

רבי עזריה פיגו

בעל "בינה לעתים" ו"גדולי תרומה"

תולדותיו מאורעות חייו פעולותיו הספרותיים, ויחוסו לרוח
זמנו ורבני דורו

מונגרפיה קצרה מחיי היהודים בוויניציא בשנות המאה הרביעית לששי
והוצאות שתי תשובותיו בהלכה מעצם כתב ידו עם הערות
ומראה מקומות

מ א ת

אבא אפפעלבוים

רישא

כהוצאות המחבר

דראהביטש, תרס"ז

בדפוס א. ה. זופניק, ק. אונד ק. האפליעפערשט.

מכתב הרב הראשי בעיר המלוכה וויען תע"א.

ב"ה וויען יום ב' לסדר ישמות תרס"ו לפ"ק.

כבוד הרב החכם החוקר הנכבד מו"ה אבא אפפעלבוים נר"ו!

מחשבתו לחבר מאמר על ר' עזריה פיגו וז'ל בדרך ישעשה על ר"י מוסקאטו
ז'ל טובה ורצויה. והגליגות האלה אשר שלח לי הראו בעליל כי כבודו
מוסקה ומוחזק למלאכת מחשבת זאת ולא ידעתי למה כתב כבודו
כי רוח שטות הביאו לידי כך, בעבור שהכמה זו בעיני אינן מבינים נחשבה לכלום.
הכותב ישים לפניו המבינים ולא שאינן מבינים, ולדעת זמן וקורות גדולי קדמונינו
נהנין מאד אפילו להלכה בדרך שהראת בעל שו"ת חכם צבי, אשר הוכיח את
גדול אחד בזמנו בעבור שטעה ושעה כי מהר"י קולין חי קודם המהרי"ל ובנה
בנין על זה הטעות, ע"כ לא ישים עיניו אל השוטים הכסילים בחושך ילכו, כי אם
אל יודעי בינה לעתים, וצר לי מאד כי אין לאל ידי בעת לחוסר איזה
הערה, כי קצר הזמן רק על שאלתו אענה כי המלה וכו' ותו לא מירי ב"א שלום
מאתי וידידו הנ"ש ומכבודו הכותב בהפזון

משה גידעמאן.

מכתב הרב הראשי רומא רבתי.

RABBINO MAGGIORE DELL'UNIVERSITA' ISRAELITICA DI ROMA.

החיים והשלום וכל טוב לכבוד אדוני זה דודי וזה רעי החכם הסופר
המהיר אבא אפפֶּעֶלבוים יצ"ו בעיר רישא יע"א.

גליונות ספרך באו אלי וקראתי בס ושמחתי מאד מאד על
העבודה החשובה אשר עבדת בגן ספרותנו וראיתי מלאכתך
הגונה לתת שבה והודאה לאחד מגאוני וחכמי ארצנו, והאל הטוב ייטיב עמך כמו
שהטיבות עם החכם הנ"ל הרע"ז פיגו לחודיע שמו ותהלתו עד קצוי ארץ. גם אומר
ואודיע לך אדוני ידידי ואהוב נפשי כי לישונך לשון למודים צחה וברורה, עד
כי כל קורא ספרך ימצא בו נחת רוח ושמחה לא בלבד על
הדברים אשר אתה מדבר בו, כי גם על חכמתך הגדולה ועל השתדלותך הרחבה
מני ים, הקורה גודל הריעותך אשר בה כלית מלאכתך מלאכת שמים, והאל הטוב
יגן בעדך ויתן לך כח לבוא עד תכלית ספרך, וללמוד עוד ולחקור בדברי חכמינו
ובספריהם, להשפיע מאורך עליהם, לכבוד תורתנו הקדושה וספרותנו הנבחרת וכו'.

ואתה שלום וביתך שלום, וכל הנלוים אתך שלום כתאותך וכתאות

ידיך אהובך

הצ' יצ"ח"ק ס"מ.

הכו"ח פה רומא רבתי יע"א א' בשלה ה' לחדש שבט תר"ח'ב'ע'י בנפשי עוז לפ"ק.

דברים אחרים.

העבודה הזאת שאנכי מציע כעת לפניכם קוראים, גנוזה ושמורה היתה אתי זה איזה שנים. באותה שעה שעלה במחשבותי לכתוב בספר תולדות הרוי מוסקאטו (דראהביש תר"ס) תואמים נולדו או בקרבי מוסקאטו ופיגו יחדיו. אלה הדרישנים האיטליינים, אישר וכו' לפירסום רב יותר מכל חבריהם, המה ישבו את לבבי, עודני בימי נעורי, ועשאוני "משתוקק" לדעת את מוצאותיהם ותולדותיהם. אמרתי, היתה האיטליינית הלא הולכת ומשתכחת, הולכת ומתנונת, עוד מעט, ולא נוכל להאמין כי בארץ איטליה זו השוממה כעת מתורה וחכמה, ישבו בה מלפנים אדירי הדעת וחכמים מופלאים, הבה! אקיים מצוה שהומן גרמה, להזכיר נשכחות ולהשיב אבדות בהיסטוריה הישראלית, וככה נבראו בשעתם, תולדות אלה שני הגאונים ביחד, מיך זמן של שבע שנים שלמות עבר, מעת הוצאת תולדות האחד עד הדפסת תולדות השני, ולמה? מפני כי הנסיך הראשון הראני, אשר דורנו הני אוינו מבשר לקבל יצירות ספרותיות כאלה! הקירות קדמוניות ומונורפיות היסטוריות לדברים של מה בכך יחשבו בעיני החכמים של היום! בארצנו זה ארץ הרת רפופרט וקרבמאל, יוצרי ההיסטוריה שלנו, נפגם כליל החוש הספרותי ותהי בה ספורי מעשיות! לחכמה, "דבר פטפוט" לתורה! גם התנועה הציונית, התנועה הזאת משאת נפשו ורוחה, אשר ממנה קונו לחיים חדשים, התחדשות הרוח והנפש, גם התנועה הזאת לא הועילה — לדאבוננו — מאומה, בהתקוממות הספרה, רק אדרבא — נאמר האמת — היא הועילה עוד הרבה להותה, כי נעשתה בנללה לטבנית ולצעקנית יותר מדאי, הכשרונות הטובים והמעולים שבמחנה מעוסקים ומושרדים בפתרון צד החומרי שבה, וחלקה הרוחני נמסר בלי ידי עובדים כאלה שלא התבשלו עוד כל צרכם להכאיבו ולהשיבו מטהרה, ולולא חכמי אשכנז והוגגריה השרידים, אשר רודים עוד עם ספרותנו ועם קריטיה נאמנים, כי אז אבד ניר מספרות ישראל מאפס קוראים וקוגים — בה עברה עלי שמיטה שלמה בשביתת הקולמס, ובמעט שאמרתי נואש לפרסם עוד את מלאכתי אשר שמתי לה קרבי הרת עולם, אבל אין אדם יכול להיות שליט ברוחו וחזק כל יצור עבר גם עליה והיא מפרכת לצאת ולהראות החוצה, ובראותי כי אין מעצור עוד אמרתי לה: לבי! שוטי בארץ לארבה ולרחבה, והיה כי יפגשך המתלוצץ החכם בעיני וישאלך: מי קראך הנה? מה הבאת לנו בעת צרה הזאת שבנסת, וישראל טובעת בים של צרה ופגעים? תחסר משוגעים אנה, כי באת לפרנס את עמך ברוחניות והשתכליות, והוא קיבתו ריקה ושואל ללחם? אז עני לו גם את בדברי הרמב"ם: לולא בת המשוגעים נשאר העולם (הרוחני) הרב.

דישא, בחדש שבט.

א. אפפלבוים.

תוכן הענינים:

פרק ראשון.

מ ב ו א.

מעלות ומורדות היהדות שבאיטליא בשלש מאות הראשונות
לאלף השני.

באיטליא לא נרדפו היהודים כמו בארצות אחרות, החכמים
שבהם היו גדולים לא רק בחלמוד, כי אם גם בשאר החכמות. המה
לא רצו להשתתף בחרם על ספרי הרמב"ם. ר' משה בן שלמה
מסלירנא ור' הלל בן ר' אליעזר מוירונא ודעותיהם בדבר המחלוקת.
ר' ישעיהו בן אליה (הריא"ו) האחרון ודעותיו. בשנות המאה השניה
תקפו הצרות, קהלות איטליא התאחדו לאגודה אחת, מצבם הרוחני
ידיד מאד אחורנית. המליץ ר' משה בן יצחק די ריאטו וספרו "מקדש
מעט". בשנות המאה השלישית שבה ונעורה היהדות באיטליא.
גלות ספרד והשפעתה עליה. היחס שבין ר"י אבירבנאל לר' יהואל
מפיסא. השפעת המצאת הדפוס על היהודים שם. חכמים גדולים
עלו על הבמה. עלית היהדות ופריחתה. מהר"י מינץ ור' יוסף קולין
וגדולתם בחלמוד. הריאקציאה בתחלת שנות המאה הרביעית.
התנכרות כח שלטון הכהנים. דלדול ישראל בחמירותו וברחניותו.
בוויניציאה הסבססה מקום מפלט לתורה ולחכמה.

צד 1-6

פרק ב'.

תולדותיו של ר"ע פיגו.

הגליות הכלליות וביחוד גלות אספמיא השפיעו הרבה על יהודי
איטליא ובפרט על קהלת וויניציא. הגולים הנהיגו את מנהגי
מקומות מולדתם בארצות אשר הגלו שמה. יהודי וויניציא נתנו
עבודה לארבעת אלפים שבידי יום נוצרים. הרב רי"א די מודינא,
ר' שמחה לוצאטי ור"ע פיגו, שלשה המה רבני וויניציא בזמן
אחד. הרב רע"פ נשכח כליל מההיסטוריה היהודית. שנת הולד רע"פ.

אביי ר' אפרים ומצבת קבורתו. רוב למודו של ר' ע"פ בחכמות ודעות.
דרך גדולי איטליה להשתלם במדעים וללמוד בבתי מדרש הניים.
התאוננות ר"ע עלי התרשלותו בלמוד התלמוד, התמדתו כימי
בתורתו ושובו ללמוד ההלכה. הקושי שמצא בזה מצד חסרון הספרים.
הקריאה של הר"ת על חכמי איטליה ואח"כ הקריאה כימי הריב"ש
על חכמי צרפת ואשכנז. ארץ פולין היתה לאכסניא של תורה,
הרבנים מארצות אחרות הלכו לאיטליה להשתלם בחכמות כלליות,
והרבנים משם הלכו לפולין לבקש מקום תורה. ר"ש וואהל וכן
ר"מ בן ישראל שניהם נדדו לפולין ללמוד בישיבה. ר"ע למד
בהישיבה שיסד ר"א אבוהב בוויניציא, שמעו הלך אז בכל הארץ.
בהיותו בן כ"ח שנים נקרא להיות רב בפיסא. גדולת העיר ההיא.
שם החל לעסוק בחבורו „גדולי תרומה“, בשנת שפ"ז. בהיותו בן
מ"ה שנים נהיה לרב בוויניציא, שם נמר את ספרו „גדולי תרומה“. צד 7—13

פרק ג'.

הזרמים השונים באיטליה ועמדת הרב בתוכם:

איטליה לא היתה מעולם מסגלת לגדל יראי השם. ירודיה לא היו
מקיימים גם מצות סכה כראוי, בבנותיהן נכרה מדת הפריצות
והתאזות. תאזת „השחוק“ התגברה שם למאד. בהיי הרב „פינו“ נכחו
חרם מטעם הב"ד על „השחוק“. רי"א די מודינא ותאזתו לשחוק
בקלפים. בארצות אשכנז שכו ההלכה בהמשחקים למען הרווח כסף.
דעת הספר חסידים בענין ההתבוננות במנהגי הנוים, תאזת המותרות
בבגדים ותכשיטין. תוכחות כהני הנוצרים בדבר. אזהרות מוכות
יחודי אחד שם שלא להתהדר הרבה. ר"ע פינו מתרעם נגד המדות
הרעות האלה. לקיחת רבית ונשך. עמי איטליה היו משחתים בעין
זה. דרישות הכמרים בזה. בפלורנץ נקראו היהודים לשבת „להקל“
מעט את הרבית שלקחו שם הנוצרים. הסבה ורגלים ללקיחת נשך.
העיר וויניציא נודעת בהמדה הנרועה הזאת. „שילוק“ של שיקספיר
היה בוויניציא. דעת ר"ע על הרבות. ההתרשלות באיטליה במצות
המעשיות. משיבתם בחיים. באי קנדיא לא באו לבית התפלה אף
בשבתות ויו"ט. תוכחת הרב על עוונות כאלה. מוסרו על השלום
הכללי. עמידתו כצופה בכל פעם לשמור אושר עדתו. צד 14—20

פרק ד'.

המשיך הקודם.

המשיך הקודם.

ארץ איטליה היתה מקלט להגולים. אבות הכנסיה הקתולית היו
אז אנשים מן הישיב ואיחבי התועלת. בוויניציא, פירצה, רומי
ואנקונה קמו קהלות גדולות וחשובות. בוויניציא פסחו השדים על

— VIII. —

שתי סעיפים בדבר התקבלות הנולים. בפוליטיקה שלה היו משמשים אור וחשך בערבוביה. הנישו הראשון בוויניציה. הקהלה הישראלית נתרבתה בה. אנוסים רבים מצאו בה מפלט. התרעמות החנמונים בדבר זה. כהתנכרות הריאקציה סבלו האנוסים בראשונה. באחרית שנות המאה הרביעית היו ימים רעים ליהודי איטליה בכלל ולאנוסים בפרט. המליץ ר"ש אושקי על האינקוויזיציה. התאוננות הרב סינו על המצב הזה. המשא ומתן של הרב עם הרב ר"ש אבוהב בדבר האנוסים, אם דינם כמשומדים או לא התיחסות שני הרבנים סינו ואבוהב זה לזה. הר"ש אבוהב היה תלמיד חבר לו. מנהג התואר „מורנו“ בכלל, וביחוד באיטליה. דעת הר"ש אבוהב וסינו על התואר הזה. דעת ר"י אברבנאל. בימי הרב רבו המחלוקות בעדתי. דעת הישר מקנריא על התוארים. השערה בדבר הסמיכות ומורנו. הסמיכות של חכמי צפת.

צד 20—27

פרק ה'

המשך הקודם.

בגלות ישראל שבת ממנו כל מיני שחוק. דעת חז"ל על השחוק ושעשועים. נטית עם ישראל נגד השחוק, הבדל במדה זו בין יהודי איטליה לשאר היהודים. שני מליצים סטיריים באיטליה, ר' עמנואל בר' שלמה בן יקותיאל ממשפחת הצפרוני, ר' קלונימוס בר' קלונימוס מפרובינצא. ספריהם נדונו בנגיזה. רב אחד הקים בית תיאטור בוויניציה והתיר ללכת שם. דעת הר"ש אבוהב בזה. דברי הרב הזה על הס' מסכת פורים. בקהלת וויניציה היו מנשבות רוחות רופורמיות. הרי"א די מודינא. ר"ש לוצאטו. פעולותיהם והשפעותיהם על קהלתם. דעת הריאד"מ על התורה שבע"פ. דעת הרב ר"ש לוצאטו להתיר הנסיעה בספינה בשבת. רב אחד התיר רצועות שלא עברו לשמן. עמדת הרב סינו בין רבנים כאלה. האשה החכמה שרה קופיה סולם. היחס של ריאד"מ אל האשה ההוא. הצרות שסבלה מיהודים ונוצרים. דברי הרב חמריזים עליה. נשי חכמי אשכנז למדו בתורה, דעת הרב בפנה זו.

צד 28—34

פרק ו'

הספר גדולי תרומה.

מלחמה לתורת הנסתר בתורת הנגלה. בנין האחת מהרבה של חברתה. שריפת התלמוד באיטליה. הדפסת ספרי הקבלה אחרי השריפה. תורת הנגלה נפלה באיטליה ונתרברבה בפולין. הסבות לזה. פריחת התלמוד בפולין. רבנו שלום שכנא ראש-ישיבה בלובלין. רבנו שלמה לוריא (זמהרש"ל). רבנו משה איסרלש (הרמ"א).

המחלוקת בפולין ע"ד מיאון בת אחותו של הרב מהר"י פולק. רבני פולין פנו אל הרב מהר"י מינץ אשר בפאדווא. רבני איטליא שאלו את פי הרמ"א בדבר חדפסת הרמב"ם. ר' יששכר בער איילנברג. החבור „נדולי תרומה". הרב ר' שבתי ב"ר מאיר הכהן (הש"ך). חפשו אחר הספר „נדולי תרומה". דברי הרב ר' זלמן כרנליות על זה הספר. השנת הש"ך עליו. חסרון ספרים שהיה לרע"פ בעת חברו את הספר. שריפת התלמוד באיטליה הנ"ל. יהודי וויניציא לא רצו להשתתף בשעת הכושר לבקש לבטל את גזירת השריפה. דרך הלמוד של חכמי פולין מצא חן בעיני הרב. רוח נדולי פולין מרחפת על פני הספר כלו. רבנו יוסף קארו וגדלותו. כונתו בספריו הש"ע והב"י. רבנים רבים קראו תגר עקיו. מהר"ש צאהלון, המהרש"ל, בעל „מניני שלמה", המהר"ם לובלין, מהר"ש אבוהב, דעתם בדבר הש"ע. דברי בעל „צמח צדק". דעת הנאון בעל „חות יאיר". דעתו של פינז על בעל הש"ע וספריו. יראת הרוממות נדרו. השצות סופר. דעת הרבנים השונים בדבר הש"ע. טעות נדולה בדברי פסקי תוספות. תקון ישר של הרב מו"ה בצלאל המ"ץ מוילנא. דר"ת היה הראשון שגזר גזירה שלא לעשות הנהגה. הבהרש"ל ע"ד ההנהגה. המהר"ם שיף מתיר על השבושים. ר' ישעיה משראני הזקן. ר"ע פינז מתיר לעשות הנהגה. הוא מפרש את גזירת הר"ת עד כל הספרים. מקום אחר אשר נפגשו ביחד הש"ך הטו"ז והר"ע פינז. ההכרל שביניהם בענין תקון אחד. ר"ע השפיל והכניע את עצמו כלפי אחרים. נגד בעל הלב"ש לא הכניע את עצמו. הרב בעל הלב"ש היה הראשון אשר יצא נגד הש"ע. נדולי ישראל התירעמו עליו. מינא בלב הרב פינז עליו. טבע של הרב לבקש חמיד להיות מקורי ומחדש. הספר „נדולי תרומה" נדפס בראשונה בוויניציא בימי חיי המחבר (בשנת ת"נ) ובפעם שנית בזאלקאו (שנת תקס"ח). המדפיס השני עשה מלאכתו שלא כהוגן. הוא זיסר שני חלקים שלמים מהספר. שמחת הרב בצאת הספר לאור.

צד 35—50

פרק ז'

הספר בינה לעתים.

דעת הרב ווייס על האגדה. הדרוש לוקח חלק גדול בספרותנו. התפתחות ההמפה והדרשה אחרי גלות שפניא. הפקודה שיצאה מאת האינקוויזטורים לשמוע את דרשות כמריהם בבית תפלותיהם. השפעתה על הדרוש הישראלי. הדרוש לבש צורה חדשה. האגדה נעשה לעממית, הדרשן חדל לעשות מטעמים בדברי הכתובים. הוא נעשה לבן הדור. הדרוש שב למקורו הראשון. ארץ איטליה היתה מכשרת להוציא מקרבה דרשנים מובהקים. הדרשנים שקמו שם בעת ההיא, הם היו גם הרבנים וחכמי הישיבות שם. בפולין היו רק מוכיחים או מנידים. צורת הדרשה בפולין ואשכנז. הדרשה הפלפולית. ה"ר גרשון אשכנזי ודרושו. המהר"ם שיף ודרושו. ר"א לונגשיץ המוכר שברדשני פולין ואשכנז. הדרשות של חכמי ספרד. השפעת הפילוסופיא עליהן. דברי הר"י יעבץ עליהן. דרשני איטליה כבשו

לחם דרך מיוחד. הם היו רק אנשי מחקר אבל לא פילוסופים. ציורו של הדורש מאת הרי"א די מורינא. הדרשנים היותר מפורסמים באיטליה ר"י מוסקטו, ריאד"מ, ר"ע פינז, ההבדל שביניהם. ר"י מוסקטו תבל יתר מדאי את דרושיו בחכמות זרות ובקבלה. ריאד"מ הרבה מאד במליצות ובציורים. ר"ע פינז דרש בהגיון ודבריו הם בריאים ושקמים. דרושיו נתפשטו מהר בכל הארץ. הם נדפסו פעמים רבות. דרושי ריאד"מ לא נדפסו רק פעם אחת בחייו. מחברים רבים ננכו מר' עזריהו ושמו בכליהם. בספר "בינה לעתים" עשה לו שם גדול. רמזי הקבלה לא נמצאו. בהספר כלו רק פעם אחת. המקום שישב בו לא הוכשר לקבל השפעתה. רבני וויניציא יצאו בחרם נגד רמח"ל על עסקו בקבלה. הספר הזה לא נאחו גם בסבך הציור. דעת הרב בענין השתיה בפורים. לרוב מוסדים דבריו על חקר ודקווק הלשון. הספר יצא לאור בראשונה בוויניציא שנת ת"ח. שני תלמידי וחברי הרב ספחו הקדמותיהם אליו. ר' יעקב בכמ"ה משה הלוי יוזביל. ור' משה ב"ר מרדכי זכות. הרבנים אשר נספרו מהרב. מהר"א בן חיים. הרב ר' יעקב לבית הלוי. הרב כמ"ה מהר"י מטראני. הרב ר' אברהם אבוהב. בהספר נעשו שינויים רבים. המרפסים שינו את פניו. בהדפסות האחרונות נשמט מאמר שלם צד 50—73

פרק ח'.

אחרית ימי הרב :

השנים האחרונות לזממה הרביעית והראשונות להחמישית היו קשות ורעות ליושבי איטליה בכלל וליהודיה בפרט. הדבר נפרץ באיטליה ונתפשט בכל הארץ. הרעות אשר יצאו בסבתה, לדול הקהלה הווינציאנית בעת ההיא. הרושמים בדברי הרב על המצב הרע הזה. שני בני הרע"פ מתו במניסה. רמזו הרב על המעורע הזה. בנו של הרב ר' אפרים החל לחבר פירוש על הספר "אדם וחווה". הספרים שחבר הרע"פ. ימי זקנתו. נכדו ר' יהודה פינז. נסיעתו לרוינו בדבר המקות. מיתתו שם. מצבת קבורתו. קינת הרב ר"מ זכותא עליו. צד 74—79

שתי תשובות בהלכה

צד 79—86

הוספה א'.

השיר של רע"פ לחבירו ר' יהודה אריה די מדינא בראש ספרו "מדבר יהודה" ופירוש נחמד עליו מהחכם ר"ש שיפער מלביב גם דברים מחיכמים בדבר היחס שבין רע"פ לר"מ — ולבסוף העתקת מכתב — הסכמה אחד מאת ריאד"מ אשר בו מבצבצת האהבה שביניהם וגם מוכיח מתוכו כי החזיקו לתלמיד חבר אליו. צד 87—91

הוספה ב'.

בדבר המצב הפרוע של קהלת וויניציא בזמן הרע"פ. העתקת תשובת חכמי וויניציא משנת שע"ה ע"ד החרם שעשו שם על המלעיגים על דברי חז"ל ות"ח. צד 91—92

פרק ראשון.

מ ב ו א.

מעלות ומורדות היהדות שבאיטליא בשלש מאות הראשונות לאלף השני.

באיטליא לא נרדפו היהודים כמו בארצות אחרות, החכמים שבהם היו גדולים לא רק בתלמוד, כי אם גם בשאר החכמות. המה לא רצו להשתתף בחרם על ספרי הרמב"ם. ר' משה בן שלמה מסלירנא ור' הלל בן ר' אליעזר מוירונא ודעותיהם בדבר המחלוקת. ר' ישעיהו בן אליה (הריא"ז) האחרון ודעותיו. בשנות המאה השנייה תקפו הצרות, קהלות איטליא התאחדו לאגודה אחת, מצבם הרוחני ירד מאד אחרנית. המליץ ר' משה בן יצחק די ריאטו וספרו, מקדש מעט". בשנות המאה השלישית שבה ונעורה היהדות באיטליא. גלות ספיר והשפעתה עליה. היחס שבין ר"י אברבנאל לר' יחיאל מפיסא. השפעת המצאת הדפוס על היהודים שם. חכמים גדולים עלו על הבמה. עלית היהדות ופריחתה. מהר"י מינץ ור' יוסף קולין וגדולתם בתלמוד. הריאקציאה בתחלת שנות המאה הרביעית. התנכרות כח שלטון הכהנים. דלדול ישראל בחמירותיו וברחניותו. בוויניציאה הסבססה מקום מפלט לתורה ולחכמה.

איטליא תוכל לחשוב לה לכבוד, אשר בארצותיה לא מצאו היהודים גורל רע כמו בנפות אחרות שבארצות המערב. הן אמנם גם שם שמו לפעמים מכוס התלאות והפגעים, אבל רדיפה תכניתית וסדורית לא סבלו שם מעולם. הסבה היתה פשוטה: בימי הבינים לא הגיעה עוד איטליה לגבורה, ונתפלגה או לגבולות ולחלקים קטנים; הממשלות היו אזרחי קנאה ולפעמים נלחמו גם אישה נגד רעותה, ומה היתה להיהודים טובה מוצאת, כי בעת אשר נגרשו מעיר אחת פתחה השנית שעריה לפניהם א). התולדה היוצאת מזה היתה, כי החכמים שבהם נשפכו במדה מרובה מהעם אשר ישבו בקרבו, וכמהו לקחו גם הם חלק בהתקרמות הקולטורה הכללית. לא השפיקו את עצמם בלמוד התלמוד בלבד, רק ספגו בקרבם גם הלמודים הכלליים והקרי הפילוסופיא ישירו או בעולם, וכאשר קמו שוטני הרמב"ם עוד הפעם בחצי המאה הראשונה לדבר במשה ובספריו, והמחלוקת יצאה או

א) "חנוך היהודים", גידמן ח"ג 2.

מהוגה הצר — אספמיה ופרובינציא — והתפשטה ע"פ רוחב הארץ, כי הקנאי ר' שלמה שליט היה ציר משולה מרבני אשכנז וצרפת, להחרים אותם ולבערם מן הארץ, לא מצא אז חברים באיטליא, לא שמעו בקולו ולא האמינו לדבריו, אדרבא, בעצם הזמן ההוא נמצאו שם חכמים גדולים שהיו נזקקים לדברי הרמב"ם ונשבעים לדגלו. רבינו ב' משה ב"ר שלמה מסלירנא שפך חמתו על החכמים המגשימים את הכורא ויאמר: "ומה יש עוד לרבותינו להעשות לאנשי ריבנו ולחלוק על פנינו אחרי ראותם בדברי חכמינו המאמר המעולה הזה, מגלה כל רג, שמוכיה שאין השם גשם כגשמונו, ולא כה בגוף כגשמונו ואינו בעל התוארים כתוארנו, אמנם מי יתן והחרש יחרישון רבים, ויהי להם לחכמה" ע"כ. מבין שיירותיו אלו הצהיר כונתו הברורה נגד מריבי משה, כאשר יאמר מפורש במקום אחר: "וחכמי דורנו אשר התעסקו כל ימיהם בתורה, ישינים מאלה הענינים המופלאים, תרדמה נפלה עליהם, ולא הרגישו בהם ולא ידעו מה הוא שלא שמו דעת בהם, אלא שפערו פיהם לבלי חוק, על מי שנחלין לדבר בעומקיהם, והאיר אפליהם בקצת, שדברו סרה על אדוננו מאור עינינו החכם השלם רבנא ומרנא משה בן כבוד מרנא ורבנא מאימון ו"ל אשר הוציא ענינים עמוקים ורבים לאורה, ועשה חומה בצורה סביב לתורה, כאשר ידוע למבני ספריו, ושומע מאמרו, ומנע חין כל משליך אליה לכל ידו עליה, וזה הטובה והחן שהחזיקו אליו משלמי רעה תחת טובה, מן החסד והרחמים אשר גמל את ישראל שהאיר עיניהם ולבותם, ופתח לנו פה ולשון להשיב נכוהות, לבעלי ריבנו ואנשי מצותנו הן כנגד הנוצרים הן כנגד בעלי הטבע וכו'". והחכם ר' הלל ג' ב"ר אליעזר מוירונא יצא בפומבי נגד הקב ר"ש הנ"ל באגרותיו שתיים ד', שכתב אל הרב ר' יצחק ב"ר מרדכי גאון הרופא של האפיפיור ברומא, ויעוררהו בדברים חדשים ושנונים ללכת הוצין מול הרב ר' שלמה הנ"ל ללחום, מלחמת ד' ומשה עבדו" כי "אלה האנשים כאשר בקשו להתנקם באחרים, עשו להם את הקנאה הדתית לקרנים לגנח בהן על ימין ועל שמאל". וגם מבלעדי החכמים האלה היו כמעט בכל שנות המאה הראשונה חכמים רבים בכל מקצעות הפילוסופיא והמדעים, ואף אלה אשר עיקר עסקם היה רק בהלכה, כמו ר' ישעיהו בן אליה הנקרא ר"י האחרון, או הרי"ף, נכד ר"י בן מלי מטרני הראשון, אם כי מכל דבריו וספריו אין להביא מופת, כי היה גם מבעלי החכמות, בכל זאת רוח השכלה ובקורת מנישבת מתוכם, וניכר כי היה לו העינים לפנים ולא לאחור, ולא הלך בעינים עצומות אחרי כל מי שקדמו במעלה או בזמן, רק בפי ראות שכלו הבהירה, ולכן נראהו (ה) הולך לפעמים גם על זקנו הרב ר' ישעי' הראשון, וגם על הרמב"ם, אם כי כבודם מאד מאד, ואף כי בכלל ו' אשר לעסוק בספרי אריסטוטלס וחבריו, והיה משונאי למודי המחקר, בהחלישו כי בתורה כתוב רק "שמע" ולא "דע" ישראל, עכ"ז מצאנוהו מפרש את האגדה בתלמוד*: עתידה א"י להוציא כלי

(ב) שם 169 נאמע 10.

(ג) ראה אדותו אגרת שטיינשניידר לשון"ה בהקדמת "תנחומי הנפש".

(ד) אר"נ ח"ב 236.

(ה) כאשר נמצא פעמים רבות בס', שגטי גבורים" על הרי"ף.

(ו) עיין "הנוך היהודים" שם. (*) שבת ל.

מילת זכו' שלא כפשוטה רק ברמו וסימן על האושר העתיד לבא. ופירושו זה מענין אותנו ביותר, מפני כי האגדה הזו היתה סלע המחלוקת בין המיימינים ואי המיימינים, ואלה האחרונים לא רצו בשום אופן להודות כי האגדה הזו לא תפורש כפשוטה. מכל זאת נראה ההבדל שיש בין הכמי צרפת ואשכנז לגם אלה החכמים מאיטליא, אשר לא נטו ביותר אל הפילוסופיא, כי השפעת רוח הדעת שנתה אז בארץ איטליא נחה גם עליהם, ולא הכשירה אותם לחשוב לאיסור אי האמנת דבר שלא נוכל להבין, ולכן גם רב תלמודי גדול כר' ישעיה ישתתנד בפירוש להפילוסופיא כנ"ל לא קבל הדברים כפשוטם, רק אמר: *q* "באגדת הימים יש גומא, יש מעשה נסים, ויש גם רמוז ונאה לקרוא עליו מאמר החכם שד"ל ח): היהודים באיטליא היו תמים יראים ומתקדמים כאחד. ...

במאה הישניה לאחץ הישני תקפו הצרות את כל הגולה, בכל הארצות אשר שם בני ישראל היו נחתים, שם גברו עליהם הרדיפות והמצוקות, ובפרט בחציה הישניה כאשר ט) קם הבומר הדומנקי ווינסנטי פיררד ונסע בכל מקום להקהיל קהלות על עם ד', אז גם קהלות ישראל שבאיטליא, אשר עד הנה כמעט לא ידעו רע, פחדו גם חמה פחד, פן יהיו גם הם מפגע להקנאים הנלחבים, בפרט כי ישבו בפלגות המדינות בארץ הברוכה הזו, שהיתה קרויה לבמה ממלכות מריבות זו בזו כנ"ל. אז קמו נועדו ונוסדו ליישיבת ועד כבולניא (Bologna) בחדש טבת קע"ז צירי קהלות ישראל מרומא, פאדובא, פיררה, בולניא, רומניא וטוסקאנא, ימים שנים מכל קהלה וקהלה, למען התאסף בסף מספיק בבדי לתקן עניני הקהלות בסוד מערכת ממשלת הכהונה הרומאית, ולבקש מלפני האפיפיורים לעשות בהם פרוויליגיום עם קיומים חדשים ולחסיר מהם את הסכנה אשר רחפה עליהם מאת הנזיר הקנאי הנלחב הנ"ל. כמובן, במצב שפל ומעמד רעוע כזה ירד גם מצב הרוחני שביהודי איטליא עשר מעלות אהורניות, כמעט מכל שנות המאה הזו לא שמענו קול ענות גבורה, לא בהלכות התלמוד, גם לא בחקרי המדעים, המליצה והשירה, זעיר יש זעיר יש נמצאו או איזה חכמים אשר דאגו עכ"פ לתהלוכות המוסר והמדות של בני עמם, וחברו למענם ספרים בפנה זו, כמו ספר "מעלות המדות" לר' יהיאל בן יקותיאל בן בנימין מן העניים, אמנם גם בספר הזה — למרות התדמיתו והשלמתו להספר הסידים שנועד לפנו באשכנז — ניכר ומבצבין מעלה יתרה ומדעית, והוא תוצאות הרוח שהכתה שרש שמה ועקבותיה היו נכרים בכל צד, אבל ספרים מועילים רבי הערך והתוכן לא נתחברו בתקופה הזו, גם בחלק השיר והמליצה, זה החלק הנעים שהיה שעשועים ליהודי איטליא מני אז, נשמע רק קול ענות חלושה של הרב המליין ר' משה בן יצחק גאון די ריאטו *ו*, ואם כי הימים אז ימי התחייה לעמים (Renaissance), המדעים נשאו ראש והומיר יצא ממחבואו לשיר שירים נעימים; עכ"ז מעטה מאד ההשפעה שנטפעה ממנה המשורר היהודי הזה, וספרו "מקדש מעט" שהבר בדרך שיה המקף כל מקצעות

(ז) שם.

(ח) נידמן שם 5.

(ט) נרץ שפ"ר ח"ו 112—129, ברלינר, היהודים ברומא" 66.

(י) נולד קמ"ה בפירונגיה, מת ר"א. ראה ברלינר, היהודים ברומא" ח"ב 71 המספר

שם, כי המליין הזה התעסק ג"כ בצרכי צבור בעת הועד הנזכר בסנים.

היהדות, ובנין הרוזני ושווי הברותיו אמנם נעימים הם ומתוקנים, בכל זאת לא נמצא בהם אותו הכשרון השירי והחיוני הנדרש ליצירה שירית וחיונית כזו. אמנם נראה בו התקדמות מעט מרוח בני דורו הספרדים, אשר נאה היה להם אז לשרוך ולשלב במקראות כתבי הקדש בפנים מפנים שונים, גם שט מן החרוז הנהוג אז ממשוררי ערב לעשות הברה אחת לכל חרוזי השיר, עכ"ז לא התרומם למעלת משורר במובנו האמתי, מפני שחסרו לו עומק הרעיון ותוכן נאה המתאים לצורתו. בן נראה אז נסיגה לאחור במחנה יהודי איטליה בכל ענפי המדע, עדי הגיעו שנות המאה השלישית. המאה ההיא היתה גדושה בחכמה ותורה, בה עלו באיטליה אנשים מצוינים בכל חלקי התורה, בה התחילה תקופת ההתחיה ליהודים באיחור איזה שנים, ביחס אל שכניהם הנוצרים. הגירושין והשלטולין שנתרבו בספרד בהצי המאה ההיא הסבו במליאת איטליה, באנשים גדולים מלאים בכל חכמה ובינה. יהודי ספרד נזכרו ישר, עפ"י הנסיונות הרעים והמרים שקנו להם בימים ההם, אשר לא תהיה להם תקומה בארצם לאורך ימים, והשכילו בעוד מועד, לתור להם מקום מנוחה בארץ איטליה, אשר שם בני הארץ התישו כבר מעט את כח הקנאה הדתית שלהם וירחיבו את חוג מבטם, ולכן קבלו בתוכם את היהודים, בעלי-הכסף והבינה, בסבר פנים יפות. גם יהודי איטליה בעצמם לא עמדו מנגד כיום צר לאחיהם ובזרועות פתוחות הושיטו עזרה לאחיהם הנרדפים ועמדו לעזרתם בכל כחם ומאדם. בשנת רל"ב (א) בחדש אדר פנה החכם המדיני האחרון על אדמת ספרד דון יצחק אברבנאל ליהודי עשיר אחד בפיסא ר' יהואל, בדבר פדיון שבויים שנשבו בהמלחמה של מלך פורטוגליה בקהלת ארוזילה אשר במלכות ישמעאלים והאחרון השיב לו בכבוד גדול וענות חן ועמד בצדו, וברית ידידות שנכרתה ביניהם נתחזקה ע"י אשת האברבנאל ששלחה אשה כושית לשפחה לאשת הגביר ר' יהואל הנ"ל. התקרבות גדולה קמה ונהיתה אז בין יהודי ספרד לבין יהודי איטליה ולרגלה שבה ונעורה מחדש התשוקה בלב אלה האחרונים לחיות חיים מושכלים ולהיות נאותים לאורה של חכמה אחרי אשר נרדמה כמעט בשנים האחרונות, ובכן התעוררו עוד פעם לתחיה, ולקחו גם חבל גדול בהתרוממות רוח החקר ותשוקת דעת חן ויופי אשר בכל התנועה הכבירה, ששמה מהודה או על בני בית מירצא. מלאכת הדפוס שנולדה אז בארץ אשכנז והגיע בכלל את לבות כל היהודים אשר שמחו יב) מאד לקראתה, בראותם בה את החוט הרוחני אשר יקטור לעתיד את כל אברי האומה, השתמשו בה היהודים באיטליה בראשונה. הם הקימו גם בתי דפוס עברים בכמה ערים גדולות, כמו: פירצה, מנטובה, בולוניא, שונצינא, וגם היא גרמה הרבה להתפשטות הדעת בתוכם. רבים מהם העתיקו את ספרי הפילוסופים העברים ללשון רומי, כמו ר' אברהם די בולמס בעל "מקנה אברהם" והפילוסוף ר' יהודה אברבנאל, אשר אביו מעיד עליו במכתבו לר"י הנ"ל: "כי הוא מבחר הפילוסופיא שבספרד", ורבים כתבו גם ספרים מקוריים בעמק חכמת מליצת לשון רומי. להרים בה כבוד התורה ולפאר דברי נביאינו ומשוררינו, כמעשה יצ) הרב

(יא) "אוצר נחמד" ח"ב, תולדות אברבנאל, כרמולי, וראה, עמק הבכא' ר"ל הכהן 101.

(יב) ראה מחברתו של ברלינר, יחס הדפוס להשכלת היהודים.

(יג) ראה אדותו במחברתי "מוסקאשו" 6.

ר' יהודה מסיר ליאן בספרו "גופת צופים", הנכתב רובו רק בשבט המליין הרומי קווינטיליאן, ובעקבותיו יצא גם בנו מסיר דוד בעל "תהלה לדוד". ארין ספרד ירדה אז כמעט מעל הבמה, ארין צרפת אבדה את ערכה ומעלה מאה, וגם מארין אפריקא הצפונית שבא אז תחת ממשלת מהמדים נסתם או כל חזק, ובמקום כל הארצות האלה יצאה עתה איטליה לעמוד בשורה הראשונה עם השכלתה האסתטית ותורת הרזים (Mysticism) שהיתה משתפת לה ולבני ארין ישראל, ועם תורת הוכחות, הפילולוגיה והקורת הקדמונית (יד), שהיו משותפות לה ולבני ארין הולנדית, אבל כתורת ההלכה והפלפול התלמודי גברה אז ארין פולניא, כי ירשה אותה מארין אשכנז, והיא גרשה עוד את הסאה, ופרי תורת ההלכה נתבשל בה כל צרכה, ועוד נדבר מזה. גם כתורת הדרישנות ירשה ארין איטליה או את ארין ספרד ויולדו לה דרשנים מובהקים כמו בעל "עולת שבת", המוסקאטו, הר"י אריה די מודינא ועוד, ועוד. ככה בכל מקצעות הכמות היהדות התפתחה ביתר שאת ועוד, עדי עמדה ארין זו במדרגה הראשונה למעלה היהודים ביחס להארצות האחרות. הן אמנם לשלמות כללית לא הגיעו היהודים שם גם בהתקופה הנאורה ההיא, כי בכלל היתה היהדות האשלקית עקרה ולא ילדה. שם טו רק הריבו את המדעים, אבל לא העמיקו בהם. במקצוע הפילוסופיא לא חדשו דבר מדעתם, סגנונם היה לרוב סגנון רחב ודרושי וחסר להם תמיד הקיצור האפיגרומי, אשר נמצא בספרי אספמיא לרוב, ובפרט בחכמות התלמוד לא הגיעו יהודי איטליא מעולם למדרגה גבוה ואין גם אחד בהם שזכה להשאיר שמו לזכרון בתור משוכב נתיבות בדעת התורה הזאת טו; אבל ביחס ערך המדעי ומצב החכמה באותו זמן היתה אז גברת המדינות והממלכות, והתקופה ההיא היתה לה היותר מאושרת, כי גם במקצוע ההלכה קמו לה גואלים בזמן ההוא מסכת הגירושין הכללים, כי התיישבו בתוכה שני מאורות גדולים גולי אשכנז וצרפת, הלא המה: הרב ר"י מינץ שהרביין תורה בישיבת פאדוא כיובל שנים, והשני בדומה לו ר' יצחק קולין (י) (המהר"ק) שהיה רב במנטובה, בעל מחלקותו של הרב מסיר ליאן הנ"ל. הנה כי כן נמשכה והלכה גדולת היהדות באיטליה בכל המקצועות, עדי הגיע הרבע הראשון של שנות המאה הרביעית ואז נולדה מחדש ריאקציה גדולה בהתפתחות עמי איטליה בכלל, ואשר הישפיעה לא מעט על מהלך העם הישראלי בפרט.

במדת התפשטות למודי לותר וקלוין, התרו או ראשי הכנסייה הקתולית לחסום הדרך בפני הריפורמציה, ולהשיב את הכהונה הקטולית לכבודה הראשון. הכהנים הגדולים או איש איש ממקומו הרבו לעשות גדולות לחזק בה הכהונה, ולהשיב לבצרון את הכנסייה הקתולית שהיתה אז שוקעת ויורדת וגם עשו והצליחו לחזק כחה, לעשותה שלטת בלי מצרים ברוח מאמינית. המה נועצו או להשתמש באותם כלי זין שהשתמשו בהם טורקמדי וחבריו נגד היהודים והמורנים, וכלי זין אלה, הלא ידועים הם: מדורת איש, כלי חובלים ובתי כלאים במחשכי ארין, כלים מוסמכים להוציא את זמנם לפעולה, ולמען גם לחסום בפני הדעות החפשייות

(יד) ראה, ספרות ישראל שטיינשניידר ח"ג.

(טו) ראה, דעת אלקים ב"פ 522.

(טז) נרץ שפ"ר ח"ז 41.

(יז) ראה אודותם מחברתי על, מוסקאטו.

שעשו להן או כנפים על פני הארץ, שמו גם משמר על הדפוס, ורק זאת אשר מצא הן בעיני האפיפיור ומאמיניו יצא מתחת מכביש הדפוס והמותר החרימו וקברו חיים. דבר המובן, אשר גם היהודים הרגישו אז את התנועה החשיכה ההיא ונלקו בסבתה בחומר ורוח, ספרי התלמוד וספרים אחרים כתובים עברית, נשרפו עד למכביר, הנזיר הזקן יח) התיאטוני שנקרא בכהנותו פאול הרביעי, שנא את היהודים תכלית השנאה ונזר עליהם גזירות קשות ורעות, אשר לא יוכל איש לנשוא אותם. רבים מן היהודים נשאו את רגלם ללכת ארצה תוגרמה, שהיתה אז קרן אורה שם. בדמות ר' יוסף יט) הנשיא שהיה גדול במדינה וישר מלובה, ויתרם, הנשארים בארץ סבלו הרבה מאד תחת חמת המציק והרודף, ואין איפה פלא, כי במחשבי העתים האלה נחשכו גם המאורות הגדולים בישראל, ומבלעדי השרידים היחידים, אשר נופם הגיע עוד להמאה השלישית — כמו למשל: האדומי, הפראנצואלים, המוסקאטו לא הולידה לנו המאה הרביעית רק מלומדים ממוצעים, אשר הרבו אמנם לעבוד בכרם התורה והחכמה, אבל רק במדה זעומה ובינונית, ומכל הדור ההוא אין לנו להראות אף על חכם אחד יהודי, שהתרומם על בני דורו בדעת ובכשרון. כלם אך הלכו בדרך הכבושה להם מכבה, ולא חדשו מאומה בעולם הקלטורה היהודי, רק בעיר אחת בצפונה של איטליה, עיר וויניציה, עיר הראשית שברופבליקא הוויניצית, הגודעת למשגב בנהרותיה ואיה כ) וגם בשופטיה כא) הרבים, התבססה שם משכן ומדור לאיזה מיהודי סגולה שבדור, אשר נוכל עכ"פ לחשבם ליורשים רוחנים של אבותיהם הקדמונים, ואשר חשו מפלט לחכמות היהדות באיטליה, ותולדות אחד המיוחד שבחכמים ההם אספר בזה לפני הקוראים.

יח) עמק הבכא לר"י הכהן.

יט) ראה מחברתי, "המוסקאטו" פ"ג.

כ) העיר הזאת נוסדה על ע"ב איים גדולים וקטנים ויתאחדו ע"י ת"ג נשרים ושבילים ויעברו שם בסירות דוגה משכונה לשכונה עיין רש"י (ישעי' מ"ב) שו"ת מהר"ם אלשקר ק"ח, ושו"ת ד"ש נ"ו.

כא) אברבנאל פרשת יתרו מביא כי בומנו היה בוויניציה בית משפט של אלף איש, מאתים איש, ארבעים איש ועשרה אנשים.

פרק ב'.

דף קכ"א

תולדותיו של ר"ע פיננו.

הנליות הכלליות וביחוד גלות אספמיא השפיעו הרבה על יהודי איטליה ובפרט על קהלת וויניציא. הנולים הנתינו את מנהגי מקומות מולדתם בארצות אשר הלכו שמה. יהודי וויניציא נתנו עבודה לארבעת אלפים שכירי יום נוצרים. הרב רי"א די מודינא, ר' שמחה לוצאטי ור"ע פיננו, שלשה המה רבני וויניציא בזמן אחד. הרב רע"פ נשבת כליל מההיסטוריה היהודים. שנת הולד רע"פ. אביו ר' אפרים ומצבת קבורתו. רוב למודו של רע"פ בחכמות ורות. דרך גדולי איטליה להשתלם במדעים וללמוד בכתי מדרש הנוים. התאוננות ר"ע עלי התרשלותו בלמוד התלמוד, התמדתו בימי בחרותו ושובו ללמוד ההלכה. הקושי שמצא בזה מצד חסרון הספרים. הקריאה של הר"ת על חכמי איטליה ואח"כ הקריאה בימי הריב"ש על חכמי צרפת ואשכנז. איך פולין היתה לאכסניא של תורה, הרבנים מארצות אחרות הלכו לאטליה להשתלם בחכמות כלליות, והרבנים משם הלכו לפולין לבקש מקום תורה. ר"ש וואהל וכן ר"מ בן ישראל שניהם נדדו לפולין ללמוד בישיבה, רע"פ למד בהישיבה שיסד ר"א אבוהב בוויניציא, שמעו הלך אז בכל הארץ. בהיותו בן כ"ח שנים נקרא להיות רב בפייסא. גדולת העיר ההיא. שם החל לעסוק בחבורו "גדולי תרומה". בשנת שפ"ז בהיותו בן מ"ח שנים נהיה לרב בוויניציא, שם נמר את ספרו "גדולי תרומה".

כאשר כבר הזכרנו בפרק הקדום, השפיעו הנליות השונות, וביחוד גלות אספמיא, השפעה רבה עלי יהודי איטליה. הנולים השונים אשר באו לגור בתוך ארצות איטליה מצאו שם כר נרחב להרחיב את פעולותיהם. בארץ הזוהב ההיא מצאו מפלט למו ומנוחה לנפשם הנהלאה ונטעו ים מטעי חמה, פרי הלולים, אשר לאט לאט נשאו ענף גם לאחיהם התושבים שם. וכאשר יסונים היו בני הגולה הםם בחנוכם ותכונתם בארץ מולדתם, כן התאמצו במקום נדודם להשאיר שם זכר לכל מנהגיהם ודרכיהם שהסבינו בהם עד עתה. ולזאת נבדלו קהלות נפרדות עם מנהגי עבודת ה', כל אחת לפי יקר מחצבתה, וזוה צמחו שמות הקהלות "אשכנזים" ו"ספרדים" שרבו בכל ארצות הקדם. וכאשר הביאו אתם האשכנזים את תורתם בתוך מעיהם, והרבו להראות גדלם וידם החזקה בהספרה התלמודית, כמו הרב מוהר"ק שמוצאו מארץ צרפת מחוז (Chorbery) וזוה רב במנטובה, הרב ר' יעקב ברוך בר' יהודה לנדא אישכנזי שהיה רב בפייסא ובשנת רמ"ז בניאפול, והרבנים מינין ומוהרים מפאדווא, שכלם הרחיבו את דעת התלמודית והרבנות, והראו גדולות

בה; כן התאמצו בכל עוז החכמים הספרדים להוקיר חכמתם, ולהפיץ ידיעותיהם הרבות בכל ענפי התושיה והמדע, מולדות ארץ שנגרשו ממנה. זה בא בשירה זה במחקר, וזה בדברי-הימים, שלשלת גדולה וארוכה, דור של חכמים וסופרים, מראשית שנות המאה השלישית עד אמצע המאה הרביעית, והם סוף ימי בעל מאור עינים ומוסקאטו, ביתר שאת אבל, גדלה השפעת הגלות על עיר וויניציא. בעיר ההיא, הראשית שבדפליקא הוויניצינית, התבססה אז קהלת ישראל היותר גדולה שבאיטליה, אחרי קהלת רומא הגדולה. מספר בני ישראל שם הגיע אז לשש אלף נפש, וגם בימי הירידה-ההרוחנית שבשנות המאה הרביעית כנ"ל, נמצאו שם יהודים משכילים, אשר לקחו חלק בכל השכלה והכמת הרשים. המה התרועעו עם מרום בני הארץ לא רק לשם מסחר בלבד, כי אם גם לשם החכמה והספרה. המון העם הנוצרים, בעלי המלאכה הקטנים, העובדים בנמל האניות ונושאי סבל, היו נוחים ליהודים יותר מאשר ביתר ערי הנוצרים. שם נמצאו יהודים אדוני בתי מלאכות, אשר נתנו עבודה ומהיה לארבעת אלפים שכירי יום נוצרים. בהקלה ההיא, אשר יספר ממנה נפלאות, אחד מרבניה שבדור ההיא, הלא הוא: הרב ר' שמחה (א) לוצאטי בספרו האיטליני (Diskorsa) בהקלה המהוללה ההיא, קמו אז שלשה בני שם לישראל, אשר התרוממו למעלה מחכמי דורם, ואשר כל אחד ואחד מהם גרם לעשות לו זכר עולם באומתו, כל אחד ואחד בהמקצוע שהקצה לו לעבודתו, והם: ר"א (ב) די מודינא, ר' שמחה לוצאטי ור' עזריה פיגו, שלשתם המה היו בעת אחת רבני העדה שם. אולם בעוד אשר על שני הרבנים הראשונים הרבו דורשי רשימות, לדרוש ולחקור עליהם, הנה זה האחרון נשכה כמעט מהם, וכמעט שלא יזכרוהו. האחד היא האולאי בין סופרי הדורות השונים, המספר בדרך העברה מעט מתולדותיו ומספר בשבחה, ויתרם מחשים ממנו וידמו לעולם, ויקוים עליו הפתגם: "הכל תלוי במזל אפילו ס'ת שבהיכל" כי בעוד אשר יעמלו הסופרים לפעמים יותר מדאי להעלות מתהום הנשיה תולדות איזה מחכמים מדורות הקודמים ויפלפלו בכל הנה והנה שיצא מפיו, בכונה, או שלא בכונה, הם יעלימו עין מאדם גדול בישראל, אשר היה אור נתיב ליהודים, וגדולות פעל ועשה על שדה הספרה העבריה בשתי חלקיה הגדולים, "ההלכה והאגדה" ואומר איפה, למלאות את החסרון הזה כפי השגתו, וכל אשר יבא וימלא אחרי דברי יהי שמו מבורך.

הרב ר"ע פיגו (ג) נולד (ד) בשנת של"ט בעיר וויניציא לאביו הרב הנכבד ר' אפרים פיגו שנפטר בשנת שס"ו לאלף הששי, והאיש אפרים היה גדול ונכבד, כאשר נזכר ממצבת קבורתו בוויניציא וזה נסחה: (ע"מ ד"ת בדלת וכן בסוגר).

(א) ראה אדותו גרץ שפ"ר ח"ח 197 ותוני ערכו.

(ב) גרץ הרבה לחקור אודותיו והמאסף וכל המחנות הוא. הסופר מהר"ש נחום ליבאוועץ בספרו, ר"א די מודינא וכן חשוב מאד ספרו של נינור הנספח לס', חיי יהודה.
(ג) על התיאור, פיגו שונות דעות החכמים בקריאתו. הח' ברלינר בספרו, יסוד עולם 39 הערה 30 יקראהו: (Piccio) וכן דעת החכם קסטליני במכתבו אדני: מפני שפעמים רבות נמצא התנ על ה' ואו קוראים האיטלקים ה' כמו: cci וכן השם, פוניוטי נקרא בל' איטלקי (Piccioto) עיין קנטרס המספיד להח' אלונד נ"ד אכן הח' סאפיה יחליט, כי קריאתו הוא (Pichio) — בכל האופנים מוצא השם הזה הוא מספר כאשר משם מוצא המשפחות נבאי חביב סירוויא וכו' כן יש ג' משפחה גדולה בספרדים

בית אל בהר אפרים! (ה)

אל תסתכל	בכאן קן גוש
דע כי פה יש	קנקן ישן:
חכמה הן כאן	זקנה יש כאן
זה הר האל —	קים הר בשן:
קראו נוצרים	ה"ר אפרים
תתערן נפ —	שו ותדושן:
עת אל יקין	שוכני עפר
הנה לא י —	נום ולא ישן:

ה"ה הזקן החכם ענו מראשו במה"ר אפרים פיגו וצ"ל אה"ה כסליו השס"ו תנצב"ה.

ויהי הנער הולך הלך וגדול. ובראות אביו הרב ר"א כי נפש בנו השקה בלמודים, התעורר בלבו החפץ ללמדו גם חכמות חזוניות ולשונות זרות, בבתי שבת התחבמוני, כמנהג יהודי איטליה בימים ההם, אשר כרובם בן בקרו את בתי הספר הגבוהים שנוסדו שם במאה החמיש עשרה, ושם הורו גם גדולי תורה וניסאו מדברותיהם מעל הבמה, כמו הרב הר"א דילמודיגא בעל "בחינת הדת" והרב ר"י מינין אשר שניהם הורו באיניוויזערטעטען שם, ולפי עדות החכם ו רמ"ש גירינדרו שהיה גם הוא איש איטליה, ראה בעצמו תמונת הרב מינין במעלות הסולם אשר בבית המדרש לחכמות בפאדווא. החכמות הכלליות משכו את לב הנער פיגו באופן כה נפלא, עדי כמעט שישבה מהר את למוד התלמוד והפוסקים, ורק בהן שמן חלקו ברוב שנות הילדות והשחרות. וע"ז יתאונן בעצמו בהקדמתו לספרו "גדולי תרומה" כזה"ל: "אל דעות ד' הוא יודע ועד, כי כמעט שעברתי משנות הילדות והשחרות, אשר להיותם לימי החבל הלכתי בהם אחרי החבל, באהבת ילדי נכרים, למודים חזונים, ממינים שונים, תיקף שהגעתי אל התחלת ראשית בכורי זמן הבחרות, הנני הגומל הייכים טובות ויש אלי הסד, ונפתחו עיני סכלותי

בשם "פיגו", עיין שו"ת מקור ברוך סלי"ח ודוא היה אחי הג' ר"מ קלעי אשר בעל קוה"ד מפליג בשכחו כאד ושניהם היו תלמידי מהר"א חסון ז"ל: אחרי אשר כתבתי מ"ש לבעלה באו אלי כל בודקי עירנו ובתוכם הח' השלם מוהר"י פיגון וא"ל שכך נוהגין. ועוד בזמן קדם מצאנו רב אחד בשם משה ברי" פיגו בהמ"ח ספר "זכרון תורת משה" מפתח ומ"מ מכל מאמרי הש"ס בבלי ירושלמי עפ"י סדר א"ב גרסס בקושטא בשנת שי"ד חד"ש ושנית בפרג שפ"ג — גם בעל "שלטי נבירים" ר"א ב"ר דוד משאד אריה מביא בסופו כי למד אצל רב אחד ר' יוסף פיגו הלכות הרמב"ם ומשניות ופ"י התורה והנביאים. והרב ר"ע מוצא מספרד כאשר נכיר מחתימתו עזריה בכר אפרים סימן ספרדי (ע"י שו"ת ד"ש י"ט). (ד) שנת הולדתו נדע ברור מדברי חבריו ותלמידו ר"מ זכותא בהקדמתו לבל"ע הראשון וז"ל: עת צרה וכו' כי הגיע סקודת סקודתו והעדר אדר הדרו לעדרו בראש חוש אדר שנת בת"ה, בה החליף כח וחלף הלך לו בשנות קייים, ונראה מזה כי מספר ימי חייו היו ס"ח שנים ואם מותו היה בשנת בתה (ת"ז) ול, מזה ס"ח שנים ויעלה בידך המספר שלי"ט.

(ה) "לוחות אבנים", ברלינר ח"א 66.

(ו) תונ"י בערכו ודי"י ח"ו צד 282 בהערה.

אשר הכו בסנורים, ואחזה אנכי אשית אל לבי, הרפת נעורי, בעשותי העיקר לשפל ושפל לעיקר, בושתי וגם נכלמתי, כי רפו ידי בדברי הג'מ וכל הסמוך לה וכו', כן עברו עלי הרב הזה ימי ילדותו בחכמות ולמודים שונים עדו הגיעו לימי הבחרות ואז אמר לנפשו: "שובי למנוחתך אל נחל הג'מ והפוסקים, פה אישב כי אויתיהו".

והנה עברו ימי הילדות לר' עזריה והגיעו ימי בחרותו, ומאז החלה תקופה חדשה בימי חייו, בה נכנס לעולם אחר לגמרי, מאשר היה עד כה, כי יצא לרעות בשדה אחר, שדה שלא עבד אז כראוי במדינת איטליה, גורמים רבים הסבו בכל זאת, ולכל לראש, שריפת התלמוד והספרים העברים, שיצאה גזירה מהאפיפיור יוליוס השלישי, אשר נהפך לבו פתאום בקרבו לשנוא את היהודים ותורתם, וכתב בשנים עשר לחדש אוגוסט בשנת שי"ג—שי"ד, לשרוף על המוקד את התלמוד ומפורשיו, מערכות אש הוכנו אז במלוא רוחב הארץ, וזי ובכך פנה ממנה הוד התורה, ותחת אשר לפניו בימי הר"ת נקראה עליה הקריאה ח: "כי מבארי תצא תורה ודבר ד' מאוטרינטור", במשך זמן רב אחרי כן לא נשמע ממנה גדולות וחשובות, ומקומה ירשו ארצות צרפת, אשכנז ופולין, אשר שתייהן הראשונות נחלו גם את הפתגם הזה: ט) "כי מצרפת תצא תורה ודבר ד' מאשכנז" והאחרונה, זו ארץ פולין, עלתה על בלהק, כי נהיתה אז, בשנות המאה השלישית והרביעית, לאכסניא של תורה היותר גדולה שבעולם, היא היתה התל שהכל פונים אליה, מכל המדינות הקרובות והרחוקות נהרו אליה הצמאים לשמוע את דבר ד', ולפי עדות בן י) הדור "כמעט שלא היה בית בכל מדינות פולין שלא היו לומדים בו תורה ולא היה כל כך הרבה תורה בכל תפוצות ישראל כמו במדינת פולין — בכל קהלה וקהלה היו תופשים ישיבות", וכמו שהרבנים הגדולים מארצות אחרות, אשר הפצו להשתלם את עצמם בלדעים שונים, הכרחו להתגורר וללכת לארץ איטליה, כאשר מצאנו את הגאון ר"מ יפה יא) "שהתישב בווינציה והתגורר שם כעשר שנים ללמד שם את החכמות" כן הלכו הרבנים מאיטליה לארץ פולין, ללמוד שם בהישיבות הגדולות את למוד התלמוד וההלכה, כאשר נדע מהגאון השר ר"ש יב) וואהל בנו של הרב מהר"ש קצנלנבוגען מווינציה, כי שלחו אביו לפולין, ומזה היתה נסבה לגדולתו ותקפו אחרי כן, וכן הרב הנדע ר' משה בן ישראל שלח את בנו יג) ר' יוסף בן ישראל, בן זקניו החביב לו מאד והבקי בלשונות רבות, שתי פעמים למדינת פולין לשאוב שם מים, מבאר הפרוהו גאוני פולין, ובעיר לובלין המלאה אז גאונים

ז) ואלה דברי הרב מדינא בספרו ש"ע (רישי) ח"ב, ז: : הניון התלמוד הזה נאמר אחרי כן כפקודת מקצת ראשי כהני הנוצרים וכו' ובימים האחרונים האלה הוא נאמר לנמרי ובפרט בארץ איטליה, לא יראה ולא ימצא ולא נקרא בו, ובהקדמתו לס' "בית לחם יהודה" יאמר על הספר, "זכרון תורת משה" כי הוא מורה כקום המאמרים איפה הם בגמ' ולנו בני איטליה חשאתנו מנעות ממנו וכו'.

ח) "ספר הישר" לר"ת.

ט) שו"ת הריב"ש ש"ע ושו"ת הרא"ש כלל ב' ס"ב.

י) הרב ר"ן הנובר בס' "יון מצולה".

יא) הלבוש בהקדמתו, תולדתו נכתבת ע"י פערלס והורדצקי.

יב) "עיר תהדה" להח' פיינשטיין 94.

יג) "נשמת חיים" מ"ג פ"ה.

אדירים מצא את קבורתו. — ובמדינת איטליה הלך אז — מסבות הנזכרות — צל מעלות התורה אהורנית. ובמצב הדול כזה בודאי היה קשה מאוד לרע"פ להכנס בחוג פעולה ועבודה כזו שהיתה שוממה בזמנו, ולסול לו מסלה חדשה שלא דרך בה עד כה. אולם הצלחתו עמדה לו כי בעיר וויניציא, עיר מולדתו לא כבה עוד כליל שביב הדרת התורה והחכמה, כנזכר. שם עמדה עוד בכל תוקף ועוז הישיבה הכללית שנוסדה בסיוע הרב ר' אברהם אבוהב (יד). ובהישיבה ההיא שהיתה אז תחת ממשלת והנהלת הגאונים רש"י קצנלנבוגן (טו) וה"ר בן ציון (טז) צרפתי שם נכנס עזריה וישם בהתמדה רבה (יז) עשה לו לילות כימים, ויגע כמעט יתר מכפי כחו ומצא כדי מדרתו למלאות חסרונו עד הנה. ובה שמעו היה הולך וגדול, עד כי גם למרות צעירותו התערב בעניני דמחא (יח), ועליו סמכו בהוראה, גם התעסק במצות ובצרכי צבור כמו "פדיון שבויים" (יט) ופנה לאחר המיוחד בדורו בדבר זה.

בשנת שס"ז נקרא לבא אחרי כבוד למלאות מקום רב בעיר פיסא (Pissa) במדינת טוסקאנא, ובה יספר לנו בעצמו בהקדמתו הנ"ל: "ע"כ שמתי פני לגרש את האמה הזאת ואמרתי לגפשי שובי למנוחתך הגמרא הערוכה בכל, ואל תמעיטי מלהפוך בה והפוך בה דכולא בה. אולי יתן ד' להיות תורתו שעשועי ולא יזכר הטאת נעורי ופשעי. ומני אז והלאה התחזקתי בלמוד הגמ' וכל השייך לה, כאשר יוכלון שאת שכלי הקצר. אהזתי ולא ארפנו, ולא זזתי מלחבבו בשקידת ההליכה אל בית ועד להכמים רבני וגאוני וויניציא עיר מולדתי בד' אמות של הלכה עד אשר סבבו תקופת הימים וחלופי הזמנים, ברצון שוכני סנה המניע אותם ומנהיגם ית"ש, ויוציאני ברוח הפצו מן העיר הזאת ויניחני אל תוך עיר פיסא, ומצאתי בה עדה מפוארה ממיוחסים עמנו אשר היה מחסד טוב רצונם וחין ערכם, לשים עין חשקם בי, מבלי הבט היותי צעיר לימים וזעיר לתבונה, ושמו משרת עבודת הקהל על שכמי החלוש". — כנראה מדבריו אלה, היה אז צעיר מאד לישנים, וכאשר באמת יספר עליו הרב ר"מ זכותא בקינתו להקדמת הכל"ע הראשון: "כי היה אז בן כ"ה שנים וחסרו לו עוד שנתיים לפני ימי הכ"ה". וקהלת ישראל בעיר פיסא הנודעת לנו עוד מימי קדם, בגלל העשיר והנדיב הגדול ר' יחיאל מפיסא חברו ורעו (כ) של השר אברבנאל, אשר עמד בכל כחו והונו הוא ובני ביתו לעזור

(יד) ראה תוניי בערכו ובכנסה"ג פ"ן.

(טו) ראה "מדבר יהודה" דרוש א'.

(טז) שם בהספדו על מהרנ"א.

(יז) בל"ע דרוש ע"ה ובחקדמתו לנ"ת.

(יח) ראה "באר שבע" שו"ת בדבר השאלה של הלויית הרב ר' יוסף רי וראה גם

שו"ת דב"ש סי' נ"ז.

(יט) שו"ת "באר שבע" ס"א וב'. ויש להעיר כי שם בכל התשובות מספר השנים לרע"פ לא נכונים המה, כי שם חתום שס"ט, ובשנת שס"ז כבר היה בפיסא, לא בויניציא, ובתשובה מ"ב חותם "נר"ו ע"ש האב וזה מוכרח להיות עוד לפני שס"ז, כי אביו מת שס"ז כנ"ל.

(כ) שלשלת הקבלה ובאו"נ ח"ב.

להאומללים גולי ספרד בשנת רנ"ב. ועוד בשנת רל"ב (כא) שלח לו הרב ר"י אברבנאל ע"י שרי המלך אלפונזו שהלכו במלאכותו לברך את האפיפיור ברומא. את ספרו "עשרת זקנים" למנחה ובקש אותו לעמוד לימינו בעזרת פדיון שבויים בני קהלת ארזילה. קהלת ישראל זו שבה מצאו מקום מפלט היהודים הגולים מערי ממלכות הכהנים בחדש יולי בשנת 1593, ור' דוד הראובני (כב) מרבה להלל אותה פי שבע בספרו "הזכרון". היתה גם בזמן הרב "פיגו" מלאה חכמים וסופרים ואנשים גדולים באומתם, כעדותו של הרב. עדה מפוארה ממיוחדסי עמנו ובכל זאת לא הקפידה הקהלה החשובה הזו על מיעוט שנותיו של הרב ועל היותו צעיר לימים מאד, ובהרה אותו לשים כתר הרבנות על ראשו. וזה יספיק לנו למדי לאות ומופת בקרבנו על גודל שמו בישראל, בעיר פיסא כהן עשרים (כג) שנה, והימים היו אמנם מועטים בכמותם, אבל גדולים באיכותם, כי שם התפתחו בראשונה מיתרי לבבו ויחלו להקיר ביר מימיו הנאמנים. שם הרה והגה הרב הזה וגם החל לחבר את ספרו הגדול והנפלא "גדולי תרומה" פירוש על ספר "התרומות" מאת רבינו שמואל הסרדי תלמידו של הרמב"ן ז"ל, ושם נעשה כד) גם חלק גדול מהחבור הזה, חבור נכבד וגדול אשר יפליא עין רואיו, מלא הריפות ובקיאות בתורת ההלכה והפלפול, כ"א מן הראשונים, ואשר יעורר רק השתוממות בקרבנו בשימנו אל לבנו את גודל העוונה והחסרון שעבד בה הרב את המפעל הגדול הזה, איך בלי חברים וספרים נגש אל מלאכה כבירה וכבדה כזו, שהתעסק בעבודתה שנים הרבה, עד שובו לעיר מולדתו וויניציא לשרת בקדש בקהלת הספרדים, כאשר נספר הלאה בהגיענו לאותו פרק.

ויהי בשנת שפ"ה, עשרים שנה אחרי שרתו בכהונתו בעיר פיסא, נקרא אחרי כבוד להיות רב ודרשן בעיר וויניציא עיר מולדתו, ואם כי לא הגיעו לו עוד שנות העצה כי חסרו לו שנים כה) לשנות החמשים, שמה בו את עיניה אחת מהקהלות היותר גדולות שבאיטליה, לשימו אלוף לראשה ולהנות ממנו עצה ותושיה. ומה גדלה אז שמחתו, כפלים לתושיה, כי בעיר מולדתו זו הגדולה היה לאל ידו לגמור את חבורו הנ"ל, אשר לא יכול היה לגמרו מקודם בהיותו בפיסא מפני חוסר "החברים והספרים", עד כז) כי ממכון שבטו השניה עליו ית"ש ית"ש והפליא חסדו לו להשיבנו וויניציא, וכאן היתה שביתת השלמת חבורו לעבודתו ית"ש וגם רבתה שמחתו מפני כי שב לעיר מולדתו, עיר בה נולד, בה למד, ובישיבתה נתגדל ונתחנך על ברכי חכמיה הגדולים, ושמחתו הגדולה זו תראה בעליל בדרשתו אשר דרש כז) ביום עלותו במעלות הכסא הזאת, דרוש נאה ונחמד בענין השגת התכלית, מהול

(כא) לעיל פרק א'.

(כב) גרץ שפ"ר ח"ז ציון ג' 410.

(כג) הרב ר"מ זכותא בהקדמתו להבל"ע.

(כד) דברי הרב בהקדמתו לג"ת.

(כה) דברי ר"מ זכותא לבל"ע.

(כו) דברי הרב בהקדמתו.

(כז) בל"ע דרוש ל"ב.

בעליצות ושישון שזכה להגיע גם הוא לתכליתו. ואמנם שמחתו זו לא היתה שמחה חולנית הבאה רק עקב תקות השגת המותרות והתענוגים, כי אם שמחה רוחנית המושגת רק לאיש, הנועד להיות בעל בעמו מופת לרבים, בראותו כי מצא את מיטת לבו ונפשו, מקום רחב לפעולה ולעבודה, וכאשר אמנם בעיר ההוא התעלה הרב על פסגת מרום גבוהתו, להיות לא רק רב בעדתו, רועה שבט מרעיתו, כי אם גם לאחר הגבורים אנשי הרוח, אשר ינהיגו נשיאותם ברמה, וממקום שבתו, חוג קהלתו הצר, השליך קוי אורו ונצוצי חכמתו למרחקים על פני רוחב כל הארץ, ומזיו כבודו יתענגו לא רק אחיו שבאיטליה, כי אם גם אלה אשר נפוזו אל כל קצוי תבל ואיים רחוקים.

פרק ג'.

הזרמים השונים באיטליה ועמדת הרב בתוכם:

איטליה לא היתה מעולם מסגלת לגדל יראי חשא, יהודיה לא היו מקיימים גם מצות סכה כראוי, בבנותיהן נברה מדת הפריצות והתאות. תאות „השחוק“ התגברה שם למאד. בחיי הרב „פיגו“ נכרו חרם מטעם הב"ד על „השחוק“. רי"א די מדינא ותאותו לשחוק בקלשים. בארצות אשכנז שמו תהלה בהמשחקים למען הרווח כסף. דעת הספר חסידים בענין ההתדיבקות במנהגי הנוים, תאות המותרות בבגדים ותכשיטין. תוכחות כהני הנוצרים בדבר. אזהרות מוכיח יהודי אחד שם שלא להתהדר הרבה. ר"ע פיגו מתרעם נגד המדות הרעות האלה. לקיחת רבית ונשך. עמי איטליה היו משחתים בעין זה. דרשות הכמרים בזה. בפלורנץ נקראו היהודים לשבת להקל מעט את הרבית שלקחו שם הנוצרים. הסבה והגורם ללקיחת נשך. העיר וויניציא נודעת בהמדה הגרועה ההיא. „שילוק“ של שיקספיר היה בוויניציא. דעת רע"פ על הרבית. ההתרשלות באיטליה במצות המעשיות. משובתם בחיים. באי קנדיא לא באו לבית התפלה אף בשבתות וי"ט. תוכחת הרב על עוונות כאלה. מוסרו על השלום הכללי. עמדתו כצופה בכל פעם לשמור אושר עדתו.

משמרת קשה וכבדה קבל עליו הרב, להיות דרשן ומוכיח לבני עדתו! כי ארץ איטליה זו המצוינת אמנם בגדוליה וחכמיה, לא היתה מסגלת הרבה לגדל את בניה ליראי חשא ולפרושים מן העבירה, ולא לחנם יאמרו עליה המושלים (א): „עשרה קבים של אפקורתא והמרה ירדו לעולם, תשעה נטלו בני איטליה ואחד שאר הגולה!“! הן עוד בימי קדם מצאנו איך אחד המוכיחים שם יתאונן מר על יהודיה שאינם מקיימים מצות סוכה (ב) כראוי. הרב ר' יעקב אנטלי יתמרמר, כי נשים ובתולות למדו מסביבותן ותשורנה (ג) שירים מגונים. הרב ר' ישעיה האהרן מתיר (ד) לצאת במחול אפילו במועד מפני הטעם. הנה להם לישראל, טעם המורה על הפריצות שנשרשה אז ביניהן. תאות „השחוק“ התגברה שם ועמדה על פסגת רום גבהותה, עד שהרב ר"י אנטלי הנוכח יספר לנו (ה): „איזהו גדולים

(א) שו"ת דב"ש סימן מ"ט.

(ב) ספר „התדיר“ אוריענט 10, 489.

(ג) „מלמד התלמידים“ 162.

(ד) ביצה פ"ג 76.

(ה) „מלמד“ שם 110.

יתפארו עוד ויתהללו בשחקם היטב בקוביא". גם בזמן האחרון בדורו של הרב פיגו" פרצה מהלך "השחק" בין יהודי וויניציא, עד שמצא להכרה לכרוז מטעם הב"ד והכמי הישיבה שם חרם ו על כל מיני שחק. ונודעת גם למדי נטיות הגדולה של הרב ר"א די מודינא, שהיה הרב הראשי בקהלת וויניציא, לשחק הקלפים, עד שהוא בעצמו יתודה לפנינו ו: "גם עתה לעת ערב בן ס' לזקנה ובתוקף המגיפה וצרות יום י"ז בתמוז נכנסה בי רוח שטות מחדש וחזרתי לשחק". וכאשר פנו אליו המתרעמים על החרם הנזכר שעשו פרנסי וויניציא, לעמוד לימנם ולהשתדל כעדם כי יתירו את החרם, אז התחנן הרב הזה "בדמעתו על לחיו" לפני הפרנסים בדברים כאלה, המראים היטב את המצב המקולקל והפרוע של בני הקהלה ההיא, ובה דברו: "באמת, גזירה באופן זה, ר"ל שלא לשחק כלל, היא גזירה שאין רוב הצבור יכול לעמוד בה, הן מצד העם המתאווים לשחק לא להתענג, כי אם להרויח הרבה כסף, ופעמים צריכים לישא וליתן עמדם במקומות שצוחקים שם או בבית ועד לשחק או בבית העירונים ממש וכו'". ותחת אשר בארצות אישכנו אפילו בעת שנפרצה גם שם מהלך השחק בימי הבינים, שמו חכמיהם עי"פ תהלה ה) באלה המשהקים כדי להרויח כסף; השב הרב ט) הזה באיטליה כזאת לזכות ולהתנצלות, אשר ירויחו בה שחק כסף הרבה, וכאשר בדרך כלל, גם בפרטית בפניה זו, יאומת פתגם הרב בעל ספר חסידים (סתתק"א): "מנהגי הנוצרים ימצאו על נקלה מהלכים בקרב היהודים, ובמקום אשר הראשונים יפרעו מוסר, ירד גם מצבם המוסרי של היהודים מטה". כי אמנם תאות השחק ירשו להם היהודים משכניהם הנוצרים גם בארץ אישכנו ו גם בארץ איטליה, וכוז האחרונה נדבקו היהודים במדה זו ביתר שאת ועוד, מפני כי למדו הרע משכניהם הנוצרים יא) שם, אשר עלו בתאווה זו עשר מעלות מאהיהם האשכנזים, וכן תאות המותרות, לפזר כסף על תכשיטין ובגדים נאים, אשר נשרשה בכלל בין היהודים שבכל הארצות, כי אהבו תמיד -- בפרט הנשים -- להתחקות אחרי כל מאדע חדשה ולפזר כעפר כסף על בגדיהם, ואשר בעבור זה השו קהלות רבות לעשות תקנות, למנוע את העם מפזרנות ומותרות, והדרשנים לא מנעו תמיד להוכיחם ע"ז, "כי ידקרו בזה את עיני שושניהם". ויסופר גם מהמלך אלפונזו, כי הוכיח פעם אחת את יהודי ספרד על אודות המותרות בלבושיהם, והם התנצלו לפניו: הננו עומדים לפניך בבגדים שחורים! גם התאות הזו מצאה בר נרחב בארץ איטליה. הכנסייה בפלורנץ ראתה חובה יב) לנפשה לשים חוק אשר לפיהו אסור לכל אישה ואשה לישאת עליה בגד בסרח העודף יותר מאמתים.

(ו) "שחק יצחק" ערך חרם ושות, שמש צדקה" כ"ה.

(ז) "חיי יהודה" רא"ג.

(ח) ברלינר, "חיי היהודים בימי הבינים" 14.

(ט) ואלה דברי רש"ל רפפורט (אגרות שיר 208); בעבור זה לא נכחתי משמוע קול סכל ושאתג אריה, זה האריה אשר נללו שניו השורפות וגראה למחנק נפשות, כי היה מאד השוד בעיני... אחרי ידענוהו למבלה זמנו כמשך רוב שנותיו למשחק בקוביא.

(י) ברלינר, שם ס"ה.

(יא) "החנך", נידמן 212.

(יב) שם 214.

גם אסרה עליהן לשאת כותרות שושנים עשויים מכסף או זהב ושאר בגדי צבעונים, וכל ההקים והתקנות האלה לא הואילו מאומה, ושמענו מקונן יג) את הביישוק (Roberto Caraccioli) בשנות המאה החמש עשרה לאמר: "אינני יודע מה להגיד אודות הלוקסוס הנפריץ בכל תפוצות איטליה, מעת אשר החל ברנרד הקדוש להטיף אמרותיו, נשמעו מפיו ומפי אחרים דרשות נלהבות אדות הבגדים המיותרים והנפרזים, אבל לא נתקן עוד מאומה, הנשים עוד תוסיפנה סרה מיום ליום", ובמקום אחר יאמר: "בזמן הזה נשרשה תאות הלוקסוס באופן כזה עדי אשר ילחצנו לפזר נדוניות גדולות לבנותיו המגיעות לפרקן, והאיש אשר לו בנות רבות, רק בעמל ובקשוי רב יוכל להשיא את אחת מהן, והיהודים? אשר זה דרכם תמיד לעשות כהמקולקלים שבחם, יתר שאת היה להם גם במדה זו, מהעם השוכן בקרבן, ולכן יזהיר מוכיח אי ש ל ק י יד) אחד את כל בן ישראל, שלא ללבוש בגדי גאה כגון ורדים ושאר בגדי צבע, כ"א בגדי ענוה, בגדי צניעות, בגדים נבזים מתענוגי העולם, כי הבגדים מורים על הגאווה ועל זדון הלב, הן משבת ומועד שמתיר להם ללבוש בגדים נאים יותר משאר ימי השבוע, כי כן מצאנו כמה ראיות על בגדי שבת, להחליפם לעילוי משאר ימי השבוע, ועכ"ז בגדיהן יהיו נאים, ומצבע של ענוה אבל שאר צבע לא."

נגד המדות הפחיתות האלה יצא בכל פעם הרב "פיגו" בדרישותיו הנעימות לכבם ולצרף את סוגי בני עדתו, וכה ידבר טז) נגד המותרות: "אין ספק, כי סבת התמדת הגלות היא ג"כ על אשר לא הטהרנו ממנו ועדיין אנו מחזיקים בהעדר הכנעה וההשמעות הקטנים אל הגדולים וע"כ ארך קצנו, ובכלל זה כי אין אנו מרגישים בגלות ולא מחשיבים עצמנו כעבדים הרחוקים מכל מיני תענוג וגדלות, כן הם עבדים נבזים ושפלים נשברי לב, הן בתכשיטי ביתם, הן במלבושיהם ומאכלם, ואנחנו בהיפוך זה, קיומנו בגלותנו, כל ישראל בני מלכים, קורות וקירות בתנו מלאים כל טוב ומלבושנו ושל בנינו ובנותינו כאחד הגדולים והשרים, שני עם עדנים, אנו מעלים על שלחנו מעדני מלכים כסעודת שלמה במלכותו, כאלו היה בזמן הצלחתנו לא הסרנו דבר, ועל הפריצות ותענוגי בשרים שנפרצו בעדתו הוא מדבר במקומות אחרים, וכה יקרא מנהמת לבו טז): "תמיד כל היום ראה ראינו מדי עבור אשה נשואה ברחובות קריה, אליה ישגיחה, אליה יתבוננו מקף רגל ועד ראש, אם תצא בלה מחופתה, ובאה אל בית הכנסת או אל המיה, ונתלוז אליה רעותיה, עושים שורות שורות של בני אדם, אלה מפה ואלה מפה מפתח ביתה עד פתח בהכ"נ, ומסתכלין בכונה עצומה בזיו יפין ובהדר לבושיהן, אוי לעינים שכך רואות וכו'." אבל ביותר גדול קצפו על הנישך והתרבות שלקחו יהודי וויניציא במדה מרובה מאד.

(יג) שם.

(יד) שם נאמע 14 בשם "ספר המנהגים" שה' ת"י דח' המניח קויפמן ז"ל.

(טו) בל"ע דרוש מ"ח, וראה גם כס', "גבעת שאול" מר"ש קוי מאמשטרם דרוש "קנאת עם" לפרשת שמות.

בל"ע שם ס"ד.

"לקחת רבית" זו היא אחת הבהרות היותר כהות שנדבקה * בבית ישראל. מיום חדל להיות גוי בארץ, כל המליצים והסנגורים שקמו יזו לו להוכיח צדקתו ולהמליץ בעדו "אשר לא מרוע לב ומדוק, רק מההכרח ללחום מלחמת קיומו מפני כי נכרתו ממנו כל ענפי החיים השונים, היה נלחין לגשת אל המלאכה הנמכזה הזאת, כל הסנגורים והמליצים האלה, לא הועילו מאומה לבנם ולטהר את הבתם הזה, והנגע עומד עוד בעינו גם בזמננו זה, אישר דרכי החיים כבר ימים הם לפני כל איש באין מוחה ומעכב, כי עפ"י רוב, לא הסבות הצדדיות אשמות בדבר זה — אם כי גם להן חלק גדול בו — רק קלות הדעת, אהבת העצלות, ורדיפת התענוגים, הן הנה הגורמים היותר עקרים למאוס בעבודה ממשית ותדירות, הדורשת מבעליה הריצות ידים ועמל בפים, ולאחזו באומנות אוירית הדומה ברובה ללשונות וגזלנות. — ולכן מצאנו אמנם בי ימי הבינים, לא היו היהודים — המעושקים והמרוצצים — יהודים במדה זו, כי גם העמים האחרים שלא חסר להם דבר, אהבו כן, לתת את כספם בנישך ותרבות, ולכל לראש, הרבו הרע עמי איטליה, אוהבי הבטלה, לקחת רבית יותר מואי, ולאות זכרון-הרפתם זו, נשאר להם (יה) הבנוי, "למברדיה", "למברדים" (Lamparter Lambarden) — שמות גנאי של חלפנים ונושבי נשך, — עד היום הזה, אחד מהמנוכחים י"ט הנוצרים יזכיר את בני עדתו: המלוה ברבית יקום תמיד לאשמורת הבוקר, ויחפש רק לבלוע את כל היקום, וכי יפנה איש אליו לבקש הלואה יעשה את עצמו כאלו אין לו מאומה, אבל יבטיח לו בטיבו לבקש אחרי איש אחר אשר יעשה לו את טובתו, וכה ילכדנו במכמתתו, אשר לא יעלה עוד ממנה, עדי יאבד את כהמתו כרמו וכל אשר לו וכו'. בעיר פלורנץ (כ) נקראו היהודים בשנת 1430 לישבת שם ולשים משכנם בתוכה בתנאי: "שלא יקחו רבית יותר מעשרים למאה", למען יתחרו את הנוצרים הפלרנציים אשר לקחו מאחיהם שלשים ושלושה למאה. — ונראה מכל זאת, כי לא רק רוע מעמדו הכלכלי בלבדו של איזה עם, יביאהו לתפוש בהאמצעי המכוער הזה, כי אם גם השעמום והעצלות הבאה על ידי חמדת התענוגים וחיי בשרים, חייבים הרבה בדבר, ועמי איטליה, אשר פריצותיהם ומיטובותיהם כבר הזכרנו בזה, היו איפה נוחים להתפש ברשת זו ולפול בפח הנשך והרבות הרפת קלון המין האנושי, והיהודים? היהודים האלה יושבי איטליה, אשר התנהגותם ופחזותם, להתחקות ולהדמות בכל מדה לא נכונה להתושבים אשר בארץ, כבר הזכרנו למד, ולהם הלא נתוספה עוד סבה אחת יתירה משל שכניהם: כי נגדרו בעדם כל דרכי החיים האחרים, האם הם ישבו דומם ועמדו מרהוק, ולא יקחו את מעשי שכניהם, לפשוט את עור אחיהם מעל עצמותיהם? ! לכן גם המה במדה יתירה אחזו בכל כחם ואונם, בהענק הנבזה הזה וישבו כאהבם את בני גילם, היהודים העניים, וימוצצו את דמם, ונפלא הדבר, כי גם הכם יהודי אחד כא) שם, יצדיק

(* ואלה דברי ר' מ"ח לוצאשי בספרו, "מסלת ישרים" סי' א: עון רבית גדול הוא כ כוסר ב א ל ה י ש ר א ל, ואבק שלו מתעב, כעני ד', ואינו רואה צורך להאריך בו, שכבר אימתו מוטלת על כל איש מישראל.

(י) ברלינר, "חיי היהודים" 42.

(ח) "החנוך" נידמן 243.

(ט) שם.

(כ) שם 246.

(כא) ר"א פריציל בספרו "מנ"א סי"ג.

את הנשך אשר יקחו היהודים, באמרו: "כי אי"א לו להישוב האנושי להיות מתנהג רק עפ"י רגשי הצדקה ואין איש עושה טובה לרעהו, אם לא יקוה ממנו טובת הנאה, וכמו שמותר לאדם להשכיר בית או מטלטליו להנות מהם במשך זמן ידוע, כן יש לו רשות להשכיר מעותיו להשתמש בהם, והרבית היא שכר ההשתמשות בכסף המלוה". התנצלות והצטדקות כזאת ג"כ רק מפי איטלייני תוכל להשמע! ועיר ווינציה, עיר מושבו של הרב "פיגו", היתה ככלוב מלא בנושכים ולוקחי רבית, ולא להנם יש אותה לסמל דמות "תפלת נוראה" המיצור הנשגב "שיקספור" (כב) בהוינו הנודע. — ואליהם, אל יהודי עדתו פנה הרב ז"ל בדבריו החוצבים להבות איש: (כג) "אמנם התמעטות הממון אחזה אנכי באה אלינו הצרה הזאת, על עון פלילי עצום ורב, הורגל בינינו, ונעשה לנו כהיתה, והוא האיסור הגדול של רבית המוטבע בהרבה מעשירי עמנו, וזה דרכו כרקב יבלה, וכעש אוכל עצמות הממון עד בלתי השאיר לו שריה, עינינו הרואות סבת אבדון הממון היא בשביל איסור הנשך ועון התרבות, ואיה איפה בעירנו זאת, מלאה מציצת דם עניים מוצרכים הבאים לידי הכרה הלואה מן העשירים, ויאכלו בדי עורם, בכמה מיני רבית קצוצה, והורגלו ב"כ בעבירה זו עד שרשו בה רבים ולא החשיבוה לכלום. ואלו יצויר, יראו סיעת אנשים ישראלים יקרבו למקולין של נכרים, ויראו אותם בפהרסא, אוכלי בשר החזיר השקין והעכבה, יאמרו כל העדה, לרגום אותם באבנים, וסוף סוף אינו אלא לאו אחד גרידא שחייב עליו מלקות, וכאן רואים לעינים כמה מלוי רבית אשר נכללו בה שש עבירות למלוה וללוה לערב ולסופר, והחרש יחרישון אין פוצה פה ומצפצף? — ומה נאמר מהמתכשרים בעיניהם לבלתי נגוע בקצה האיסור ועושים משכנתא על הבתים, ומלויים עליהם מעות, וגם משכירים לאחרים עד החזיר להם המעות לגמרי וחושבים היותו מותר לחלושין, וזה באמת רבית גמור מדאורייתא, ואם באנו לדבר בעניני הקאמבייש, (כד) כמה וכמה מינים יש שהם באיסור גמור, ובהם נכשלים הכשרים ולא אשקוט ולא ארגיע עד אשר בסיוע אלה, ובעזרו מקודש אשתדל בכל כחי החלוש לעקור המעשה הרע מקרבנו. ציור נאמן ומדויק מאד נותן לפנינו הרב בדבריו אלה, ציור המאומת בכל יום יותר בעולם המעשה והפעולה, ומראה לנו ג"כ את סקירתו הנפלאה והבהירה של הרב ז"ל לחדור אל תוך תוכו של הדבר — "מציצת דם עניים מוצרכים, הבאים לידי הכרה הלואה מן העשירים" זאת היא תמצית יסוד המגונה והמכוער שבועון זה — כי כאשר יפול איש על רעהו ביער ורצחו נפש, כן יחניק אדם את האדם בדומה לו, וימיתוהו בנשיקה, בעת האדם הזה יבקש הצלתו! ומה נעימה התמונה שמציג לפנינו הרב, מרגימת האבנים של בעלי מונופולין הדת על אוכלי בשר הטריפה

(כב) יודע גם אנכי את השקר והבדוי שבחזיון הזה וכי מעולם לא נמצא בישראל איש אשר ידרוש חתיכת בשר מנוית הלוח, וימיטב השיר כזו; בכל זאת נוכל לקחת לנו לאות ומופת על התפתחות הרבית בוינציה, עד כי לא יכול למצוא לו המליץ חמר לעבודתו אשר רצתה נפשו, רק בעיר ההיא. ראף די"י ח"ח 174 ובשו"ת שמש צדקה י"ד סכ"א בדברי הר"מ חניו.

(כג) בל"ע דרוש יוד.

(כד) ראה על השם הזה שו"ת "שמש צדקה" סימן ה"ל ובשו"ת "זרע אנשים" שהוציא לאור המ"ס שוואנער סימן כ"ג באגרת ריאד"מ להרע"ס נראה כי זה האחרון כתב פסק בענין הקמבייש.

שאנו אלא לאו גרידא, בעת אשר על בעלי מלוי ברכית העוברים ישה לאין ככל רגע ורגע אין פוצה פה ומצפצף? הוי! מי יגלה עפר מעיניך ר' עזריה, ותראה איך גם היום קרוב לשלש מאות שנה, אחרי קראך את דבריך אלה ראויים הם לשנות ולהכפל עוד פעם, ולקרוא אותם במלואם אל בני הדור החדש הזה, ועוד בארץ בנו ישכלה תכלת, ואשר אתה התאבקת בעפרה ופזרת כהן להבטיח מלא הפנים תהלה! הוי! גם היום אחרי עבוד שמיטות ויובלים, עשירי עמנו מוטבעים עוד עד אזניהם באיסור גדול של רבית, והם הם קברניטי האומה בעת, ומאפילים בשלותיהם על קיפת השרין התלויה מלפניהם ומאחריהם.

בפעם אחרת מצאנו אותו נוגע במשוכת החיים של יהודי עדתו וקלות דעתם במצות המעשיות, כאשר כבר רמזנו למעלה, יהודי אטליה בכלל לא היו נוהגים מאד בחקים ומצות, באי קנדיא — למשל — אשר היה יפה נזק משיש היונים מעולם, ונספח לממשלה ווינציא הסמוכה לה — הרגלו יושביו היהודים כל כך בקלות הדת, עד כי לא באו גם בשבתות (כו) וירט לבתי התפלה, רק הלכו לשוח בשעת התפלה לגני וברמי העיר או לנמל הים, והרבה פעמים לא היה ביכולת להתפלל בצבור, מפני חסרון המספר הצריך, וחכמי האי החוץ מצאו לנכון לפניהם, לעשות תקנה ולגזור חרם על כל ההולך לטייל, טרם כלות תפלת שחרית. — וכן ביטא המצות היו מקילין ומזלזלין מאד בגיל, נגד קלות הדת הוותיקא קורא הרב ז"ל: (כו) הוי! יש הרבה מיני גול מה שנמצא בינינו גול המור מקדישי שמים, והוא מיעוט השקפת ברכות הנהנין, ואין מחשיבים הדברים לבלום, להתקרב אל חנות מוכרי פירות ולתת אל פיו אשכול ענבים ומן התאנים ומן הרמונים בלי שום ברכה באלו אין אדונים לאלה — ובדידי הוי עובדא, ראיתי אחד מחשובי הבע"ב, שלה ידו ואכל פרי אחד בלי ברכה ראשונה, ושאלתיו איך תאכל מבלי תברך תהלה? והשיב לי שהורגל כל כך בזה עד שלא עלה על דעתו לברך, ולפי שעדיין לא השלים לאכל כל הפרי ברך ברכה ראשונה על הנשאה, ואחר השלים אכילתו היה הולך לדרבנו, אמרתי לו תברך ברכה אחרונה? והתחיל לתמוה איך יברך ברכה אחרת, כי הוא מעולם לא ידע ולא שמע שיברכו ברכה אחרונה, אלא בהמ"ז אחר הסעודה, והיה בעיניו כנבואה הדישה נוסח "בזאת נפשות" שאמרתי לו וכי' בא מההרגל הרע לבלתי החשב לבלום דקדוקי המצות, ומה יעשו הבנים הקמנים אם הם רואים האבות וכו'.

וביתר עז עמד על המצפה להשגיח על בני קהלתו להחזיק את השלום הכללי בקרבם, לשרת לפניהם ולהמליץ בעדם לפני שרי המדינה בכל פעם* ולזהרם

(כה) בהקדמתו לנ"ת.

(כו) "החנוך" נידמן נאטע י"ד.

(כז) בליע ס"ד.

(*) בשו"ת "זרע אנשים" הוצאות, חברת דוכבי שפתי ישנים" הושאטין מובא בסמ"ק כ"ג תשובה מהרע"פ המתחלת ביה"ל: שנים הנה קוראותי אשר מנעו הטוב ממני מלהאריך בנושא זה וכו' האי רוב שוחא במלאכת הק"ק מבית ומחוץ ממשא מלך ושרים אשר כעת אני מוכרח לצאת ולבוא כחציהם יושירותיהם לעבודת הקהלה הקדושה וכו'.

בדברים נלהבים על ההכרח הקבוצי ובה יאמר: כה). אזכיר למעלתכם מה שהוא
מכרה לתועלת הקבוץ ותקון הקהלה הקדושה, כי לאשר הצליח מעשה ישמן
ושיצאה בינינו איש המחלוקת והקטטה, ורבתה השנאה הכללית עד שנכנסה ג'כ
בקרובים ובין אחים תפריד^{כח}, ובמקום אחר יאמר: כט). הצרה הישלישית
מהמלחמה המפחדת אותנו תמיד, כאשר היא מפורסם הלא סבתה גלויה ומפורסמת
כי גברו בתוכנו שנאה תקועה בלבנו איש לרעהו, עד שלא יכלו דברו לשלום, רק
רע כל היום בקטטות ומריבות, קנאה שנאה ותחרות, אבדה האהבה ונכרתה מפיחם.
וכאשר נזכיר עוד הלאה, נולדו באמת בימי הרב ז"ל קטטות ומריבות שונות
בהקהלה ההיא בין היהודים וגם בין הרבנים בעצמם, זה אוסר וזה מתיר, זה פוסל
וזה מכשיר, ורק בעצמת השפעתו של הרב הצליח לסדר הכל על מקומו ולהושיב
השלום על מכוננו.

כח) בל"ע דרוש ז'.

כט) שם דרוש י"ד.

פרק ד'

המשך הקודם.

ארץ איטליה היתה מקלט להגולים. אבות הכנסיה הקתולית היו אז אנשים מן הישוב ואוהבי התועלת. בוויניציה, פיוררה, רומי ואנקונה כמו קדלות גדולות והשובות. בוויניציה פסחו השרים על שתי סעיפים בדבר התקבלות הגולים. בפוליטיקה שלה היו משמשים אור וחשך בערבוביה. הניטו הראשון בוויניציה הקהלה הישראלית נתרבתה בה. אנוסים רבים מצאו בה מפלט. התרעמות ההנמונים בדבר זה. בהתנכרות הריאקציה סבלו האנוסים בראשונה. באחרית שנות המאה הרביעית היו ימים רעים ליהודי איטליה בכלל ולאנוסים בפרט. המליץ ר"ש אושקי על האינקוויזיציה. התאוננות הרב פינו על המצב הזה. המשא ומתן של הרב עם הרב ר"ש אבוהב בדבר האנוסים. אם דינם כמשומרים או לא. התיחסות שני הרבנים פינו ואבוהב זה לזה. הר"ש אבוהב היה תלמיד חבר לו. מנהג התואר "מורנו" בכלל, וביחוד באיטליה. דעת הר"ש אבוהב ופינו על התואר הזה. דעת ר"י אברבנאל. בימי הרב רבו המחלוקות בעדתי. דעת הישר מקנדיא על התוארים. השערה בדבר הסמיכות ומורנו. הסמיכות של חכמי צפת.

ארץ איטליה הברוכה היתה ארץ מקלט להגולים. וביחוד בהערים בצפון וגם בערי ממשלת הפאפא בכבודו ובעצמו. כל הארץ היתה מלאה תשואות הגולים מספרד ופורטגליה הנוסעים בקרבה. אצבע אלקים נראתה אז. אשר אבות הכנסיה הקתולית היו רובם אנשים מן הישוב. מבני עולם הזה. הליכות עולם ודברי המדינות היו הביבים עליהם מהליכות האמונה ושאלות הדת. תועלת ארץ ממשלתם היתה לנגד עיניהם ולפיה ערכו את מעשיהם. מהם למדו גם נסיכי איטליה וכן עשו. ובכן נפתחה פתח תקוה לגולי ספרד ופורטגליה להאזין ברוב ערי איטליה הצפונית והתיכונה. מקום אשר שם לא יגיעו שום דבר מלך מהארצות אשר הגלו משם. בוויניציה, פיוררה, רומי ואנקונה כמו קדלות ספרדיים גדולות וחשובות. בוויניציה אמנם נמצאו אז פוסחים על שתי סעיפים בשאלת קבלת הגרים. זקן הרפובליקה (Doge) ומתי סודו חברי הסנאט בממשלת הכנסיה החפשית הכירו התועלת הגדולה להמסחר דרך ארצות ימים עם ארצות הקדם. על ידי אנשי מסחר הרוצים בעלי הון ביהודים יוצאי ספרד ופורטגליה. והתירו איפה להגולים לשים משכנם בתוכם. למען הרים את המסחר שהוא בסיס ממשלתם. אבל מצד הישני התושבים ההננוים והשלחנים סוהרי וויניציה יראו מהתחרות את היהודים. לבל יקפחו את

פרנסתם, והיתה עינם צרה בהם. ובגלל הדבר הזה, בפוליטיקא של וויניציא היו משמשים אור וחשך בערבוביה. היהודים אמנם נתקבלו שם, אבל הקצו להם מקום שכונה מיוחדת, ותהי וויניציה א) הראשונה בכל ערי איטליה, אשר בראה ויצרה את הגהיטו היהודים — בחדש מעריץ שנת 1516=רע"ו — . בהגהיטו של וויניציה זו נתרבתה הקהלה ביותר, אחרי שנהרבה קהלת ישראל בניאפל באיטליה הדרומית, בסוף המאה השלישית. אנוסים רבים שעזבו את נצרותם ושבו לתורת היהדות, מצאו להם מקום מנוח ומפלט שם. כאשר הפין ב) המלך יוהן ליסר אינקוויזיציה בארצו, הוכיחו איש סודו פירננד לאמר: הלא אבי התורה הקתולית קלימנס השביעי נתן מקום לאנוסי פורטוגל בכל איטליה, בפלורנציה ובוויניציה, ויתן להם רשות לשוב אל דתם. ואיך תוכל הממשלה להומין לדין ולחייב מיתה בשריפה על עזבם את התורה הקתולית, את האנשים האלה, אשר האפיפיור בעצמו נותן להם רשות לשוב לתורתם הישנה? והגמון אחד בקנאתו לדתו העיו בנפשו בפעם אחת, לגלות למוסר את און האפיפיור פאול השלישי, על חפצו לתת רשות להאנוסים לעזוב את הארץ, ובלבד שלא יתיישבו בארצות תוגרמה או באפריקה, בדברים כאלה: "האם לא אחת היא, אם הכופרים האחרים האלה בזהרים להם מקום לשבתם בוויניציה אשר בממשלת האב הקדוש, או בקנסטנטינה בארצות המחמדים? הלא האנוסים היוצאים מפורטוגליה בנוצרים בבואם לערי ממשלת האפיפיור הנם שבים אל היהדות בריש גלי?" ונראה מכל זאת, כי היהודים והאנוסים מצאו מנוח אז בערי הצפוניות שבאיטליה, ובפרט בכנסיות וויניציא. ואחרי כן, כאשר גברה הריאקציה בעולם הכהונה הקתולית, היו האנוסים, הראשונים אשר הרגישו את מכות תנועתה, ובאחרית ימי המאה הרביעית שהיו ימים רעים מאד ליהודי איטליה יותר מליהודי כל הארצות, כי שם נמצא מעון הקתולית ומכונה, שם שתי הקנאה ההוללה קן לה בכל חמת רוחה. מארמון הואטיקן ברומי יצאה אז אש הקנאה ותאכל בזעם אפה את כל העמים, עדי היתה אירופא התיכונה למדורת אש במלחמת שערים, מלחמת אורחים איש באחיו והיהודים נמנו אז בין הכופרים להתיר דמם כדמי אויבי הכנסייה הקתולית. אז האמללים הגדולים שבעם ישראל האמלל — אלה המה אנוסי ספרד ופורטוגליה — הוכנו למטבח ועלו על המוקד על במת החיה הנוראה — האינקוויזיציה — שנערכה למענם. טובים היו חללי הרב מהללי אמונה אלה, שנסחבו בעל כרחם אל אגן הטבילה להכיר את אלהי הנוצרים ולבסם כל עמם. קורא הדורות בזמן הזה המליץ ריש אושקן, אשר גם על גבו הרשו חורשים למעניתם, יתאר את צרות האנוסים האלה בדברים קורעים את הלב ומוחצים את הראש. "האמללים שבאו במים" כה יספר — "למרות הפצם, ישוטטו אנה ואנה ברחובות קרית, בפתחם, לבל תשלח בהם החיה הטורפת את שניה החדות, יראים ופחדים הם מקול עלה נדף, ברגזה ופחד יאכלו לחמם, ובשעות המנוחה לכל בני האדם ינוע לבבם בקרבם. אין די להאנוסים אם ישימו תו הברית החדשה על לבם, כי צוריהם יארכו

א) "שלשלת הקבלה" סוף הספר, וואלף, "כתבי הרשות" בהמזכיר 17.

ב) ראה "מוצאי גולה" שפ"ר 121.

ג) שם 202.

לנפשם ויחדרו לדעת את אשר בלבבם. איש צרכת תוקד בעצמותנו ואין ספורת למכאובנו. כה עלתה להם להאנוסים האמללים באיטליה, אשר כמעט קט מצאו שם מנוח. והמעמד הנורא הזה משך זמן רב, ועליו ירמו הרב „פיגו“ בדברים שנונים מאד ומרים. „גלוי וידוע לפני כסא כבודו“ — „יאמר ד“ — „בי לא מהוסר הפצם ותכונתם היה זאת להם, כי אם מפני חמת המציק אשר לא יתנום הישב רוחם ונישמתם, לעשות חובתם לפניו ובמסתרים תכנה נפשם לעשות בחשאי ובהחבא כאשר יוכלו, ונתקיימה חתימת הקללות: בבקר תאמר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן בוקר, מפחד לבבך אשר תפחד וממראה עיניך אשר תראה, כי ישנים רעות צרות צרורות, ילחמו בנו תמיד במצור ובמצוק במקומות האונס וההכרה הידוע אצל בני ישמעאל (ז) הא' התעוררות הלב אשר יפחד מפני פחד ד' וחדר גאונה, מאשר הם הוטאים בפרסום ובגלוי להראות העמים והשרים, כי הם הם משתחיים לעבודתם, ואת אלהיהם הם עובדים, כאשר הם מכריזים אותם, ואת ד' אלקי אבותם עזבו מקור מים חיים, ולכן יתאוו ויאמרו „בבוקר מי יתן ערב“, כי באישון לילה ואפלה אוכל לעשות איזה מעשה יהודי לעבודת קונו, בהחבא שלא יראני שום אדם מהוין, ואולם בהיפוך זה מאשר יראה בעיניו כמה וכמה יסורין קשין כגידין עושים למתיידיים שאינם עושים כמעשיהם, וכמה מיני מיתות משונות הרגים ושרופים על ככה, אז יתאוו מי יתן בוקר למען עשות בפירסום לעיניהם כמעשיהם, ולא יהיוקוהו לאיש עברה, והפסוק עצמו מבאר הענין: בבקר תאמר מי יתן ערב לעשות מעשה יהודי בסתר, ובערב תאמר מי יתן בוקר לעשות בגלוי כמעשה ישמעאל (ז) וזה ממראה עיניך אשר תראה „מה שעושים לאחריך האומללים המהזקים ליהודים“, ציור נורא ממצב האנוסים בזמנו ובשעתו של הרב. — הרב הגדול בדורו ר"ש אבוהב פנה אל הרב בשאלה, אם האנוסים יש להם דין משומדים או לא וז"ל (ד): „באתי בשורתים אלה לפניו על ענין הפסקים וכתבים אשר באו אלינו מעיר אמבורנו (האמבורג) בכמה לשונות של בקשה, יהיו להם מיד תשובה כדי לאפשרו מאיסורא וכו'. אפס נראה שהזר בו והחליט המאמר בכולם שיש לאנוסים דין משומדים, ואני כמעט נסו סרעפי בקרבי בתחלה לומר, דהיינו דוקא באותם עצמם שנאנסו והיו מתחלה יהודים יודעים בטיב דת משה וישראל, שאינם טועים בדעתו להשוב שום היתר בע"ז מאיזה סבה מכל הסבות, אלא שיצרם תוקפם, ולכן דן וחייב אותם כמזמרים, אבל בניהם זורעם אחריהם, אשר לא ידעו ולא ראו את התורה מימיהם מאי איכא ביניהם, לתינוק שנשבה בין הגוים, ולבני הצדוקים והקראים אשר חמל עליהם הרמב"ם בפ"ג מהלכות ממרים, נא ישיית נא אדוני עין עיונו עליו ויורני ויאמר לי דעתו יחד עם הסכמתו וכו' ובשמים עדי כמה קשה עלי פרידת האדון,

(ד) בל"ע דרוש ח'.

(ה) שו"ת ד"ש מ"ה.

(ו) בעיר ההוא נר שם אביו הרב ר"א אבוהב ונהג נ"כ שם בהכנס' ויוכל היות כי השאלה נשאלה ממנו לבנו בדבר הקוללה חספרדית שיסד שם, והיא היתה מגולי ספרד כהוא בעצמו ובאו נס אנוסים בתוכה (ראה כנס"י ערך אברהם ובל"ע ע"ה) ועיין בשו"ת „זרע אנשים“ סכ"ג שם מובאת תשובה מהרע"פ בדבר האנוסים הרוצים לעשות את בניהם לכמרים, עיי"ש.

בבא לפני גדון כזה הלכה למעשה, ואין לאל ידי לדבר עמו פא"פ וכו'. —
העתקתי בכונה את כל התשובה הזאת מפני גודל השיבותה בדבר האנוסים וגם
להראות על היחס ששרר אז בין שני הרבנים האלה. הרב ר"ש אבוהב היה
מהרבנים היותר נכבדים שבדורו. בזאת נכיר מהשוואלים הרבנים הגדולים אשר
המציאו אליו שאלותיהם מרחוק ומקרב. גם הרב "פיגו" בהספדו ז' על אביו הרב
לא מנע לגמור את ההלל גם על הבן, וקורא עליו הדברים האלה: "ועל צבא
מטה עז, מקל תפארה, הנור העדות, מעלת הנצר הגדול משרשיו יפרה כמוה
שמואל יאריך ד' ימיו בקרב ישראל אמן. אשר מה שעשתה הכמה לראשו כתר,
עשתה ענות וי"ה, בשלמות היותר גדול, ממה שהפה יכול לדבר וכו'". ובכל זאת
לא היה ידו של אבוהב מתוך ידו של הרב, ובכל מקום שפנה פגש בו ושאל
בדעתו, יותר מארבעים תשובות ערוכות לו לישמו בספר "דבר שמואל" ומתוך כלן מכצבין
ועולה כי לא הרב "פיגו" היה השואל אותו, רק הרב אבוהב ברצותו לסייע לעצמו
ולמצא לו עזר, פנה אליו להנות מתורתו ולבקש הסבמתו. אין קין ומספר להתהלות
והשבתים שמפור לו בכל פעם שיוכיר אותו, וכנראה התיחס עצמו לתלמיד חבר
אליו. אם לכה אמיץ הנח' - הוא ח' כותב אליו — "אין ערוך אל עוצם
התשוקה, נכספה וגם כלתה נפשי מעת היותי שם אני לישמוע
כל מוידים פנים אל פנים בכמה הלכתא גבירתא דנפקין מפומיה דמר, ואם
למשפט הקין מי יועידנני, עד היכן כהה מגעת עתה לשותות בצמא את דבריו וכו'".
לדידי חזי לי נהור די נור נגד ונפק מן קדמוהו, הן קול ענות גבורה במלחמתה
של תורה, והן קול ענות קדישה במילי דשמיא וחסידותא, הכל בכתב מיד האדון
עלי השכיל וכו' ומי יתן והיה לבבו זה תמיד לזכותנו ע"י כתבו מפקידה לפקידה
בהדוש א' מדברי סופרים המהודש בכל יום ומוציא לאור מתוך אוצרו הטוב". מה
ט' נכבד היום מלך ישראל בהגלות נגלות, כגבור יעיר קנאת ד' צבאות, הלזין
לפני הצבא במלחמת זו של מצוה ואחריו כל ישראל ימשוך" — לא י' וזתי
מלחבב טופס האגרת המסולאה הנשארת לי מאת האדון, קריתי שנית ושלשתי
עד שנתוספה לי אורה בהני זקוקין דנור נפקא מפומיה". לפרקים שואל מפני
היראה או משיב מפני הכבוד הייתי באגרות נגד פני כבודו, עתה הפעם ילזו עלי
שניתם כאחד והא גרמא להעמים על האדון בשורותי אלה, מועטי הכמות.
פזתה יד בתשובה לקבל גברשתא די דהבא באגרתו החמודה לי וכו' ומה מאד
שמה לבי ויגל כבודי בהתעורר עלי כה הזכר באותו פרק: כד הוינא התם זה לי
כמו ד' שנים, ונשאלה שאלה ממקום אחר, קרוב לאותו הענין הלכה למעשה,
ואחר הוראת המורים בתמצית הדין, יהדנו בה העיון יחד כל ההכרים שבישיבה
הצעירה, וביום ש"ק כמנהגנו דברנו על פרטיה ודקדוקיה כאחד כאשר הישיבה ידי
ואלקים אנה אותה לידי עכשיו וראיתי שכונתי וכו' כי ידעתי אין דבר נסתר
מהכמתו הכוללת בבקאותו בספרי הפוסקים ותקופתו על קצותם.

(ז) בל"ע דרוש ע"ה.

(ח) דב"ש, תשובה נ'.

(ט) שם ז'.

(י) שם י"ח.

ואברך את ד' אשר ייעצני והנהני בדרך אמת, להסכים לדעת מר הצרופה כנסף צורף מזוקק שבעתים וכו', "ואשים קנצי יא" למלין ואל אל אשים דברתי יוכני לראות פני יקר תפארת ספרו הנדפס ועליו יוסיף עוד רבים ונכבדים, להגדיל תורה ולהאדיר ויארץ ימים על ממלכתו", "ובשמים יב" עדי כמה קשה עלי פרידת האדון בבא לפני נידון כזה הלכה למעשה ואין לאל ידי לדבר אתו פא"פ". מכל אלה הדברים נוכל להוכיח את רוב גדלו של הרב "פיגו" בדורו עד כי גם הרב הגדול ר"ש אבוהב היה כפוף לפניו בשמעתתא, והיה מתכבד בדבריו. ויש סמוכין גם להשערתי כי היה תלמידו מפני כי כך מוכיחים דבריו: "מעת היותי שם לשמוע בלמודים פנים אל פנים ואין לאל ידי לדבר עמו פא"פ".

ויותר עוד מצאנו כי הרב הזה לא רק בפניו ובדרך ישר אליו; כי אם גם שלא בפניו ובתשובותיו לאחרים מזכירו בכבוד גדול ויחלק לו מלא הפנים כבוד ותהלה. בתשובה לר"מ זכותא יאמר: "לפיכך יג" הטיתי מאז את לבי להחמיר בנאמנותם באשר ראיתי אחרי כן הסכמת של הרב הגדול ר"ע פיגו נר"ה" ובתשובתו לוויניציא בדבר הספינות, אם מותר לנסוע בהן ביו"ט ללילית המת, יאמר: "למן יד" היום אשר אשר באתי אל העיר ההיא וויניציא שהוא כמו שלש ועשרים שנה, שמעתי מהלוקת משונה מזו בין חכמי הדור, ודבר זה נפתח בגדולים בפ"מ שהגיד לי בפטירת החכם כמורה יוסף ריי" ו"ל, ועליו נחלקו דעות החכמים, והחכם כמורה יישר באר פסק לאיסור וכמדומה שהוסכם עמו אז השואל את פיו, הוא אלו פנו נור הקודש כמורה עזריה פיגו".

מענין מאד הם דברי הגדולים האלה בענין התואר "מורנו" שרצה הרב להנהיג אז בין אנשי קהלתו, "הספרדים", וליוקר הענין אמרתי להרחיב מעט הדבור בו.

התואר מורנו, הונהג בין האשכנזים עוד מימי קדם, כהוסד האוניוורסיטט בווינא בשנת 1360 (בקרקא נוסדה בשנת 1364) הנהיגו חכמי העמים שם את התואר "דקטור", שהיה נוהג אמנם כבר בשנות המאה הי"ג בהאנוורויטטיות של צרפת ואיטליה. — ובאותו זמן שהנהיגו חכמי האומות בווינא את התואר "דקטור" הנהיג טו" הרב ר' מאיר ב"ר ברוך הלוי שהיה אז רב העיר (90—1370) את התואר והסמיכה של "מורנו". הרב הזה ראה טו" את גדול המבשלה אז וכי כל הרוצה ליטול את השם "מורה הנראה" יבא ויטול, וישתמש בתנא זו אם כי העשרה אינה הולמתה, ולא שמש עוד כל צרכו, והלך ועשה סיג וגדר בתקנו תקנה כזו, כי רק הנסמך בשם "מורנו" הוראותיו כשרות, ומשם מארין אשכנז בא ונתפשט התואר הזה למדינת פולניא ולכל תפוצות ישראל. הרב בעל "צמח דוד"

יא) שם מ"ו.

יב) שם מ"ה.

יג) שם ג"ה.

יד) שם ג"ו.

טו) ראה גאטטעספריינד בספרו: "ווינער ראכבינען" ובוואָלף: "שמודיען צום יובעלפֿעסט דער ווינער אוניווערסיטאָט", גם המחברת. איבער דיא בעדייטונג דער מורנו טיטעל מאת הח' נאָלדבערג.

טז) ע"ד העזיבה שהיתה אז בהרבנות ראה גידמן "החנוך" 45.

(ח"א שנת קע"ו) מביא בענין זה בדברים האלה: "ודע שמדרי"ל ורבותיו הם הראשונים אשר מצאתי הנסמכים בשם "מהר"ר, כי הסמיכות של "מורנו" הוא דבר שנתחדש בין האשכנזים, דבר אשר לא שערם הראשונים. ואני הכותב שמעתי מהגאון המופלג מוה"ר סיני ב"ר בצלאל י"ץ. שהתחדש סמיכה זו בין האשכנזים, מטעם שבזמן ההוא היו רבים עוסקים בנתינת גטין וקדושין, אף שלא היו יודעים בטיב הלכתן. ע"כ נתקנה סמיכה זו לסימן בני תפוצת אשכנז, שכל מי אשר אינו נסמך ל"מורנו" לא יהי לו רשות להתעסק בטיב גטין וקדושין וכו'". בין הספרדים כנראה, לא חששו עוד לתקון זה, ויוכל להיות כי לא היה להם עוד מקום לחשוש מפני כי לא נפרץ עוד בהם מחלת ההתנשאות, ולקיימת העטרה" כמו בין האשכנזים. ובארצות איטליה, מקום מפלט הגולים השונים, גם שם האשכנזים הם היו הראשונים הנסמכים בשם "מורנו", והרב אברבנאל קורא תגר ע"ז בספרו "נחלת אבות" פ"ז מ"א לאמר: "אמנם אחרי בואי לאיטליה מצאתי שנתפשט המנהג לסמוך אלו לאלו וכו' וראיתי התהלות בין האשכנזים כלם סמוכים ונסמכים. לא ידעתי מאין בא להם ההיתר, והאם לא שקנאו בדרכי הגוים העושים "דוקטורי" יעשו גם הם כמוהם". ולאשר בימי הרע"פ רבו גם בהם פרדים שבאיטליה, מורים שלא כהלכה", ונודע המחלוקת (יז) הגדולה שהתלקחה בין הבני איטליה בדבר המקוה בריונו שנמשכה זמן רב, וכן המחלוקת השניה בדבר עבוד הרצועות שלא לשמן אשר עמד רב אחד (יח) שם והתיר נגד דעת כל הגדולים, והשאלות השתים אלו בראו משא ומתן גדול בתורת הפסק, ולכן מצא הרב הוכה לנפשו לתקן גם בקהלתו הספרדים, את המנהג הזה לעטר את המורה ולסמוך אותו בתואר "מורנו". אבל רצה לשמוע בזה גם ה"ד חבירו ותלמידו הר"ש אבוהב ופנה אליו בהצעה זו. ואלה הדברים אשר השיב לו האחרון (יט): "ידעתי כי גם זה לעמל זה חשב האדון בלב טהור ע"ד "הסמיכות" להגדיל תורה ולהאדיר בכח תורת ד' וכבוד לומדיה, כאשר רמז לי באגרותו החמודה, ולפי מצב הדור והתמוטטות מוסדי ארץ מורי הוראות וכו', ונוסף כ"ז שיהיו דבריו נשמעים מאת עמי הארץ אם בשם רב יכונה. אמנם לא אכחד מאדוני, כי לעולם חששתי להקבע מנהג זה בין אנשי קהלות הספרדים, שלא נשמע ולא נמצא ביניהם מימי קדם בכל מקומות מושבותיהם מה זה סמיכה, ואם באנו להנהיגו מחדש, צריכין אנו לדין אחר הגטין וחלוצין שיעשו ע"י אותם, שלא נקרא עליהם שם "מורנו" הנזכר, ולהוש להם וכו', הנה כי כן יש בדבר זה להקל ולהחמיר נגד אנשי קהלתנו גלות ספרד ממזרח וממערב, ומי יתן ויהיו מחזיקים מנהג אבותיהם בידם, שלא יסתכלו במי ששמותיהם נאים אלא במי שחכמתם ומעשיהם נאים, ואדוני חכם ומי כמהו מורה ואשר יבחר הוא הקדוש". מדברי זה האחרון נראה אשר לבו לא הלך אחרי הצעת הרב, פ"גו" וקורא בצדק: "מי יתן שיהיו מחזיקים מנהג אבותיהם בידיהם, שלא יסתכלו במי ששמותיהם נאים אלא במי שמעשיהם נאים". דברים הראויים להשמע מפי כל אדם גדול! וגם חכם אחד

(יז) ראה ספר "העורבים ובני יונה", כרמולי 10—11.

(יח) ראה שו"ת ד"ש סימן ט"ו.

(יט) שו"ת הנ"ל ט"ו.

אחר איטלייני וגדול בדורם והוא הישר מקנדיא שתרעם על התוארים ומגלה את לבו בדברים שנונים, בהקדמת ספרו „גובלות הכמה“ ויאמר: „אני בורח ממה שרודפים אחריו בני גילי, שהם אוהבים התוארים לקרותם בשם „גאון“ או „מורה“ ולא הפצתי אפילו בשם „מורנו“ וגערתי בהונים וכו', אודה לאל צורי וגואלי שעשני ישר בשכלי“ — ויש גם לשער, כי מבלעדי הטעם אשר גלה הרב לפני רעו בדבר ה„מורנו“ לעשותו לשם תואר וכבוד, או מפני „התמוטטות המורים וכל הרוצה ליטול וכו'“ היה לו להרב עוד טעם אחר אשר הניע את לבבו לעשות כן. והטעם הזה הניע עוד כמה שנים מלפניו את לב הכמי ספרד שבצפת ובראשם הרב מהר” בירב להנהיג ה„סמיכה“ בישראל: „יען כז כי רבים מאחב“ מאנשי ספרד באים לא”י ושם היו נוצרים ועברו על דברים רבים מדברי חז”ל, ונפשם עליהם תאבל, רוצים כעת לשוב בתשובה שלימה, ותשובה שלימה לא תוכל להיות בטרם יובו ל”ט מלקות עפ”י התורה ולהכות מלקות נחויין להיות רבנים סמוכים“ — וכאשר כבר הזכרנו בפרק זה, גם בארץ איטליה וכיחוד בוויניציא, היתה ארץ מקלט היותר גדולה להאנוסים והרב היה מתעסק עמם וחש בצרתם, והיה גם נושא ונותן בדיניהם אם דינם כמשומדים או כישראלים כנ”ל, ובכך קרוב להיות, כי מחשבתם וחפצם של רבני צפת מצאו הד ועשו רושם קים גם בלב הרב „פיגו“ ורצה לתקן עכ”פ במקום ממשלתו את המנהג הזה לתועלת האנוסים שבארצו.

(כ) דברי הרב בירב באגרת הסמיכה וכן מסורש יוצא הטעם בשו”ת מהרלב”ח (ד”ע) שכתב: שלפי דעת רבני צפת כל החכלית לא היה אלא מצד המלקות. ובהאגרת אשר התחלתה: הן עט אחר (שם) יאמר בפ”י כי בקרוב איש (מהאנוסים) לשוב אל ד’ ויאמר בדבו למה זה הכל אינני, מה בצע כי אצום ואלך קדורנית אם לא אלקה מלקות ארבעים.

פרק ה'

המשך הקודם.

בגלות ישראל שבת ממנו כל מיני שחוק. דעת חז"ל על השחוק ושעשועים. נטית עם ישראל נגד השחוק, הכולל במדה זו בין יהודי איטליה לשאר היהודים. שני מליצים סטיריים באיטליה, ר' עמנואל בר' שלמה בן יקתיאל כמשפחת הצפרוני, ר' קלונימוס בר' קלונימוס מפרובינצא. ספריהם נדונו בגניזה. רב אחד הקים בית תיאטור בווינציא והתיר ללכת שם. דעת הר"ש אבוהב בזה, דברי הרב הזה על הס' מסכת פורים. בקהלת ווינציא היו מנשבות רוחות רופורמיות. הר"א די מודינא, ר"ש לוצאטו. פעולותיהם והשפעותיהם על קהלם. דעת הריאד"מ על התורה שבכ"פ. דעת הרב ר"ש לוצאטו להתיר הנסיעה בספינה בשבת. רב אחד התיר רצועות שלא עבדו לשמן. עמדת הרב פיני בין רבנים כאלה. האשה החכמה שרה קופיה סולם. היחס של ריאד"מ אל האשה ההיא. הצרות שסבלה מיהודים ונוצרים. דברי הרב המרמזים עליה. נשי חכמי אשכנז למדו בחוריה, דעת הרב בפנה זו.

מיום גלות ישראל מעל אדמתה ויהי נודד עולמי בגוים. שבת ממנו מישוש וצחוק בארץ. חכמיו אשר עמדו לו כצופים על המשמה, למען לא יעשה מדחה ולא יתעה מן הדרך להתבולל בין העם אשר הוא יושב בקרבה. עשו הרחקה גדולה ביניהם, ויפרידו אותו פרוד גמור מן שכניו, במעשיו, בדרכיו, ובכל הליכותיו בחיים. כל מיני הצחוק והשעשועים שהיו תמיד משאת נפש כל העמים — מן המצרים הקדמונים אשר עוד נשאר זכר למשחקיהם בתמונות מישוחות בששר על קירות הרבות היכליהם, עד היונים והרומים שנמצאו בקרבם מצחקים ערומים א) כיום הולדים לבדה את דעת הרואים — זרים היו תמיד לעם ישראל ולא לקחה נפשו חלק בהם. ב) „אסור שימלא אדם שחוק פיו“, לא ג) יהא פרוץ בשחוק ד) „במיעוט שחוק“ אלה המה הסימנים המסמנים את האדם בישראל הבוכה הגדול. בתי החזיון והמשחק שהזיוגם היה נפרץ אצל כל העמים השונים שבימי קדם, נחשבו כדברים בטלים לפני בני ישראל, „כל ה' ההולך לטרשיאות ולקרסאות.

- א) לעזו כס' לעבענסאלטער לפי המקורים שם.
- ב) ברכות ל"ח.
- ג) דמאי פ"ב.
- ד) אבות פ"ו.
- ה) ע"ז מ"ח ע"ב.

הרי הוא מושב לצים"ו). היושב בסטדין (הוא מקום מלחמת הבינים) הרי זה שופך דמים" (ז). הרואה באיצטדין אין לו חלק לעוה"ב". רעידת (ח) הארץ היא לעונש. מפני כי רצונו של הקב"ה להפחיד את יושבי תבל, על אשר בתי הטרטאות והקרקסאות קיימים בעוד אשר מקדשו עומד שמים" — ומבלעדי הטעמים ההיסטוריים שיש בנגוד הזה של היהודים לבתי הטרטאות והמשחק, אשר ידבר עליהם ברהבה החכם הפרופיסור ד"ר ברלינר בהקדמת לס' יסוד עולם (צד 10 והלאה), נבין גם אנהנו בעצמנו, כי עם כזה, אשר גם "המחול" הנמצא פעמים בקרבו בעבודת אלקים, גם הוא ערר עליו תלונה כמעט רק עבר גבול, כתוכחת מיכל את דוד בפזונו ובכרכו לפני ארון אלקים! עם כזה איננו מכשר להתפעל ולהתענג מחזיונות המוצגים לראות על במות המשחק כמנהג הרומים בימים ההם. כי הרוח אשר פעמה את עמנו מעולם, אחרת היתה מאשר בקרב כל העמים, עד כי גם התאווה הזאת — תאות השחוק והשעשועים — שהיא לאבן בוחן לתכונת רוח כל עם ועם והלך נפשו, גם היא לא פרצה חוק בקרבו. אמנם גם בפנה זו יש הבדל גדול בין יהודי איטליא לבין יהודי שאר ארצות. יהודי איטליא, אשר אהבתם להחיים ולכל תענוגות התבל כבר זכרנו בספרנו זה, אהבו ג"כ לחקות את מעשי שכניהם גם בזה, ויאמרו לכל מיני שחוק והוללות: מהולל! שם באיטליא מצאנו בראשונה בין היהודים שני מליצים סטיריים שכתבו את ספריהם בהלצות שונות, והם: ר' עמנואל (ט) ב"ר שלמה בן יקותיאל ממשפחת הציפרוני (י) והרב ר' קלונימוס ב"ר קלונימוס מפרבינצא שחי שנים רבות ברומי, שני המליצים האלה (בשנות המאה הארבע עשרה) הכניסו בספריהם את ההלצה והסטירה במחנה ישראל, זה במחברתו (מחברת עמנואל) וזה בגמרתו (מסכת פורים). ואם כי הספרים האלה החרמו (ובאחרי כן מרבני ישראל וגדונו בגניזה; עכ"ז מהמציאות בעצמה, כלומר: ממה שיוכלו להמצא מליצים כאלה בין יהודי איטליא, נוכל ללמוד על טבעם שנתבשל כבר לקבל חזיונות כאלה — ולא יפלא לנו איפה אם בימי הרב "פיגו" קם רב אחד בוויניציא והתיר ללכת לבתי התיאטרון, ולא רק התיר ללכת, כי אם גם סייע בדבר הקמת בית תיאטרון בהגישו של וויניציא, או התיצב נגדו הרב בחימה שפוכה ולא נשא פנים לו, אם כי כנראה היה גבר אלם בעיר ונשיא פנים, בקנאתו העזה פנה אל הרב אבוהב, והוא השיב לו דברים נמרצים כאלה: הנה (יג) שר צבא ד' עתה באתי וכו', האותיות ספו לי אליה וקוין בה, כי החליתי מיגון וכאב נורא, פירוד הנעשה ע"י פלוני נרו, וחוששני פן ח"ו תצא

(ו) ירושלמי ע"ז פ"א ח"ז.

(ז) מדרש רבה ויקרא פ"ג וראה ברלינר "חיי יהודים" 7 והלאה.

(ח) מדרש תלים 18—104. ומעיר אנכי בזה כי בכל ספרי הפסוק והלכה אין זכר לאיסור על ההליכה לבתי התיאטרות רק במ"א, במנ"א הלכות שבת סימן ש"ז ס"ק כ"ב בדרך אנב

(ט) נולד ברומי 1270 מת 1330, וראה אדותו נידמן, "החנוך" 46—108.

(י) על השם הזה ראה ברלינר, "היהודים ברומא" 54.

(יא) "החנוך" הני"ל 146.

(יב) ב"י אור"ח ה' שבת ס"י ש"ז וראה נידמן שם הערה 2.

(יג) שו"ת דביש ס"ד.

תקלה מת'י לרבים, ופערו פיהם לבלי הוק, להטיל מום בקדשים, כי הזמן והמקום מוכן וכו', והאחרון הכביר הקל ארצה עשרת תפארת היהדות בעיר ההוא לבנות ולהקים להם בקרב מהנם הקדוש בתי תרטיאות וקרקסיות הקבועות, ונאספו שמה אנשים ונשים וטף בנות ישראל הצנועות עם הפרוצות, עוברות על דת משה ויהודית, קטן וגדול שם הוא, כעם ההולך בהליל לשמוע פרשת הקהל, והטף למה בא, ליתן שכר למביאם, כי מה יעשה הבן ולא יחטא, בשבתו בסוד משחקים, בשמעו קול פה דובר נבלה, הנכנס בגופו כעבם של עכנאי, ומעשה ידנו יקונן עלינו: איכה היתה לזונה קריה נאמנה! אי לזאת יחרד לבי מורי ורבי! איך זקנים שברור כבשו פניהם בקרקע, אין קנאים פוגעים בו, וליכא מאן דדאין דינא דגרמי, להרים מכשול וכו' הטוב טוב זה מלהוציא זמנם יקר הולך לשמוע שריקות דברים, הבל הבלים אמר בקהלת אותו איש פלוגי וכהן הוא אוי כי הוסיף ד' יגון על יגוני במעשה הרב הנזכר, ולקינו בכפלים, כי אנחנו לא נדע מה נעשה לתקן המעות וכו' אבל חוששני כי יד הגביר התנו היתה עמו בדבר מטעם נוגע אל כבוד המדומה וכו' יעזרני ד' על כבוד שמו וכו' כי מרוב שיחי וכעסי דברתי עד הנה, ע"כ, את כעסו ושיחו של הרב הזה נוכל להבין ולהרגיש, בידענו גם את נקודת השקפתו על הס', מס' פורים" הנ"ל על לומדיה ועל מחברה, ואלה דבריו: "להוכיח יד) במישור כל קורא באותו ספר המכונה "מסכת פורים" עליו ידו כל הדוים, ההרדים על דבר ד', המה ראו כן תמהו, איך מלאו לבו, ולא נקפו למחברו וכו', ואנן מה נענה אבתרייהו, בזה שיש בו איסור כולל ואיסור מוסיף, על הלול תורתנו הקדושה, החוגרה שק לפני קונה ואומרת עשאוני בני ככלי זמר, חוכא וטלולא, לפום חורפא שבששתא, כיון דעל על כהדא עכס של עכנאי, כהתל באנוש יהתלו בכתי הקודש ובנביאי האמת והצדק, הנה כי כן זה לי ימים מקדם שהזהרתי על הדבר, בדעת שפתי וכו' ומי יתן שומע לנו ויגנוו הס' ההוא, והיה ככלי אוכד ובל יראה כל ימצא וכו'."

בכלל, נראים הדברים, אשר רוחות חדשות היו מנשבות או בקהלת וויניציא בהתקופה שהי בה הרב, שם היו משמשים אז שני רבנים גדולים מפורסמים, אשר גרמו במעשיהם והוראותיהם להיות חשודים למתקני תקונים וחפצי חדשות ביסודי הדת הישראלית, הרב טו רי"א די מודינא, והרב ריש לוצאטו, שניהם רבנים ראשיים בוויניציא, היו רבנים שלא מן הטפוס הישן — הן אמנם לא נסכים לדברי האומר: טו) כי חפצו להתור חתירות ולערות יסודי היהדות למען תפול חומת התורה תחתיה. עכ"פ מכרחים אנו להודות, שהיו מן המתחדשים והנוטים מעט מן המקובל. הרב ריאד"מ, מלבד ספרו בלשון איטלקית (Riti) "שלחן ערוך", שבו הציג לראוה את כל קדשי בני ישראל למלעינים ומתקלסים, עוד הוסיף לגלות את לבו — אם גם במעטה המליצה והרמוז — בדבריו והערותיו על דברי התלמוד בספריו, "הבונה" ו"קול סכל". בספריו אלה הראה כי צדקו במדה מה דברי החכם שד"ל

יד) שם סימן קצ"ג.

טו) נולד של"א, מת ת"ט. ראה אדותו ספרו "חיי יהודה", ד"י ח"ה 173 וספרו של לובאוויץ, ריאד"מ.
טז) לשונו של גרץ.

עליו באמרו: יז) "הרב ההוא היה שונא חכמי המשנה והתלמוד יותר מהקראים". גם החכם שייר קורא עליו יח) מנהמת לבו: "הנה מחדש הוציא לאור — או לחשך, איש אחד חכם בעיניו הוא הנודע ישר" (בלשון סגני נהיר) ספר אשר קרא "בחינת הקבלה" ובו דברים מרים נגד אמנות התורה שבע"פ, תסמר ישערות בשרו של קורא חמים באמת, כי זה האיש מחליט ומביא ראיות (כדויות וכוונות) כי התנאים בעצמם לא ידעו עוד דבר מתושבע"פ, וזה וזה תאכל הרבו המרצחת" — השתוממות גדולה תעורר בלבנו בראותנו אשר איש כזה כהן פאר בתור רב ראשי וחונם יט) ראשון לכל פסק רבני אשר יצא מתחת ידי הרבנים וחכמי הישיבה שבקהלה השוכה בוויניציא! וכי לב הרב הזה לא היה שלם בתמימות את התושבע"פ, יודה גם מליצו וסנגירו היותר גדול שקם לו בזמן האחרון, הוא הסופר מוהר"ן לובאוויץ בספרו "ריאד"מ", בספרו זה יראה לנו בעליל, כי יתאימו בר בבר דבריו "בהבונה" לדבריו אשר "בהקול סכל" ושם כ) יתרעם בפירושו: "כמעט כל המצות תחת כפות שם "סיג", "פירוש" החליפו (הו"ל) ושינו, והוציאו אתהן מחוץ לכונת מסדרן, ולא ישימו לב כי פה מלא לדבר, ויד חזקה לכתוב היה לו לנותן התורה, ובינה יתירה לצוות מצות, ולהניח בדברים יביאו האדם בנקל לשלמות, הם אומרים לקיים מצות התורה לעשות סיג למה שהוסיפו הם במצות הישבת, כאלו לא הקיפה ידיעת נותן התורה, כל מה שיוכל להתהוות בציווי מצותיה וקיומן אל נכון, וכן עוד דברים הרבה אשר ישרשו שרשם בלב כל יהודי נאמן — ויש לנו גם ראיות מוכחות כי גם בני קהלתו בדורו, כבר החזיקוהו למיקל גדול ולחפשן בדיעות, ולכן כאשר פנו אליו כי יתיר להם את ה"השחוק" הגידו אליו בלשון בא) המותאם לו: "יצאנו אליך להגיד לנו דעתך — כי כבר נודע בשרים שמך בלתי היותך מן הצבועים ומאוסרי לגפן עירו וקהלו להתגדל ולהתקדש שמייה רבא בעלמא כי אם איש אשר לא נשא לשוא נפשו"*) — ואשר להרב השני ר' שמחה לוצאטי כב) אשר בא גם בחתומו, שני לריאד"מ בפסק הנוכח, אם גם לא נמוד אותו במדה זו של הרב מודינא ולא

יז) אגרות שד"ל 1980

יח) "ישרון" תרכ"ח 84 ודבריו מוסכים על הס', קול סכלי שהוא יסוד ס', בחינת הקבלה".

יט) שו"ת ד"ש סי"ט.

כ) קול סכלי 22—23.

בא) "סחך יצחק" ערך "חרם" ובשו"ת מהר"י "לבית הלוי" נמצא פסק בכ"י ע"ד "חרם הצחוק" וז"ל: שאלני אחד מראשי הקהלה, אם יכלו הקהלה לזתיר החרם של צחוק וכו' וכוונתי היתה שלא להספיל בזה כלל, יען ידעתי שהוא נגד קצת שהם משתדלים להתיר ובלים מרמו בזה על הריאד"מ שהי' בומנו שם (ע"י, דעת קדושים" וויענר).

*) גם בדברי הרב מודינא באגרתו להרע"פ בשו"ת זרע אנשים סכ"ג, מרמו על החזקת בני קהלתו אותו לחופש בדעות כי כה דבריו: יסודי להשות לכל צד קילא שאסור, במה ששנינו התקין הלל פרוכל וכו' ונס עלי עברו כוסות האיומיים והגזומים כמסנת חסידים, על נדון זה, אמנם בכל כיוצא בזה ע"ד אמת וצדק ארי נואם וטיב שוקק אנכי, לא יבחיני בן קשת, ולא יפחידני בן קשת, לא אשא פני איש ויעבר עלי מה.

כב) נולד ש"ן—מת תכ"ז.

נשפוט מיישרים באם נעמידהו בשורה אחת עם המפקקים בתושבע"פ, לאשר נאמנה עלינו עדותו של הרב מהר"ש אבוחב שהעיר עליו כג). כי נמצא ת"י דברי קנטרס כת"י ממחור"ר שמחה לוצאטו, ונכבדות מדובר בתוכו על אמיתות התורה ישבע"פ, מן הכתוב מן המקובל ומן המושכל" וגם במכתב אלמוני אחד אשר כתב כד) בדבר המחלוקת נגד נחמיה חיון, הוזכר ג"כ: "אשר הר"ש לוצאטי יהשוב את הקבלה המסורה בהתורה התלמודית לתורת אמת" בכל זאת נחשד גם הוא בדורו להיות מן החפשים והנוטים מעט אל הצד, ואם גם שקר גמור הוא אשר מביא הביבליוגרף כה) ד"י רוס"י בשם מומר אחד: כי דברי הרב הזה בפירושו על דניאל הפכו דעתו להמיר דתו" אבל יש לנו ידים מוכיחות ממקום אחר, כי השב כבר לתקן תקונים בעדתו ולהקל מעט בדת, ופעם אחת כז) עשה פסק מלא וגדוש להוכיח דמותר בשבת לעבור בספינה מעבר לעבר, והביא הפסק לפני הק"ק במעמד כל הרבנים הגדולים שהיו שם בימים ההם, ואחרי ההתבוננות נמנו וגמרו לאיסור ויצו לבטל יראה הפסק ההוא החוצה באמרם אליו: "שאם אמנם כחו דהתירא עדיף וכה החכמה הוא, מ"מ אין לעולם מדרך התבונה, להתיר דברים הנראים לאיסור בעיני המון העם". — והקורא מבין השיטות האלו יבין מיד, כי גם הרב הזה היה נחשד למיקל בעיני חכמי דורו, ובכן איפה לא נרחיק מאד ללכת, אם נאמר אשר אחד מהרבנים האלה היה גם המתיר בהקמת בית התיאטרון בוויניציא, כי מתוך דברי הרב אבוחב: "אוי! כי הוסיף ד' יגון על יגוני במעשה הרב הנזכר וחוששני כי יד הרב הגביר חתנו היתה עמו בדבר" יראה, אשר לא איש פשוט מבעלי בתים הפשוטים שבעיר, היה מתנגדו של הרב "פינו", כי אם גבר בגוברין גדול ונכבד בעיר ובמדינה — ומבלעדי הרבנים הנזכרים נמצאו שם אז עוץ רבנים מקילים במצות חז"ל, כאשר קם אז רב אחד כז) והתיר את הרצועות שעבדו שלא לשמן, נגד האיסור המתפשט בכל תפוצות הגולה, והרב ר' עזריה כתב נגדו פסק גדול כח) וארוך, והתומים עליו כמעט כל רבני איטליא, וגם הרבנים מודינא ולוצאטו בראשם. — בכל האופנים נראה ונוכח, כי רוח הריפורם והתקונים החלה אז לנשב במחנת ישראל שבויניציא, וקשה היתה עליו עבודתו על הרב בשתים, להחזיק בכל אומץ במוסרת הקבלה והדת, למען לא תשטוף עדתו בזרמת הזמן, השוטף במרוצתו, ומצד אחר להחזיק השלום על מכוננו, כי בגלל מריבות הדת, קמו שם מדינים בין אחים והפרידו בין הדבקים כשבע הדבר תמיד, ועל זאת ירמו הרב בדרשותיו: כט) בעונותנו הרבים הצליח מעשה שטן, ויצאה בינינו אש הקטטה והמחלוקת ורבחה השנאה הכללית עד שנכנסה ג"כ בקרובים ובין אחים תפריד" כי ל) גבר בתוכנו שנאה תקועה בלבנו

כג) שו"ת דב"ש סימן קנ"ב.

כד) נרץ שפ"ר ח"ח ציון ר' סי"ז.

כה) תוג"י זצ"ל בערכו.

כו) עקרי הד"ט סט"ו או"ח סי"ח בשם הפחד יצחק ערך ספינה כ"י.

כז) כאשר יוצא מהשערי תשובה או"ח הלכות תפילין סל"ג, הרב המתיר היה ר' שבתאי באר מירושלים אשר חנה אז בוויניציא בעה"מ ספר, באר עשק.

כח) שו"ת ד"ש סט"ו י"ט.

כט) בל"ע דרוש ז'.

ל) שם דרוש י'.

איש לדעהו, עד שלא יכלו דברו לשלום, רק רע כל היום בקטנות ומריבות קנאה ישנאה, ותחרות, אבדה האהבה, ונכרתה מפיחם" —

בתוך קהלה מתקדמת כזו, בין רבנים חפשים כמודינא ולוצאטו הנזכרים, ישב אז הרב "פיגו", אשר בחסידותו והפרות יראתו, מותאם היה יותר לרבני פולין ואשכנז בעת ההיא, מאשר להרבנים חבריו שבאותו זמן, ובכל זאת, לא מצאנו שום מראה ורמז בספריו אשר יראה לנו, כי שרר פרוד דעות ביניהם, כי אמנם לא הגיעה אז עוד "תור הזהב" אשר בזמננו ובימינו, לנשוך ולהכאיב את רעהו בשביל דעותיו החפשייות והשונות משאר בני אדם, אדרבא מוצאים אנחנו כי הרב "פיגו" הירא והחרד מרבה להלל ולשבח את חברו "מודינא" החפשי בדעותיו עד קצה האחרון, ויטור לו שיר נהמד* בראש ספרו "מדבר יהודה" — רק פעם אחת נמצא בספרו החלטה אחת, אשר לפי ההשערה, היתה ערוכה נגד הרב מודינא, ואשר גם מעובדא זו יגלה לעינינו חזות פני הדור ההוא המתקדם והולך.

בימי הרב היתה בקהלתו אישה חשובה וגדולה ושמה שרה לא) קופיה סולס (Sara Cópia). האישה היקרה ההיא (שנולדה לערך ש"ס ומתה ת"א) היתה חכמת לב בתורה ומלמדת מאד, היא משכה עליה עיני רבים מבני הדור ההוא, כי היתה גם משוררת, בעלת מליצה, והוגה דעות. אבל כשרונותיה אלה הנעלים, הביאוה גם לידי נסיונות מרים וקשים, אשר מרו את רוחה והכאיבו את לבה. שני כהנים נוצרים באיטליא לטשו עיניהם עליה, ויעקמו את כל מוצא שפתיה למען יבניסוה תחת צל כנפי האמונה הנוצרית. הביישוף (Balthasar Bonifacia) חיבר נגדה ספר וירשיעה, כי מכחשת היא בהשאת הנפש אחרי הגוף, גם היהודים בני עמה הפיצו עליה שמועות כי מקילה היא בכבוד התורה הישראלית, ועוברת על פקודיה, וכל זאת לא בהמצאם בה איזה עון אשר הטאה, כי אם מפני רוב חכמתה ודעתה, שעלתה על כל בנות גילה. אחד היה הרב ר"י אריה די מודינא אשר לא הכיט על כל סביביו והוקיר את שם האישה ההיא, מרוב הביבותיו לה הקדיש לה את הזיונו, אסתר המלכה" אשר תרגם מספרדית לאיטלקית, גם כתב לה אחרי מותה את הכותבת הנפלאה על מצבת קבורתה (לב) בחרוזים נעימים מגידים תהלתה; לא כן הרב "פיגו"! אם אמנם לא מצינו בו בפירוש את התנגדותו להאישה ההיא, גם לא נוכל לחשוד אותו כי היה בין אלה היהודים אשר המרו אותה, אולם מגילוי-דעת אחד בפנה זו בכלל, נוכל להכיר את נקודת השקפתו בזה, ולא נעות משפט, אם נחליט, כי גם בזה לא היה תמים דעות את חברו ריאד"מ, לחבב ולכבד את האישה בגלל חכמתה ודעתה, לדעתו (ג) "רחוק רחוק היא מאד שתמצא באשה חכמת התורה ושתהיה ג"כ פרושה ואחוזה במדת הצניעות והצדקות, כי על הרוב כמעט הוא דבר טבעי בנשים להמשיך זה מזה, והחלטה זו הנני מוצא למהאח נמצא נגד דעת חברו הרב מודינא — ועקיצה דוקרת ללב האישה הגדולה מרת שרה קופיה סולס שבזמנו — ומעיר אנכי עוד, כי במשנת חסידות זו הרחיק הרב ללכת והפריז על מדת חסידותו גם מהסידי אשכנז וצרפת

(*) עין סוף הספר היססה א' ובהיססה ב' יראה הקורא כי הרע"פ קבל הסכמה מהריאד"מ על תשובה אחת בהוראה וזה האחרון מסלסל בו וקורא לו "תלמיד".

לא) ראה אודותה ניגוד צייטשריפט 1869 ו"כלויות אבנים" ברלינר 78 והלאה.

לב) שם צד 80—81.

לג) בליע דרוש א'.

כי בהיסטורית רבני אשכנז לא התקיימה הלכה זו במציאות, אדרבא, שם מוצאים
אנו נשים צדקניות וגדולות בתורה אשר לפעמים גם האנשים למדו אצלן. האשה
חנה (לד) בתו של הר"ת והאשה בלתי אחזת ר' יצחק ב"ר מנחם למדו את נשי
עירן דיני המצות, אשת ר"י סיר לה (ל) לראן טוטה ציצית, ר"א לז (ל) בר' יואל הלוי
מביא את מנהגי דודתה אשת ר"ש בר' נטרונאי לראיה, בדבר מצוה מעשית, ד"ח
לז (ל) יצחק מווינא הביא לראיה מנהגי אשתו, אלוניא נכדת רש"י אשת ד"י בן
נתן, למדה את ר"י ב"ש מנהגי איזה מצות שקבלה מאמה מרים בת רש"י ו"ל.
מרים (לח) בת ר"ש שפירא אשת ר' יוחנן לוריא, למדה משך שנים הרבה ש"ס
לתלמידים, כי אמנם לא רק בדבר זה בלבד בולט הבדל בינו לבין הרבנים שבאשכנז
ופולין, הנודעים ליראי-חשא נפרזים, ועולה עליהם במדת חסידות והפלגת היראה,
כי אם גם נמצא מקום הלאה להראות על מקום אחד, בו יודמנו הרב, פיגור את
הרבנים מאשכנז ופולין לפונדק אחד, והרב מפליג מדת מוראו מאד דב יתר מאלה
האחרונים, למרות השכלתו הכללית שהיתה לו עליהם במדה מרובה מאד.

(ד) .אוצר טוב' ברלינר מספר האסופות.

(ה) .מרדכי הל' ציצית.

(ו) .ספר האסופות קס"ג.

(ז) .שו"ת קמ"ו.

(ח) .הערות לשו"ת מהרש"ל ל. את כל המקורים האלה שאבתי מספר, חיי היהודים

ברלינר 8 והלאה.

פרק ו'

הספר גדולי תרומה.

מלחמה לתורת הנסתר בתורת הנגלה. בנין האחת מחרבנה של חברתה. שריפת התלמוד באיטליה. הדפסת ספרי הקבלה אחרי השריפה. תורת הנגלה נפלה באיטליה ונתרברכה בפולין. הסבות לזה. פריחת התלמוד בפולין. רבנו שלום שכנא ראש-ישיבה בלובלין. רבנו שלמה לוריא (המהרש"ל). רבנו משה איסרלש (הרמ"א). המחלוקת בפולין ע"ד מיאון בת אחותו של הרב מהר"י פולק. רבני פולין פנו אל הרב מהר"י מינץ אשר בפאדווא. רבני איטליא שאלו את פי הרמ"א בדבר הדפסת הרמב"ם. ר' יששכר בער איילנבורג. החבור "גדולי תרומה". הרב ר' שבת ב"ר מאיר הכהן (השי"ך). הפושט את הספר "גדולי תרומה". דברי הרב ר' זלמן ברנליות על זה הספר. השנת השי"ך עליו. חסרון ספרים שהיה להעמיס בעת הכרו את הספר. שריפת התלמוד באיטליה הנ"ל. יהודי וויניציא לא רצו לחשתתף בשעת הכושר לבקש לבטל את נזירת השריפה. דרך הלמוד של חכמי פולין מצא חן בעיני הרב. רוח גדולי פולין מרחפת על פני הספר כלו. רבנו יוסף קארו ונדלותו. כונתו בספריו השי"ע והב"י. רבנים רבים קראו תגר עקיו. מהר"ש צאהלון, המהרש"ל, בעל "מניני שלמה", המהר"ם לובלין, מהר"ש אבודב. דעתם בדבר השי"ע. דברי בעל "צמח צדק". דעת חנאן בעל "חות יאיר". דעתו של פינז על בעל השי"ע וספריו. יראת הרוממות נגדו. המעוץ סופר. דעת הרבנים הסונים בדבר השי"ע. טעות גדולה בדברי פסקי תוספות. תקון של הרב מריה בצלאל המ"ץ מוויילנא. הר"ת היה הראשון שנויר נזירה שלא לעשות הנהגה. המהרש"ל ע"ד ההנהגה. המהר"ם סיף מתרעם על השמושים. ר' ישעיה משראני הזקן. ר"ע פינז מתירא לעשות הנהגה. הוא מפרש את נזירת הר"ת עד כל הספרים. מקום אחד אשר נפגשו ביחד השי"ך הטו"ז וחר"ע פינז. החבדל שכיניהם בענין תקון אחד. ר"ע השפיל והכניע את עצמו כלפי אחרים. נגד בעל הלב"ש לא הכניע את עצמו. הרב בעל הלב"ש היה הראשון אשר יצא נגד השי"ע. גדולי ישראל התרעמו עליו. שינא בלב הרב פינז עליו. טבע של הרב לבקש תמיד להיות מקורי ומחדש. הספר "גדולי תרומה" נדפס בראשונה בוויניציא בימי חיי המחבר (בשנת ת"נ) ובפעם שנית בוזאלקאו (שנת תקס"ח). המדפיס השני עשה מלאכתו שלא כחונן. הוא חיסר שני חלקים שלמים מהספר. שמחת הרב בצאת הספר לאור.

מלחמה לתורת הנסתר בתורת הנגלה. מדור דור! טבעה של תורת הרזים להבנות תמיד מחורבנה של התורה התלמודית. ובכל פעם שהאחרונה מתחלקת עם אומתה את צרותיה ורדיפותיה, תרים הקבלה ראש ותעש חיל. המבע הזה התגלם

ביותר בשנות המאה הרביעית באיטליה. בשנת שי"ד (1553) התחילו לשרוף את התלמוד ברומי והמשיכו אחרי כן את הגזירה גם ביתר ערי איטליה. ותיכף כשלוקה הג"מ נתמלאה הארץ דעה ממקובלים בעלי ההכמה האלקית, יושבים בסתר עליון ומסתכלים באספקלריא המאירה"א, ועינינו הרואות, "כי ב' מיד בשנת שי"ו נדפס שם, ספר האמונות" לרש"ט, ובשנות שי"ז ספר "לוית חן" מלא דברי קבלה, ובשנת שי"ח ספר "מערכת האלקית" וגם ספר "הזהר" בעצמו. ובה במדה ששטפה ג' שם תורת הנסתר את מלוא רוחב הארץ, ירדה תורת הנגלה עשר מעלות אחורנית. כמעט כל התקופה ההיא היתה עקרה ולא ילדה גם ספר אחד בתורת ההלכה והתלמוד, אשר יוכל להתרומם מעט מעל מדרגת הפשיטות והפעיטות. תורת הנגלה שרכה את מהלכה ותעש קפיצה ענקית עד ארץ פולניא, ושם מצאה קרקע מוכשרה לקליטת זרעיה ותשים משכנה בתוכה. סבות רבות גרמו להתעצמות התורה בארץ הזאת, (*) והגדולה מכלן היא מצבם החמרי של יהודי פולין, אשר היה בעת ההיא יותר טוב ממצבם של יהודי שאר ארצות, המלכים ד' והאצילים שבפולין חשבו את היהודים לתושבים מועילים במדינתם וישתדלו להגן עליהם ועל רכושם. השליאחמא הפולנית ובעלי האחויות חשבו להם לפחיתות הכבוד להתעסק בעצמם במשק נכסיהם, וימסרו את כל אלה ביד יהודים, ובהטבת מצבם החמרי הוטב גם מצבם הרוחני, ולמוד התלמוד עלה שם למדרגה היותר גבוהה ויבלע את כל העבודה השכלית, מן כל כנסיות ישראל בארצות איברופה ואסיה היתה כנסת ישראל שבפולין, האחרונה שתקעה עצמה לחקר ההלכה והתעמקות הדרישה בדרישת התלמוד. אך במדה זו שהיו מן המאחרים בדרישת התלמוד, השלימוה בתשלומי כפל בשקידתה ודרישתה באהבה גדולה ויתירה מכל אחיהם שבארצות הגולה. בה ה' נפתחו מעינות התורה הזאת, ורק בה נמצאו רבי החובלים הגותנים דרך בים התלמוד ומתהלכים בחקר נבכי תהומותיה, בקיאות וחריפות יהדיו תמים היו לנהלה לחובשי-בתי מדרש וישיבה של מעלה שם, שם באה רוח חיים בהאותיות שבתורה ויהיו לנפשות חיות ממללות, כל אות ואות היה לניצוץ אש מפיק אור השכל וברק החריצות והחריפות. "שלשה איתני עולם שעמדו אז ליהודי פולין והם ר' שלום שכנא ראש הישיבה בלובלין (נולד רפ"ב, מת שי"ט), רבינו שלמה לוריא (המהרש"ל) (ר"ע—שליג) ורבינו משה איסרלש (הרמ"א) (ר"פ—ש"ב) הם טפחו ורבו את תורת התלמוד ועשאוה לתורה שלימה שממנה הוראה יצאה על קצוי תבל, ורבני הארצות האחרות היו כפופים ונשמעים לתורת הרבנים שבפולין. ותחת אשר רק בדור אחד לפניהם — בימי הרב ר' יעקב פולאק ו', רבם ומאורם של גדולי פולין ויוצר השטה הפלפולית שהגיעה להתפתחותה רק

(א) דברי הרב ר"א מנחם הכהן רפא בפורטו בסוף ספרו "מנחה בלולה".

(ב) "אגרות שד"ל" ח"ז ל"ח.

(ג) ראה ספרי "תולדות מוסקאטו" פ"ג 23 ותלמה.

(*) כי עם ישראל שחסה אז תחת כנפי מלך פולניא יושב שקט ושלאגן כיון הטוב על שמריו (שו"ת הרמ"א צ"ח).

(ד) ראה "חדשים גם ישנים" הרכבי וגרץ-שפ"ר כרך"ז וספר "ר"י בעש"ט" מאת כהנא 22.

(ה) גרץ ח"ז 343 וס' "יון מצולה" מ' נתן נטע הנובר.

(ו) ראה "בנסת ישראל" פין בערכו, ושו"ת מהר"י מינץ וס', כלילת יופי" במכוא ויש"ש יבמות פ"ז ובמאמר "רחובות קריה" הנספח להם, "קריה נאמנה" 307.

שם — לא נשתקקה המחלוקת הגדולה, שקמה בימיו בדבר מיאון בת המותו עד שפנו כל רבני אישכנו לארץ איטליה לזקן ההוראה שם, הרב ר' יהודה מינין בפאדווא, והוא הוה את דעתו ברמה וגער בר' יעקב פולק על שהעמיד את דעתו יותר מדאי; בימיהם, כבר נשתנה הדבר, ומאיטליה הוכרחו לפנות אל ארץ פולין ולהושע ממנה בתורת הפסק והלכה, וכאשר התעתדו שני סוחרים נוצרים בוויניציא להדפיס את ספרי הי"ד והסינו בזה את גבול המהר"ם מפאדווא (התן נכדו של הרב מינין הנזכר) שהדפיס ג"כ את הרמב"ם עם המגדול עוז (בישנת ש"י) ויגרמו לו בזה הפסד גדול, אז פנה הרב הנזקק הנ"ל אל רבינו הרמ"א בקראקא (ז) והוא גזר איסור על הספרים הנדפסים מחדש, ומוראו וכבודו של הרמ"א כבר היה גדול על כל העם והאיסור שאסר עמד על תקפו. — אותות הקפאון האלה שגראו באיטליה ישנים אחדות עוד לפני גזירת השי"ס הגירו לאחזה, והתעצמו במדה מרובה מאד גם אחרי הגזירה, עד שבמשך כל שנות המאה הרביעית לא הובר באיטליה ספר אחד בהלכה ותלמוד, אישר נוכל גם להעמידו בצד הספרים ממין זה שנתפרסמו אז בארץ פולניא, וגם זה הספר האחד, באר שבע' מר' ישישכר בער אילנברג שיש בו מעין הרוש התוספות ומלא הריפות וביאורות, אשר נתפרסם שם בסוף המאה ההיא, גם זה הספר, מחברו אינו יליד איטליה, כי אם מילידי אישכנו ומתלמידי גאוני פולין הסמ"ע והלבוש, ורק נקרא לשבת על כסא ההוראה (ח) בק' גוריציה במדינת פרוילי, ולכן, כיוצא מן הכלל, וכיחיד בדורו נראה את הרב ר"ע פיגו בהבורו הגדול "גדולי תרומה" שהיבר בתור פירוש על ספר התרומות מאת רבינו שמואל הסרדי (ט) בר' תלמיד הרמב"ן, בהבורו זה מוצאים אנו אותה הבהירות וההירות וברקי החדוד, אשר נפגוש גם בספרי פולין שבזמננו אין בו השטחיות והפשטניות שמצוינים בהן ספרי איטליה מתקופה ההיא, רק ההתעמקות בהענין אשר לפניו, והירידה לתוך תוכה של הבונה מבצבצת ועולה מתוך כל שורה ושורה של זה הספר, בו נוקב ויורד עד התהום, ומעלה פנינים מזהירים בידיו בנים על יסודי הבינה הברורה וההגיון הישר, עד שגם גאוני פולין השתוממו עליו והיו משתוקקים להביאחו אל מחניהם, הרב ר' שבתי (י) בר מאיר הכהן, (הש"ך) (נולד בישנת שפ"ב בוילנא, מת בהעלישוויא תכ"ג) אחד המיוחד שביניהם, גאון הרוח הזה, אשר הרעיש את עולם התורה התלמודית, בהריפותו ובפלפולו, עד כי גם בימי עלומיו הועם לאורו זהר פני הרבנים הוקנים שבדור, הרב הזה היה מפור הון רב ומחזר עצמו עליו עדי השיגהו, כאשר יעיד עליו הגאון הנפלא ר' אפרים זלמן מרגליות, בהסכמתו להדפסה השניה (תקס"ח), ולאשר יקרים לנו דבריו מאד מצד עצמם, ועדותו ומהללו של זה הגאון, אשר תורתו היא סלת נקיה בכל ענפי הפסק

(ז) שו"ת הרמ"א ס"י.

(ח) ראה ערכו בכנס"י פין.

(ט) ראה ספרו של ידידי החכם ר' מאיר הרששטיין "תולדות הרמב"ן" 12 הערה כ"ד ובהנהגותיו בסוף הספר, ופה יש להעיר כי החכם יחכ"ס במכתבו אל הח' הנוצרי אונגר (אר"ג ח"ג) טעה בזה וחשב כי הפירוש הוא על ס' "התרומה" ולפי דמיונו, "התרומה" והתרומות" אחד, אבל באמת שני ספרים הם: "התרומות" הוא שם ר"ש הסרדי — והתרומה" הוא מרבנו ברוך בר יצחק סגורטיווא.

(י) ראה אודותו "קריה נאמנה" פ"ק, ובס' "כוכבי יצחק" א' 76.

וההלכה נאמנים מאד, ומהם נוכל לקחת לערוך את ערך הספר הזה, הנני להעתיקם בזה בלשוננו: (אחרי הדברים האלה גדל גדולי תרומה הנשר הגדול אשר לו הרקמה, אבי החכמה ופאר הדעת והמומחה, מרנא ורבנא, מר"ה עזריה פיגו ול"ה, אשר זרחה אור תורתו בק' וויניציא יע"א, קצר קצירו ועשאו כרי, העמיד ערומות ואמר זכתה לי שרה תרומות, והנה אלומתו גם נצבה, כזוית מחוטבת, כפלמלא הריפא, אפיק שפא, מנופה בשלש נפה, הלך בה לארבה ולרחבה, לא הניח זוית ופנה, אשר לא נשתמה בה ויהן על כל גבולו סביב, למצוא הן בעיני אלקים ואדם, אהוב וחביב, והספר הזה נרפס בק' וויניציא, תס"ג, (צ"ל ת"ג, אבק"ש) ויצאותו לעולם עשתה רושם ונשכה כל השבע בארצות איטליה ואנפיה, ואל שוכני ארצנו לא הגיע כ"א זעיר שם, כי שם גברו המתאנים לשאוב ממעיין הזה נהרי נחלי דבש וחלב תחת לשוננו וממעיין היוצא בתחלה בני העיר מסתפקים ובמלאת ספקם הנם במורד אל ארצות אחרות, גלל כן, לא נראה כבושם הזה בארץ ובעל נפש יפרוש כנפיו לתימן ישארו יקחדו משם בכסף מלא וזהב חרוץ וכאשר שמענו אבותנו ספרו לנו כי איזו הגאון הש"ך אפ"ק ס"ך וירכוש יבזרה, הוא עצמו מחזר עליו בכדי להנות מגדולו וישלח ידו ויביאהו מארץ איטליה לק', וילנא על ידי ה"י דואר, ובו התפארה ואידו דמשמשו ביה בס' הש"ך וביה שייפו ועיילו, וזמנין דהש"ך בדיק בלישנא דהאי ספרא דג"ת, ואתו כ"ע ושאלו, זה לזה שואלים איה איפה זאת התרומה, ועל כנפיו עשו גדולים ונפש היפה לו נכספה, בימים ההם יבוקש ואיננו, ואי מתרמי חד למקני מלקנייא, דהמו אבתריה למבלעי מקנייא ואתו לאינציא, והמהדרין מן המהדרין מוסיף והולך והושב עם קוהו ועלתה ידו על יד רעהו, ומי שוכה בתרומות ובגדוליו יעתיר מליו, מנגן מאליה ובו ישתפה ויתפאה, כי זכה לתורה מפוארה בכלי מפואר — עכ"ל.

מדבריו אלה של זה הגאון האדיר, נראה מה גדלה חביבותו של זה הספר בעיני בעל הש"ך עד כי בורכש ו א פ י ק ס ך ושרח בעצמו, להנות מגדוליו, בכל זאת לא נקה אותו ממכותיו בכל מקום שיפגשהו, כאשר זה דרכו תמיד לחשיג על הרבנים שקדמוהו, ולכנות בנינים חדשים שהקים לו הוא בכה חריפותו העצומה. אבל כשנשקף בתוך המאוהעות והמצוקות שבתוכן ישב הרב רע"פ בעת עבר עבודתה כשנתכונן אחרי חסרון המכשירים והאמצעים המוצרכים למפעל גדול וכביר כזה, אז יצערו בעינינו מאד אלה מספר השגיאות והתפיסות שתפשו עליו המחברים שאחריו יא' ונשתומם רק על המראה הגדול הזה, להאות ארמון בנוי לתלפיות, מבעית ומבהיל עין רואיו בגדלז והדרה, והארמון הזה נבנה מבל"ח חמר ולבנים, וכל הכלים הנדרשים לבנין כזה, רק ממקור תבונותיו המקורים, וחקרי לבבו הגדול, הקרו לנו הדברים, וממעיין חכמתו העצמית והמקורית, יפכו המים העצומים האלה. — הוא החל עבודתו זו בהיותו עוד רב בפוסא, עיר, אשר לפי דבריו לא נמצאו שם אז יב' לא סופרים ולא ספרים לקבוע שם ישיבה של עיון וחסד, לו כמה ספרי עקריים והוכרה לכתוב לוויניציא לאיש סודו מהרבנים דשם לשלוח לו בכל מעם את

יא) גם הרב ר"א רוצניס הראשון מר חמיו של בעל משנה למלך השיג עליו, והרב חיד"א ראה כתי בגליונות הג"ת השנות על כל גדוהיהם. (שה"נ ע"ד אברהם).
יב) כל הדברים המצוינים בהסגר הם דברי הרב בהקדמתו להג"ת.

הספרים הנצרכים, ותחת כי יצטרך בהכרח למי שיכנים עצמו לעבודה כזו. שיהי' אצלו כל חבור הג'מ, וגם רבים מספרי גדולי האחרונים, היה הוא חסר כל טוב, ולא היה לו כ"א גמרת ב"ק שבועות ונזיר ורק מזמן לזמן, הוזמן לו איזה מסכת בהשאלה מהעירות הקרובות. וגם אחרי כן, כאשר נקרא לשרת בעיד מולדתו, לא יוכל למצוא (*) די ספוקו בספרים, כי גזירת הש"ס שישא באיטליה בשנת ש"י, נתחדשה עוד פעם יג' ונאסר הגיון התלמוד לגמרי, ולא ימצא ולא יראה בכל הארץ. ובפדט בקהלת וויניציא יד' לא רצו יהודיה להשתתף ולהיות באגודה אחת עם שאר קהלות איטליה להשתמש בעת דצון ובשעת הבושה, כשנתמנה (בשנת שמי'ה) ההשמן מונטאלטו. לשבת על כס האפיפאדים, ולבקש מלפניו על כהבי הקודש והתלמוד, והאיסור נשאר כמו שהיה, כאשר יספר קורא הדורות ר' יוסף הכהן בספרו. עמק הבכא — ועל חסרון זה מצאנחנו אנהנו מתאונן בכל פעם בספרו: טו) "צריך לעיין בספר המצות וגם בגמ' דמכות לראות מקום דינים אלה ובעת אין ספרים אלה ת"י, אחרי טז) כתבי כ"ז גודמן לי ספר הר"ף עם הרב בעל המאור והמלחמות שלא היו לי מקודם ושם ראיתי הדבר על בריק"י ובענין יז) משכנתא, מחסד ספרים אחרונים ופוסקים, כגון מהר"ל זמחהש"ך וביצא שאינם עוד אצלי, אינני כותב בדיני משכנתא, וזכרתי כי הם האדרכו בעניניהם, בטחתי בחסד אל יחבני לשום עיני עליהם ומתנצל בעצמו בהקדמתו ע"ז בדברים שנונים כאלה: "בזאת אני בטוח בטוב לבב הקורא המוכתר בקנין המעלות המדותיות אל יבהל על פיו ולבו אל ימהר להאשימני, כי עשה יעשה לו בגפים לדון אל מערכות ההתנצלות, ויהי לי לפה ולמליץ פדקליט וסניגור, כאשר ישים נגד עיניו כל המוצאות אותי כאשר מראש בספר דברתי, הן מהיותי ברוב החבור אני לבדי בלי רב או חבר, והן מהסרון הספרים העקרים המוכרחים אשר מדי זמן ועידן היו יוצאים למקוטעים, ובאים לקראתי עד שהייתי כותב כפי השעות מדלג על השערים, מקפץ על השמועות".

במצב דחוק ודעוע כזה, אשר גם מסכת מכות וספרי הדי"ף על יקרי המציאות יהשבו אין להתפלא, כי העבודה לא יצאה תמה ושלמה כל כך, ובאשר אמנם רוב תפישות הרב הש"ך עליו, מיוסדות רק על דברי התלמוד והפוסקים שנעלמו לשעתם מידעת הרב, מפני חסבות והטעמים האמורים. — ובכל זאת זכה הספר הזה להיות נקרא בשם, פקידו נאמן ביתו של בעל התרומות, ולא לחנם יתפלא הרב ר"מ יחזק' בספרו: שו"ת שתי לחם (תשובה ג') על הרב בעל כנה"ג אשר לא הביאו בין מפרשי דברי בעל התרומות (בסימן קכ"ה סט"ז), ומה שחפץ שם להתנצל בעדו: שהוא מטעם שלא נתפשט עוד הספר, גדולי תרומה בעת הדפסת הכנה"ג, ושכה באיזה מקומות להביאו; לא תעמוד לפני הבקורת, כי הספר ג"ת נדפס

(יג) דברי הרב ריאד'מ בספרו רישו.

(יד) עמק הבכא הוצאות לשרים 175.

(טו) ג'ת ש"א ח"ה בסוף.

(טז) שם שער ל"ד ח"א ס"א.

(יז) שם שער מ"ו ח"ג בסוף.

(*) ובשו"ת, ור"א אנשים סכ"ג, מובא בתשובתו הנכבדה הנכתבת בשנת שצ"א:

מיעוט הספרים הנמצאים אצלי הנצרכים לעיניי כאלה ובר"ס ספרי הנמרא ע"כ יהי' דברי מועטים עכ"ל.

(ת"ג) והבנה"ג על חו"מ נדפס באוזמיר. (ב'שנת ת"כ) ואנחנו חלא ראינו כי גם הש"ך הנדפס באותו זמן (תכ"ג) מביאו כמעט בכל סימן — כי דרך הלמוד של החכמים הפולנים מצא חן בעיני הרב, וכי להם נתן היתרון בהבחנת התורה שבע"פ נראה תיכף בהקדמתו לספרו זה באמרו: "כי לחכמי אשכנזי ופולניא" יד ושם בטוב הכרת ערכי ספרי הפוסקים והמובחרים שבהם", בכלל, רוח ההריפות הפולנית מרחפת על פני הספר כלה, והוא דמות דיוקנם של הספרים שהברו באותו דור בארץ פולניא, ולפי שהספר מצוי כעת בידי כל תורני בישראל, ואין מן הצורך וגם לא ממלאכתנו היא, לחקור ולמדוד את גובה מדת פלפולו או לתכון את רוח דרכו ההרופי, הנני רק להעיר על מהות תכונותיו אחדות הנשקפות מעל פני צורתו הרוחנית, ואשר הטביעו את הותמן והאצילו מהשפעתן על פני כל דבריו.

מדה מצויה היא ברוב רבני ישראל להפליג על מדת מוראם נגד פני קדמוניהם, להקדיש כל הגה ודבור אשר יצא מפי אחד שקדמום, ולבטל ישותם העצמית כלפי כל איש אשר זכה להיות איזה שנים לפניהם. ההגיון העצמי, היטל הנקנה, באין וכאפס נחשבו מול דעת חכם אחד שמת, והניח את דבריו אחריו, ואם החכם הזה היה גם באמת אדם עילאי יוצא מגדר הרגיל, בורא עולמות חדשים בזמנו, על אחת כמה וכמה כי הדורות הבאים אחריו נזקקים אליו ונשבעים לדגלו. ההגיון הזה יתגלה לעינינו, לא רק, בין רבני פולין דיתבי בעראי דהשוכא, שיטמום סופרינו יח) החדשים, לשפלי הנפש ורוח, אשר הסרוגם המדעי הביאום לידי כך, כי אם אדרבא גם, אלה החכמים אשר היו בקרני אורה וקולטות מקומם קלושה באורם, לא רק של נקו כליל ממדה זו, כי עוד החזיקו בה שכס אחד יתר על חבריהם, וההגיון הזה אינו תלוי לא בזמן, ולא במקום, ובדשכלתו של הנושא, כ"א בטבעו הפחדני והשפלותי אשר בו נבדלו חכמי ישראל תמיד, לפי ערך נפשותיהן ותכונותיהן בכל המקומות ובכל הארצות. — אחד מאנשי המופת שעמדו לישראל, אשר משכמם ולמעלה היו גבוהים מכל העם, אחד מנאוני הרוח רבי המפעל וגדולי הדעה והכשרון, אשר נתנו מרוחם על כל עמם, והניעו בשעתם את אופני החברה הישראלית כלה, היה — בלי ספק — הרב הספרדי רבינו יוסף קארו ז"ל בראשית המאה הרביעית לששי, הרב הזה הנודע בעולם ההוראה בשם "מן הב"י", הוא התל שכל פיות פונים אליו בכנסת ישראל בכל הדורות, מוזמנו עד דור האחרון, הוא בהפצו, להוציא לפעולה את האחדות הלאומית התורנית חיבר ספרים כוללים כל חקי העם ומנהגיהם למען לא תהי יט) התורה כתורת אין מספר לסבת רוב הספרים הנמצאים בביאור משפטיה ודיניה" שהוא שורש פורה רעת הפרוד הלאומי, הוא פתח את אוצרו הגדול "בית יוסף" והשלחן ערוך" אשר בתוכם ינהג בנשיאות, להחליט החלטות ופסקים, ועירובו זה אשר הניח עד קצה המערב ממחזיו ברבריא טונוס וטרופולוס ובכל מקום אשר דבר הוראות חקי ישראל מגיע, קנה רשותו, ובכל קצוי ארץ היו ספריו ליתר תקועה במקום נאמן, אל הוראת הלכה למעשה, וענו אחריו בכל מקום: מקודש, מקודש! אולם כגורל הרמב"ם בספרו ההלכתי, היה גם גורל ענקיההוראה הזה!

יח) "הגורן" ס"א בהמאמר רמ"א, ובהאשכול ח"ב מכתב רובין להרש"א הורדצקי.
יט) דבריו בהקדמתו להב"י.

לא כל הבאים אחריו הלכו אחריו בעינים עצומות, יש מהם אשר לא ישרו בעיניהם אשר נמר גזירת השעבוד של העיון התלמודי ההפשי, והוסיף על „התימת התלמוד“ בלמודיו. כבר בימיו נמצאו רבנים אשר קראו (כ) תגר על ספרו „בית יוסף“ הממעיט בבקיות, וגזרו לתלמידיהם שלא ילמדו בו. הרב רייט צאהלון אחד מבני דורו, היה אומר: „המהרש״ק (כא) עשה את הש״ע לקטנים ולעמי הארץ“, המהרש״ל כתב: (כב) „אל תשניה בפשרות הקארו“ (והרב כג) בעל מגני שלמה אחד מרבותיו של בעל הש״ך משיב לאחד מרבני דורו אשר תפיש עליו מהשלחן ערוך (ו״ל: כד) „לא די וכו' אם כן אם אמצא דבר היתר בש״ע, אשר נראה מכה קושיה גדולה שהיא איסור, מחויב אני להתיר את האיסור או לשלם מכסי? רחמנא ליצלן מהאי דעתא, ואין לדין אלא מה שענינו ראות, ויפתח בדרורו בשמואל בדרורו וכבר ת״ל התחלתי לחבר השגות גדולות על הראשונים והאחרונים כי אין משא פנים וכו' ומובטחני אני בהגאון החסיד בעל ב״י ו״ל שלא ירע בעיניו“ — ויש אשר מן בלי נשקן בעצמו לקחו להם אוינם וחליצתם להלחם בו ויחפשו וימצאו סתירות בין דבריו למען יחלישו מעט את הגדלות שבהם. המהרש״ם (כה) מלובלין אומר: „ויתר כו' הרברים שהאריכו בע״ד בטענותיהם וראיותיהם מספרי הש״ע, אין לי להאריך בהם וכו' שהם אינם מובנים, ורבים נכשלים בהם להתיר את האיסור, דוכות את החייב או בהיפוך“. „אין כו' ממנהגי ומדרכי להיות עסקי בדברי בעלי הש״ע, וקני לבנות יסוד באיזה הנראה על דקדוק סודות דבריהם כי לא נתנו מרועה אחד וכו' ומה שהקשית תרי הגהות על הש״ע דסתרו אהרדי אהובי! אין מדרכי ועסקי בספר הש״ע כי הוא ספר חתום מחובר מהלקים רבים, והרבה פעמים מה שיצדק נפרה, לא יצדק מחובר“. והרב ר״ש אבוהב חברו ותלמידו של הרב ר״ עזריה כותב: „שמעתי* אומרים, שהרב מוהר״י קארו מסר לתלמידיו כתיבת קצור ספרו הגדול היה ספר הש״ע, ויען כי לא אחד היה הרב המחבר בדעותיו בשניהם, נמצאו מזה קצת שינויים בדעות ובנסתאות וקשה לזווג יחד, בלי דוחק רב“ — כן נפלטו רבים מרבני ישראל במשפטיהם השונים בדינו של מרן הב״י, אלה מזה הקדישוהו והעריצוהו וקבלו את דבריו כנתנו מסיני, בדברי בעל „צמח צדק“ בתשובותיו: (כז) „דלאחר שיצא לאור עולם חבור הגדול הב״י והש״ע שלו ונתפשטו חבוריו בקרב כל ישראל, אנו אין לנו אלא דבריהם“, וכדעת הגאון החכם המהנדס בעל „הות יאיר“ (כט) „דבכל מה דסתם לנו הב״י בש״ע דוכה לקבע הלכה כמותו אין לומר קים לי נגד הב״עתי“; ואלה מזה, כהרבנים הנזכרים, אשר

- (כ) „שם הנדולים“, מע״ס 16 הוצאות בן יעקב.
 (כא) שו״ת מהר״י צאהלון ס״ז.
 (כב) יש״ש ב״ס ניה״ג סוף סימן כ״ב ועיין עוד בהקדמתו לחולין.
 (כג) ראה תולדתו בספר „כלילת יופי“ דמכיצר.
 (כד) שו״ת „פני יושיע“ סי׳ נ״ב.
 (כה) ראה תולדתו בהגורן ס״א.
 (כו) שו״ת סימן קל״ה.
 (כז) שם סי׳ ק״ב.
 (*) שו״ת דב״ש סימן רנ״ה.
 (כח) שו״ת סימן ט. תולדתו נמצאת בהגורן ס״ב.
 (כט) שו״ת בהשמשות בסוף הספר, דרס״ב דפוס פרנקפורט.

דעתם דעת תורה לא היתה נוחה מחבורי הב"י והש"ע, הנראים כחתימת התורה לאשר רוח החקר החפוש והעיון אשר קננה בקרבם, דרש את תפקידו להתהקות על שרשי הענינים בעצמם, ולהוציא מהם תולדות והקשים — ומעתה שוה לנו לראות נקודת השקפתו ודעתו של הרב פיגו, בנדון הרב, הבית יוסף וספריו, ונתפלא לראות בו מחזה מוזרה בפנה זו. הרב הזה שהיה מוכתר בנמוסים השולטים או בעולמו והיה משוכלל בכל מיני השכלה השולטים או במקומו ובזמנו, כמו שהתורה בעצמו בהקדמתו להג"ת, וא"כ היה בקרן אורה, באופן מספיק שהיה יכול ללכת אחרי עיניו שהם לפניו, מבלי להחזירם לאחוריה, כיראה, פן לא יסבירו קדמוניו את פניהם אליו, והיה צריך איפה להתחשב לאלה הרבנים הגאונים אשר לא נשאו פנים גם להאר"י החי, בעל הב"י והש"ע, במקום הנוגע לתלמוד והלכה, ולבסוף, אדרבא רואים אנו בו את ההיפוך, הוא עומד לפניו, כלפני הר סיני, ירא וחרד לכל הגה היוצא מפיו כמפי הגבורה, ורעדה תאחזהו בכל פעם שמביאו הענין לידי להזכירו. — תיכף ומיד בהקדמתו להג"ת יאמר: (ל) בעבור זה מנעתי מלכתוב עליהם כי אמרתי מה מני יהלוק, ומה יחדש יתוש אשר כמוני, וביתר, כי השמש יצא על הארץ אור ישראל וקדושו רב אחד לבו לנו גאון תפארת ישראל עטרת גלותנו המפורסים בדורו מזה"ר קארו זלה"ה? — ובהספר גופו אין קץ להפחד והמורא, שהתלבש בהם בכל מקום שמגיע לדבר בו, וכל כך גדלה יראת רוממותו אליו עד כי גם כאשר יבא לסתור את דבריו ולפרקם, ילביש את ידיו בשיראי ויתעטף בענותנותו, ומרוב ההלולים וההפרזות שמרבה בדבריו, לא יתבלט העוקץ שבהם, ואם הדבר כן — הוא כותב — (לא) תחלת דברי רש"י ז"ל קשה ההתוך אמנם כבר הורה זקן הב"י, תמתי לב) מגדולתו חכמתו ז"ל ודברי הב"י שנבו ממני, הרב ז"ל (ג) בכ"מ רצה לתרץ ואחר המחילה הראויה מגדולת חכמתו אין מקום לומר דרמב"ם יסבור כרש"י, הרב ז"ל (ד) בכ"מ רצה ליישב ואחר המחילה הוא מבואר גודל הדחק, וראיתי להרב לה) בב"י לשון תמוה בעיני ולא זכיתי לירד סוף דעתו דלישנא דהרמב"ם פשוט וכו' וכי נעלם מעיני חכמתו כמה רברבי ור"ת בראשם, וכתב לו) הרב בב"י גם יש לפרשו וכו' אם ככה הבין, אני בעיני, אחרי המחילה הראויה, נוראות גפלאתי מי הכניסו בתגר זה, אשר ע"כ אחרי בקשת הרשות הראויה יראה בעיני שהבנת הדברים פשוטה, והרב לו) בכ"מ טען עליו, ובאמת תמהני מאד פה קדוש יוציא דברים כאלה, אחר כתבי זאת לה) נודמן לי ספר הרי"ף עם הרב בעהמ"א והמלחמות וכו' אלא שראיתי בשלחנו נמשך אחרי לשון המור, וראיתי לרב לש) ז"ל בב"י נתעצם

- (ל) שם בהקדמה.
 דא) ג"ת שער נ, ח"ג ס"י.
 לב) שם ס"א.
 לג) שער ב' ח"ו ס"ג.
 לד) חלק ח' ס"א.
 לה) שם שער ו' ס"ג.
 לו) שם ח"ב סכ"ד.
 לז) שם שער ט"ז ח"ב ס"ח.
 לח) שם שער ל"ד ח"א ס"א.
 לש) שער מ"ב בסוף.

לעשות פשרה בדברי הטור ובסגנון לשונו וכתב עליו וכו' ואחרי המחילה חרד חרדה גדולה בהנם והשדו לטור ז"ל כמבולבל ובלתי מרגיש במבוכת הסדר לערכב יחד ענינים אשר אין להם התקשרות וכו' ואמנם גדולת חכמתו תהי תמיד עטרת לכלנו. אני בעיני אינני מבין כן, וכל לשון זה מגומגם ובלתי ספק יש כאן שבושי סופר וצריך תקון — וכל כך גדלה השפעת הבי' עליו עד שאמר פעם אחת: (מ) היה בדעתי לומר שטעות נפל בספרים ובמקום הארבעה צ"ל החמשה וקל היא לטעות בין ד' וה' ותהי כונתו ע"ד שדקדקנו מל' הרמב"ם אלא שהרב בב"י תפשוט גם הוא לשון ד' ועבר על דברי הטור בלי שום התעוררות — ובכן, יראה דוממותו לפני הבי', עצרה בעדו לתקן גם שגיאה כזו, העומדת ומנקרת את העינים, כאשר הוא, החלוק בין ד' וה', דבר המועד לעולם לטעות בזה.

וטבעו זה, כלומר, להכנע ולהתבטל לפני כל מי שגדול ממנו בחכמה ובשנים לשאת את פניו גם במקום הנראה לעינים הטעות והשגיאה, הכשיר גם בקרבו את דעתו בדבר. הטעות סופר' בכלל, אשר שונים הם החכמים בהשקפתם עליה בספרותנו העתיקה, ומפני כי המקצוע הזה לא עבד עוד כראוי וחכמינו לא מצאו לנכון עד הנה לדבר בו, אמרתי לנשות מעט מן המסלה ולברר את ההלכה הספרותית הזו מכל צדדיה.

מאז ומעולם, מעת רק באה הדעת בעולם, נולד גם השגיון בקרבו, ההערר כרוך בהיות כל נמצא זה כלל גדול בתורת היקום! בימים קדמונים, כאשר הלמוד היה מסור מפה לאזן ואותיות הכתב לא שלטו עוד בעולם ממשלה בלי מצרים, לא היה עוד בכה שגגה אחת להכשיל את רבים, ולזמן ארוך, כי כל עוד שלא תפשה צורה מוחשית בקרבנו, לא שדרה הזכות מכל מבין עם תלמיד לשנות את פני הדבר ולומר, איפכא מסתברא, "חסורי מחסרי והכי קתני" — אבל מיום שגברה עלינו ממשלת הכתב, וביותר עוד מלאכת הדפוס, ובני האדם החלו להביט על האותיות המרובעות בעינים של קדושה, מאז עבדים היינו לכל שוגה ומשגה, ורוחנו משועבדת להמלה ככתבה וכצביונה, ולפעמים לא מועטות הולכים אנו בצדי הדרכים, בארהות עקלקלות, בעומק פלפולים עמוקים, לפשר את העקמיות אשר באיזה ענין, בשעה אשר בתקן היותר קל יכולים היינו לפטור את עצמנו מלהג הרבה, יגיעת בשר ורוח, מי יכול לספור את כל המקומות המפוזרים על פני הפוסקים הראשונים שנלקן בחסר ויתיר או בשנוי לשון, אשר לפיהן קבלו צורה חדשה לגמרי והנם משוללי ההבנה עד היום? — די לנו להראות לדוגמא אחת מני אלה, על דברי הפסקי תוספות בתענית פ"ג אות נ"ה, שם נאמר: "הלל הגדול מפני הגשמים יתחילו: העומדים בבית ד' בלילות, ששירת גשמים בלילה, וכתוב מעלה נשיאים", דבריהם אלו אינם מובנים כלל, ומה זאת "שירת גשמים"? ומה ענין "מעלה נשיאים" הכתוב בפרשה השניה לכאן? — הבי' והמג"א בס"ם תקע"ה העתיקו לדינא דברי הפס"ת אלו ככתבם וכלשונם, ולא העירו מאומה, רק רב אחר (מב) היטב להגיה בזה: כי צ"ל: "יתחילו שיעומדים בבית ד' (מזמור

(מ) שם שער ג' ח"א ס"ב.

(מא) ראה מאמרי "ש"ס בספרותנו העתיקה" הצפירה שנה כ"ט מן נלין 102

והלאה.

(מב) הרב המ"ץ מוילנא בהסכמתו לס' אוה"ס מבן יעקב.

קל"ה) מפני שירידת גשמים כלולה בו דכתיב מעלה נשיאים. ובהקון קטן כזה תחת "העומדים" שעומדים, ותחת "שיות גשמים כלולה" שירידת גשמים כלולה כדכתיב, א"ש הכל על גכון, כי הדברים נובעים מהירושלמי ספ"ג התענית: איזהו הלל הגדול, אר"י, ובלבד שעומדים בבית ד', מפני שירידת הגשמים כלולה בהן עיי"ש. וכן יש הרבה מקומות בספרים אשר בנקל יכולנו היינו לפטור עצמנו מפלפול ארוך, באם רק נמחק או נוסף אות אחת, אבל היראה הנפרה שנשתרשה מאז בלב גדולינו, נרמה להרבות בפלפולים שלא לצורך, ולפעמים גם ללא אמת. וגם בדבר הזה לא נבדלו במאומה גדולי איטליה וספרד המלאים בכל דבר חכמה ומדע, מהבריהם שבפולין המסומנים תמיד לבעלי תורה בלבד בלי שום תעובות חכמות זרות, וכאשר באלו, כן באלו, נמצאו תמיד אנשים שונים למפלגותם ביהוסם אל הטעות סופר" כמו ביהוסם אל כל מחבר קדמון.

הראשון אשר היה בנוזרי איסור עלי מגידי הספרים היה הר"ת ז"ל שמביא מר"ג מאה"ג חרם עליהם, ומוסיף עליו חרופים וגדופים על כל איש המעיז בנפשו להגיה ולתקן. בהקדמתו לס' הישר יבא בתוכחה מגולה על תלמידי רש"י ולא נשא פנים גם לרבו ואחיו הגדול הרשב"ם באמרו עליו: "שרא ליה מריה לרבינו שמואל, כי על אחת שהגיה רבינו שלמה, הגיה הוא עשרים וגם מחק הספרים. ובמ"א בפנים הוא אומר מנ"י: "ועי' קווא אני תגר על כל מגידי הספרים המגיהים לצרכה. אינם בכלל ברכה, ולא יזכו לתרומת הלשכה", וכמוהם דברים קשים כגידון — אבל אזחרת ר"ת זו היתה או הוראת שעה, מצוה שהומן גרמא, כי היתה או גדר מפני המכשולים הרבים שנולדו אז בין התלמידים לרגלי הנוסחאות השונות שעלו בתלמוד, לפי מדינותיהן השונות, ולא מד' נוסחאות הספרים שבאפריקא הצפונית כנוסחאות הספרדים, ולא נוסחאות הספרדים כנוסחאות צרפת וספרד — ורצה איפ"ה הר"ת לעשות סיג לפרצות הנוסחאות ולהנהיג סדר ומשטר קבוע בתלמוד. אבל בעיקר הדבר לא נוכל לחשוב עליו וליחס לו גזירת איסור על כל מגידי הספרים בכלל, וכאשר אמנם ראינוהו גם אותו בעצמו אינו מחזיק בדבורה, והוא בעצמו הגיה בכל פעם לפי הצורך והענין, כאשר יראה לנו הרב המזכיק ר' אייזיק הירש וז"ל בספרו "תולדות הר"ת". כי אמנם מי זה ישות הטאת על אדם הלומד ומעמיק במשנתו, וברוב דעתו והשכלתו מכיר, כי טעות דמוכה יש כאן, באם אחרי הבחנה רבה והשתדלות נאמנה יבא לתקן את ההסרון ולהשלים את המכונן? ולכן אין להתפלא, אם אחרי כמה דורות קם אחד ממעריצי הר"ת היותר גדולים והוא המהרש"ל, אשר השפיל גם את הרמב"ם מה נגדו ועשה את עצמו, כאלו לא ידע מאזהרתו, וימלא את ספרו "חכמת שלמה" בהגהות ותקונים אין מספר! כי זה הנאון לוריא שלא היה די לו מה שקבל ומצא לפניו, רק ה' בוחן ובודק, מחפש ומבקר בעיני הבקרת העמוקה, כל מאמר בתורת ההלכה, זה הענק שבענקים, שמצא און בנפשו עוד בימי עלומיו לאמר מו"י: "אין לראות הדברים

מנ) הישר סתק"ו.

מד) דברי בעל תולדות ר"ת צד 12 הערה 2.

מה) בהקדמתו ליש"ש ב"ק.

מו) יש"ש ב"ק פ"ד מ"ה.

הנאמרים בספרים כתובים או נדפסים, אם מגדולים וראשונים, בהלכות קבועות, שאין לזוז מהן. וקורא תגר מזו על בני הדור, אשר מרוב הלשונות ורפיון ידיים אין ביטחונם ובשכלם להשיג שגדול אחד מהמחברים יטעה בדמויו וסוברים מה שנאמר בכתב ידן אין להרהר אחריו, הוא הרהיב גם עוז לשלוח ידו בהתלמוד עצמו לתקן הטעות ולסלק את השבושים (*), לקיים את מצא שפתי עצמו. הנאמן ה' פולני הזה לא היה בודד במועדיו, כי אם גם רוב נאונים פולנים שלאחריו לא חששו לאזהרת הר"ת, ונסחו תקנו הגיהו ב"א לפי מבינתו ורוח שכלו. — המהרים שיף (גולד שפיץ) אם כי נראה במ"א כמתרעם על המהרש"ל באמרו עליו (מה): „בספר ה"ש משבש כל הספרים חדשים גם ישנים“, אעפ"כ לא עצר גם הוא בעדו להגיה בכ"מ ולומר (ט): „לולא דמסתפינא הייתי מגיה“, „לולא נ) דמסתפינא הייתי אומר דט"ס הוא“ וכמותו רבים.

בכלל נראה איך כל הרבנים הרגישו אמנם מה נאמנו הדברים שדבר גאון ספרדי לפניהם והוא המהר"ם אלשקר נא), „אשר נב) אין איש אחד בארץ שימלט מן השגיאה, וגם ביה"ד הגדול יטעו בהוראה, וכלם הבינו היטב שכ"ש הוא, כי יכול אדם לטעות ולהחליף אות בהברתה, ושמזה לפעמים תוצאות גדולות, ליטבט הכונה, ולהסיר המובן הנאות, אלא שההבדל ביניהם הוא כאמור, רק בתכונת נפיש הטבעית, יש כמהרש"ל, שלבו היה מבעית בחכמה, ובמקום שהביר את האמת לא חת מפני כל, והגיד כל לבו מפורש באר היטב, ויש — והוא הרוב — אשר ירא וחרד לכל דבר ודבר שיצא מפי קדמוניו, כנ"ל. ולכן גם במקום שיראה בחוש הטעות הגלויה, לא הודה עליה, רק בהקדמת „אבא בחיל“, „ולולא דמסתפינא“ וכדומה. חכמי איטליה — למשל — נחשבו מאז לבעלי נמוס וצורה, אשר מלבד חלקם מסיני יש בהם מהאנושיות אשר בארץ, אנשים כעמנואל, הר"א מקנדיא, ר' זרחיה, ר' הלל מוירונא ור"ע האדומי וכלו להיות למופת בחופש רוחם והגיונם הבריא, לבל הדורות והתקופות, ובכל זאת, בחכמי איטליה עצמם נראה דו פרצופין והבדל עצמי בין שני חכמים גדולים ביום שידובר בהם להגהות הספרים ופחד מהראשונים, הרב ר' ישעיהו ב"ר מלי מטרני המכונה „הזקן“ שחי בסוף האלף החמישי, אשר לא בוש לומר על פירש"י שקראו בכל פעם „המורה“ (ג) „דבריו אינם אלא דברי חלומות“, ועל האלפסי ז"ל: „הפתרון נה) הזה קשה מאד בחומין לשינים ובעשן לעינים“, לא ירא ג"כ לומר: „ג"ל נז) הגרסא משובשת היא

כז) שם מ"ח.

(*) ונודעו גם דברי הרב הזה ע"ד המקובלים בתשובתו סי' צ"ח: וסיים כל המשנה

ידו על התחתונה!

מח) כפי לב"ק נ.

מ"ט) ב"מ ט"ו.

ג) ביצה ה.

נא) ראה אדותו „הנץ" ס"ז.

נב) שו"ת אלשקר סי' כ"ב.

נג) „המכריע" כ"ד.

נד) שם ס"ז.

נה) שם מ"ה.

נו) שם סי' מ"ה.

מוכח נז' שאין הן דברי ה"ג אלא מחבר אחר כתבם, ועוד יותר גם על התלמוד יאמר: "זה נח" הפסק אינו לשון בעל התלמוד אלא לשון אחרונים; ומצד אחר נראה את הרב ר' עזריה שלנו שחי כמה מאות שנים אחריו, בדור של רבנים, שואפי תקונים ודורשי בקורת כריאד'מ ור"ש לוצאטו, והוא מראה בכל צעד וצעד את רפיון רוחו ונפשו בפנה זו. הרב הזה שהיה מצוין בדורו, במקורותיו והיכולתו השפוכים על פני ספריו היקרים, בשביל שכרע ונפל שדוד לפני כל הגה והגה אשר יצא מפי רב שקדמו כאשר הזכרנו כבר, לכן חיל ורעדה יאחזוהו ג"כ בעת אשר יבא אל המשבר לתקן ולהגיה איזה טעות אם גם היותר מכרחת, ולא רק יראת התלמוד תעלה על ראשו, כי גם הספרים היותר מאוחרים קדושים הם בעיניו, שלא לשנותם ושלא להגיהם וגם במקומות היותר גלויים לא ירהיב בעצמו, רק אחרי בקשת מחילות גדולות ונסילות רשות מבעל החרם והאיסור, הר"ת, הן תיכף בהקדמתו לספר "גדולי תרומה" יתנצל א"ע על חטא שלא חטא לעולם ואומר שם: "לזאת יחרד לבי מאשמה שלא במתכוין, והוא ההכרח לצאת ממחיצת שמירת הר"ת אשר הפליג לקרוא תגר על המגיהים ספרים כו' אלא שנוהרתי כל מה שביכולתי שלא להגיה כ"א הדברים שהיו נראים ומבוארים מאד מאד עד כי נער יכתבם לפשטותם, ואת היותר החמרת, ואם ח"ו בדברים המשובשים לא כונתי יפה, בטחתי לא אמצע, וד' יכפר בעד" — כמה מן תמימות יתירה קננה בלב האדם הגדול הזה! הוא מעריץ ומקדיש כל מחבר קדום, עדי שממשיך את אוהרת הר"ת שלא נאמרה בעיקרה רק על שינוי הנסחאות שבתלמוד גם על מחבר אחרון כבעל "ספר התרומות" אשר "הספר היה נדפס בשלוניקי מלא טעיות ושבושים רבו מספור" כעדותו שם בעצמו, ורפיונו זה יחזקנו ולא ירפהו כמעט בכל חספר, ואעיר רק על דוגמאות אחדות נט': "לולא דמסתפינא הייתי מוחק מלת א לא אן וכחבתי במקומה א פ י ל ו", "ולפי"ז ס' לא נצטרך לומר דט"ס היא מה שהעתק הרב", ואי סא לאו דמסתפינא מאוהרת הר"ת ו"ל בהגהות הספרים אמינא דמלת שוה היא משובשת וצריך למחקה" וכמו הם עוד רבים מספור — אבל עוד דוגמא אחת אביא בזה אשר שם יודמנו בפנדק אחד גאוני פולין את הרב האטלקי הזה, והדוגמא כזאת תחזק עוד ביותר את משפטי שחרצתי, כי בגדון זה לא הושם פדות בין חכמי ארץ זו לחכמי ארץ אחרת, רק ודוקא בנפש ותכונת האישיות הפועלים, וזה הדבר! הב"י מביא בשם הגהות אשרי (יו"ד סימן קס"א) המוציא שטר שכתוב בו רבית יקרענו, לפי שבעל השטר אובד בקיומו, והקשה הב"י אדרבא כשיקרעוהו אובד, שאלו היה קים היה גובה קרן? — והנה כל מבין ישר יכיר תומ"י אשר ט"ס יש בכאן ותחת אובד צ"ל עובר בקיומו, והטעם פשוט משום ששטר פסול אסור לקיימו כשטר אמנה וכדומה, הב"ח והט"ז (שניהם מארץ פולין בזמנו של הרב פיגו) לא כסו בעלי תאנה את הטעות הגלויה הזאת ואמרו בפשיטות ומבלי חקור הרבה: "צ"ל עובר תחת אובד — אבל נערוך

נז' שם י"ג.

נח) ראה נידמן החנוך נוטע XI משם שאבתי הדברים.

נט) ג"ת שער ט', ח"א בסוף.

ס) שם שער י"ג ח"א ס"א.

סא) שם, שער כ"ח ח"ג ס"ג.

נא לעומתם דברי הרב — רע"פ בענין זה, או נשמע את קולו מדבר מתוך חרדה גדולה ועצומה כדברים האלה : סב) אחרי המחילה הראויה מגדולת חכמת הב"י, אני תמה מאד, איך חרד את החרדה הגדולה הזאת בדבר שהוא טעות מפורסם מצד הסופרים או מצד המדפיסים, שמלת אובד משבשת וצ"ל במקומה עובר, ונתחלפה הו' בא', והר' בד', ומה שהזהירנו הר"ת שלא נגיה בספרים פשיטא שלא נתכוין אל דברים מבוארים כאלה, עוד פעם אוהרת ר"ת ! ועוד פעם בקשת מחילה ! ובשעה שאלה הגאונים הפולנים עמדו בנסיון ולא השבו הרבה, רק דהו את הטעות כקש נדף רוח בלי כחול ופרכוס ובקשת מחילה וחסד ! והדברים האלה יספיקו לנו למדי להראות את צדקת משפטי, כי לא המקום ולא ההשכלה החצונית של איזה מחבר, רק דוקא מדת ההתנכרות העצמית שתולד לפעמים במין האדם תיכף בשעת יצירתו, היא תפעל עליו להיות מרכיב ראש לפני כל ישן נושן ולהקדיש קודש כל דבר, שמצא מוכן ומוזמן לפניו, שלא לשנותו ולא לגעת בו יד — וכשם שהרב המהרש"ל, משום שלא הקפיד מאד על כבודם של הראשונים ולא רצה לכפות שכל האחרון תחת עול סבלו של מהבר קדום — יהיה מי שיהיה — לא עלה גם מורא על ראשו להגיה גם בספר הנכתב או נדפס : כן הרב ר' עזריה, בשביל שהפריז מאד על מדת מוראו כלפי הראשונים, כנראה ברוב סלסולי הדבור שהשתמש בהם בכל מקום שהגיע לדבר מהמחברים שלפניו, לא יכול גם לפרוק מעליו זיקי הנחוששים שאסרו במו נפשו ורוחו, להתייב והמלה שנישארה לנו מהראשונים, ולכן גם במקום שהטעות הזו היתה נבלטת מאד, לא העיז לתקן רק בנשילת רשות והורמנא, אולם בכל זאת, בכל רפינו ומניעתו להגהות, באם ראה שאין דרך לנשות ימין שמאל, ואם יגיה, לא ימרר בזה את רוח כל החוששים והפחדנים, רק אז גזר לומר כהלכה פסוקה : סג) בזה כרח יש כאן ט"ס", מה סד) שכתב הרב ז"ל הוא טעות נפל בספרים, ע"ד סה) לומר דודאי טעות סופר היא נפל בספרים, בלי סז) ספק יש כאן ט"ס", המדפיס סז) נתחלק לו לשון זה בלי אחר ואתו תלין משונתו ולפעמים יפשר גם את תמיהותו על הב"י אשר כה היה גדול ורם בעיניו, בטעות סופר כמו : לבד סח) זה מצאתי שהרב ז"ל בב"י סמ"ז הביא תשובת הרשב"א והם דברים תמוהים ע"כ אמרתי אולי נדחק דבמלת, עכשיו הסרה אות המ"ס וצ"ל מעכשיו והכונה וכו" כי אמנם לא רצה גם הוא לעייל פילא בקופא דמחטא למען קיים הגירסא הראשונה ולכן אמר גם כמ"א בפשיטות : ויותר סט) קרוב אצלי דרמ"ה הכתוב ברבינו ירוחם הוא ט"ס ונתחלק לו מ"ס ב"י וצ"ל הרמ"ה דהיינו רבינו זרחיה הלוי, שכן הוא בספר המאור וכו". עוד על מחזה אחת נעיר בזה אשר גם יסוד מוסד היא בתכונת נפש

סב) שם שער מ"ו נ'.

סג) שם שער נ' ח"ג ס"ה.

סד) שם שער ז' ח"א ס"א בסוף.

סה) שם, שער י"ב ח"א ס"ג בסוף.

סו) שם, מ"ב בסוף.

סז) שם שער כ"ט ח"ג מ"ד.

סח) שם שער חמישי ח"א בסופו.

סט) שער כ"ח כ"ח ס"ג.

הרב, כי בזה הספר נמצא במדה מרובה ענוה ושפלות ואי בטחון בדברי עצמו ; ואמונה רבה, הגדלה והתרוממות כלפי דברי אחרים. הוא שמח מאד : (ע) "על כי מצא בבעל המאור שנתעורר ג"כ בהקושיה שהקשה הוא". ומתפלא (עא) על הרב בעל להם משנה ומבקש מהילה מעוצם חכמתו על אשר לא העמיק לראות כי הכונה פשוטה, "גם מתמיה על הרב מהר"י בן לב" על (עב) עומק עיונו העצום למה חרד חרדה גדולה הלא הכונה פשוטה ועל הרב מהר"א שישון — (עג) שתשובותיו היו נדפסות או בוויניציא בעת שכן הרב בפיסא והגיע אליו קונטרס אחד — יאמר : "כמה אני תמיה מהחכמתו אשר היה חזק למעיין מובהק היך כתב וכו'" וכאשר מצא בהגהות אשרי פירוש כפירושו היה שש בעל כל הון, כי היה חושד עצמו שמא טעות גדולה היא מה שכתוב" (עד). בן השפיל את עצמו נגד כל חכם ומחבר, אף במקום שראה את טעותו — ורק נגד רב אחד שינה את מבטו, ולא חתל את משפטו עליו בהתוליו הלולים רבים כמנהגו, רק בלאחר יד, מבלי הקדמות והצעות, יסתור תמיד את בניניו, והרב הזה הוא רבינו מרדכי יפה "בעל הלבושים" ! נגד הרב הזה יגלה לעינינו בתמונה אחרת לגמרי. כשופט רמים יגיד את דעתו בבטחון חזק והכרה עצמית, לא יהלל ולא יפאה, לא יעריין ולא יקדיש, גם לא יבקש מהילות, רק יכנהו בשם פשוט, "בעל הלבוש" כאשר יזכרהו בכל פעם, ויפליא את מכותיו בלי שום עצירה ומניעה. הוא כותב עליו : (עה) "תמיה אני על בעל הלבוש דנראה שהבין ולא דק", ובענין זה סותר הוא דברי בהדיא וכאן (עו) יש מקום לתפוש "על בעל הלבוש", ובענין זה (עז) יש בלבול וסתירה בדברי הלבוש, "וימהול כבודו ע"ז כי כ"ו בא שלא בדקדוק וערכות דברי הפוסקים", והרב (עט) בעל הלבוש הביא אקומתת הרא"ש וכתב, ואחר המחילה לא דק", והרב בעל לבוש נמשך (פ) אחרי לישון הרב וזכה שטרי לבי תרי" — אין כאן עוד אותה ההכנעה וההתבטלות לפני "עוצם חכמתו" אשר ישתמש בהן כבואו אפילו לסתור את דברי הרבנים האחרים : רק הנהו מחליט בגדלות "לא דק", סותר את עצמו "דבריו שלא בדקדוק", מוכח שטרי לבי תרי" וכמוהם דבורים הריפים יקרי המציאות אצלו, ובדבר זה אני מוצא פסיכולוגיה עמוקה בתכונתו המכריחה אותו לקחת נקם מהרב בעל הלבוש על אשר יצא בספריו נגד הש"ע של הר"י קארו משובש לבו, ואהוב נפשו מאד ; כי אמנם הרב ר' מרדכי יפה היה הראשון שטען על הש"ע, שאי אפשר כלל לדין ולהורות מתוכו מפני שהוא כספר החתום.

(ע) שם, שער חמישי ח"א ס"ד.

(עא) שם, שער ט' ח"א ס"ג.

(עב) שם, כ"ח ח"ג ס"ג.

(עג) שם שער ל"ד ח"ו בסוף.

(עד) שם שער נ' ח"ד.

(עה) שם ח"א ס"ד בסוף.

(עו) שם שער ד' ח"ט ס"א.

(עז) שם, שער ל' ח"ג ס"ב.

(עה) שם שער ז' ח"ב ס"ח.

(עט) שם,

(פ) שם, שער י"ג ח"ד ס"א.

כלי שום ידיעת טעם, וחיבר את הלבושים, אשר בהם הרחיב את פא) הדברים
ביתר שאת, אבל הבאים אחריו לא שמו לב לדבריו, ואדרבא בטלו אותם, ואמרו: פב)
שאין לסמוך כלל על פסקי מהר"ם יפה בעל הלבושים מפני שלא כיון יפה בחבוריו
להלכה למעשה. וגם הגאון בעל משאת בנימין כותב: פג) „אמנם הרב מרדכי
יפה העתיק הדין הזה וכו' אבל אין ראיה ממנו, כי כן דרכו של הכנס זה, שהוא
מעתיק כל מה שנמצא בדברי האחרונים, יהי' מי שיהי', ואינו נותן לב אם הדבר
ראוי לעלות על הספר אם לאו, וכבר היה לי ויכוח עם הרב בעצמו, ולא מצאתי
מענה נכונה, רק כמתנצל. וכן הרב בעל „מגני שלמה“ יאמר: פד) „אין דרכי
ללמוד בספר הלבוש, ולפעמים שאני מעיין בו בדרך מקרה ואני יכול לירד לסוף
דעתו, ועוד שם: פה) „אין דרכי ללמוד בספרו כלל, ואל אלקים הוא יודע כי ייש
לי השגות למאות עליו. — ובדרך הגאונים האלה אחזה גם רגל הרב ר'
עזריה פיגה כי מי כמחו מקדיש ומעריץ את שם הבית יוסף? ואיך יוכל לראות
ולשבת דומם בעת ראותו כי האחד בא והלל את מקדשו? ולכן שבקיה להסידותיה
אצלו ולא ישא את פניו כדרכו תמיד לגבי אחרים. ואיננו מתעטף עוד בטלית
ההכנעה בלב נשבר ונדכה להשתטח לפני העצמות הקדושים ולבקש ממנו מנו
ומחילה בעת נטתה הקולמס מדרך המורא והכבוד, ולא באו הדברים מסולסלים
בענוה כראוי“ כאשר יבטיח אותנו בראש החבור. — ונכבד גם לנו לראות המקורית
והתשוקה להדשות, שהצטיין בהן הרב בהספר הזה, הוא לא הספיק את עצמו
להעתיק או לגבב דברי אחרים, רק השתוקק תמיד להיות מקורי ולהביא רק חדשות
בידו, וכה דבריו בהקדמתו: „כל מאווי רוחי היה לכתוב על ספר, אשר לא כתב
איש זולתי, כל עיקר השתדלותי היה לחדש בפי מכות ערכי מה שימצא עיוני
הדל, ומכאן יאחו צדיק דרכו לדון אותי לכף זכות, אם אולי באו בתוך דברי איזה
ענין, אפשר ימצא כתוב אשר הגיד אותו מחבר אחר זולתי, ישוב אמרו לו ולזולתו
בקיום אמין וחזק על „הן הצדק“ כי קרה כן, על כי בשעת כתבי לא שלטו עיני
בספר ההוא, וכל אוהבי ויודעי מתמול שלשום, מכירים אותי ויודעים, כי מנעורי
מאסתי פהיתות המדה הוו להתלבש בטלית שאינה שלי, ולהתפאר בעמל של
אחרים, וחם לי“ לזרעא דאבא להתעלם מלומר דבר בשם אמרו כו' לא כן אנכי
עמדי, כי אינני כותב על „שמי כ"א אשר חנן ד' אותי, האמנם אם אחרי כתבי בא
לידי איזה ספר אשר ראיתי בו איזה דבר אשר כתבתי, או לפעמים כשהייתי זוכר
באיזה מקומות הבאתי את הענין, אני מזכיר שמצאתי כן בספר פלוני וכו'“ והבטחתו
זו יקיים בפנים הספר בכל מקום שמביא דברי ספרים אחרים המתאימים לדבריו.
אבל האם גם הבאים אחריו מדרו לו כמדתו? האם גם המה לא לקחו ממיטב
חדושיה, וטמנו בכליהם, מבלי להזכיר גם את שמו עליהם? זאת נראה ונוכל להוכיח
במקום אחר כאשר נגיע לדבר מספרו השני שחיבר בדרשות — וכעת נזכיר רק
עוד, שהספר „גדולי תרומה“ נדפס בפעם הראשונה בעיר וויניציא בשנת אב"ק"ש

פא) „כלילות יופי“ דעמכיצר במבוא.

פב) דברי הסמ"ע בהקדמתו.

פג) שו"ת סד"ב בסוף.

פד) שו"ת ס"י ס"ח.

פה) שם או"ח סי"ח.

(ת"ג) ואח"כ בפעם השניה בזאלקאווא בביהר"פ הירוע של מאירהופר בשנת (תקס"ח); וגם ההוצאה השניה הזו כבר ספה תמה ויקרה במציאות. אם כי המדפוס (פו) השני קלקל את מלאכתו, וחסר שני חלקים שלמים בהספה, כאשר ראינו בהש"ך סרע"ה מביא בסק"ד הרבה דברים מבעל התרומות בסוף שער מ"ט, מענין המחזיק בשטרותיו של גר, וגם הגיה בדבריו "דלא כג"ת שם", ובספר התרומות מדפוס זאלקאווא לא נמצא מזה אפילו רמז מדינים אלה, אבל בהדפוס הראשון נמצאים כל הדברים שהביא הש"ך בשלמותו, ונמצא בשער מ"ט ח"י חלקים תחת אשר בהדפוס השני לא נדפס רק ט"ז חלקים משער הנ"ל, וב' החלקים האחרונים חסרים, וזמן ההדפסה השניה עד עתה כבר חלפו כמאה שנים ולא נדפס עוד ומהראוי איפה לתקן את החסרון הזה.

שמהת הרב בעת צאת ספרו זה לאור הגיעה עד מרום קצה ונרשמה בספר לזכרון בדרשתו הנפלאה אשר דרש לכבוד עת זו אשר פיו יקבנה בשם. עת לדרוש. בה קורא הוא בעליצות נפשו: הנה כי בן יבורך ויתנשא שמו ית' הגדול המרומם על כל ברכה ותהלה, אשר זכני לבוא עד קצה הדפסת ממנה שהשיג שכלי הקצר בחלקי הקטן כטפה מן הים בתוה"ק, והנני כי יצא לאור העולם ספרי הוך גדולי תרומה, ועתה אני נותן הודאה לשמך הגדול ברכים: ברוך הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב ואליו פי קראתי, יגמור בעדי להוציא לאור מהחבורים קטני הערך אשר לי.

פרק ו'.

הספר בינה לעתים.

דעת הרב ווייס, על האגדה, הדרוש לוקח חלק גדול בספרותנו. התפתחות ההשפה ודרשה אחרי נלות שפניא. דפקודה שיצאה מאת האינקוויזטורים לשבוע את דרשות כמריהם בבית תפלותיהם. השפעתה על הדרוש הישראלי. הדרוש לבש צורה חדשה, האגדה נעשה לעממית, הדרשן חרל לעשות מטעמים בדברי הכתובים. הוא נעשה לבן הדור. הדרוש שב למקורו הראשון. ארץ איטליה היתה מכשרת להוציא מקרבה דרשנים מוכהקים. הדרשנים שקמו שם בעת ההיא, הם היו גם הרבנים וחכמי הישיבות שם. בפולין היו רק מוכחים או בגידים. צורת הדרשה בפולין ואשכנז. הדרשה הפלסולית. ה"ר גרשון אשכנזי ודרושיו. המהר"ם שיף ודרושיו. ר"א לונטשיץ המוכהר שבדרשני פולין ואשכנז. הדרשות של חכמי ספרד. השפעת הפילוסופיא עליהן. דברי ה"ר יעבץ עליהן. דרשני איטליה כבשו להם דרך מיוחדת. הם היו רק אנשי מחקר אבל לא פילוסופים. ציורו של הדורש מאת הרי"א די מורינא. הדרשנים היותר מפורסמים באיטליה ר"י מוסקטו, ריאדימ, ר"ע פינז. ההבדל שביניהם. ר"י מוסקטו תכל יתר מדאי את דרושיו כהכמות זרות ובקבלה. ריאדימ הרבה, כאד במליצות ובציורים. ר"ע פינז דרש בהגיון ודבריו הם בריאים ושקמים. דרושיו נתפשטו מהר בכל הארץ. הם נדפסו פעמים רבות. דרושי ריאדימ לא נדפסו רק פעם אחת בחייו. מתבררים רבים נגדו מר' עזריהו ושמו בכליהם. בספר "בינה לעתים" עשה לו שם גדול. רמזי הקבלה לא נמצאו בהספר כלו רק פעם אחת. המקום שיש בו לא הוכשר לקבל השפעתה. רכני וויניציא יצאו כחרם נגד רמח"ד על עסקו בקבלה. הספר הזה לא נאחז גם בסבך הציור. דעת הרב בענין השחיה בפורים. לרוב מיוסדים דבריו על חקר ודקיוק הלשון. הספר יצא לאור בראשונה בוויניציא שנת ת"ח. שני תלמידי וחברי הרב ספחו חקדמותיהם אכיו. ר' יעקב בכמיה משה הלוי יוביל, ור' משה ב"ר מרדכי זכות. הרבנים אשר נספרו מהרב. מהר"א בן חיים. הרב ר' יעקב לבית הלוי. הרב כמיה מהר"י משראני. הרב ר' אברהם אבוהב. בהספר נעשו שינויים רבים. המדפיסים שינו את סניו. בהדפסות האחרונות נשמט מאמר שלם.

כמו שהחקים והדינים שבחלק ההלכה יהיה המדה במעשה אף כן המדרשות הן מדה באמונה ודעות' א) 'אמר הרב המובהק ר' אייזיק הירש ווייס, ובעבור זה

הדרוש נוטל חלק גדול ומקום חשוב ונכבד בספרותנו. לא נדבר פה מספרי התלמודים והמדרשים אשר חלק גדול ומינכר מהם, מלא הוא מאגדות ודרשות, המלאות תורת המוסר והדעות של בני האדם, כי אלה נכללו בסוג הנדה (או אנדה) שדברו בה כבר חכמינו בזמן האחרון ב) והרבו למדי לחקור על אודותיה. רצוני בזה רק לחקור מעט אחרי התפתחות הדרוש וההטפה בימים המאוחרים אחרי גלות ישראל מעל אדמת השפנים. היסודין והמצוקות שתקפו אז את כנסיות ישראל שבכל הארצות, ובפרט הפקודה שיצאה אז מטעם האינקוויזיטורים וראשי הכנסייה הקתולית: שהיהודים יהיו אנוסים לבוא לבתי תפלותיהם ולשמוע את דרשות כמריהם ואשר הפקודה הזאת האריכה זמן רב עד כי מצאנו עוד שהרב ר' שמשון מורפוגא אשר חי באמצע שנות המאה השמונה עשרה, דן ג) עליה ומתאונן עליה הרבה. כל אלה גרמו שתקבל הדרושה העבריה צורה חדשה לגמרי. היא פשטה צורתה הישנה: ד) „לא יים בפחדים ועונשים לרשעים שיסורו מדרך הרעה ולהביא להחלוצים בדרך טובה“, ולבשה צורה חדשה לתת להעם מושג נאמן ממדות טובות וישרות אשר תפארת הן להאדם מצד עצמו, גם בלי מתן שכרן בצדן. — האנדה נעשה אז לעמית, יורדת לתוך חיי העם כוללת ומקפת את חייו הפנימיים והחיצוניים, העם שהיה שרוי בצער ולא היה בנחו לתפוש במחו תורת ההלכה והפלפול; היה ה) מתאוה ביותר לשמוע את המעשה אשר עליו, לעשות מעוטף בצעף המליצה והמשל, מפורש יוצא מפי דברן מצוין מעל הבמה, מלקרוא אותה בספר כתוב באותיות מתות בלי שום לחלוחית ציור והטעמה, ולכן לא היה יכול עד הדרשן להפקיע את עצמו, במה שמראה מקום לדברי הכתוב או המדרש ולסמוך עליהן את סברותיו, רק מכרה היה לתפוש את לבות שומעיו, בנועם מדברו, ביפי סגנונו וברוב חכמתו. הדרשן היה צריך להיות „בן הדור“, להיות אוניו קשובות את הקולות שהיו מנסות או ברקיע עולמנו, ולהפיק דעת הרגילים לשמוע את דרשותיהם בבתי תפלותיהם, והיה מכרה איפה לתבל את דבריו בשמושיות ולמודיות שתקפו אז ממשתלן בעולם, למען ו) לא יאמרו בניי שלמה תהי התורה האלהית בכל ספוריה ודבריה כעוטיה על עדרי חבריה ותלמידיה“ — ובכן חדלו הדרשנים מהתקופה הזאת, לאחוז במנהג הרגיל לעשות דרשות לשם דרשות בלבד ולצאת ידי חובתם רק במה שכותבים אותן עלי ספריהם, כי אם שבו אל המקור הראשון, לימי פריחת האנדה, ועשו כמעשי הקדמונים, להיות דורש במקהלות, ולהוליד שבי את נפשות השומעים, אחרי כל מדה טובה וישרה, כי אמנם גם רוב דברי המדרשים העמוקים נכתבו לא למקרא, כ"א נאמרו מפה לאזן, כאשר נכיר ז) מסגנונם המיוחד להם בהתחלתם: ילמדנו רבנו! הלכה בישראל וכדומה.

- ב) צויגן בספרו „על הדרשות“, הרנ"ק בספרו מונה"ג, וה"ג שי"ר בערך מלים וראה גם ספרי, תולדות מוסקטו" פ"ד.
ג) שו"ת שמש צדקה פ"ה, וראה תולדות בעל העקידה מהח' פולק הערה ו'.
ד) דברי בעל מנורת המאיר בהקדמתו.
ה) פסיקתא דר"כ 101: עכשיו שאין הפרוטה מצויה, וביותר שאנו חולים כן המלכות, אדם מתאוה לשמוע דבר מקרא ודברי אנדה.
ו) דברי בעל העקידה בהקדמתו.
ז) הרב „איש שלום“ בסוף הקדמתו להפסיקתא רבתי והרב מאיבלום בספרו: die ältere Phasen und Entwicklung der jüd. Predigt I.

ארצות איטליה היו מכשורות מאד להוציא מקרבן דרשנים ממין ואופי בזה. ההתקדמות והתחיה (Renaissance) שלקחו היהודים בה חלק גדול (באשר הזכרתי כבר בפרק א') מעבר מזה, והריאקציה שגברה אחרי כן בערי ממלכות הכהנים מעבר השני, שניהן הגה הכשירו ושכללו שם את הדרשנות והעמידו אותה על המדרגה היותר גבוהה. החכמות והדיעות הרבות שסגלו להם חכמי היהודים שם מקודם, עמדו להן אחרי כן בעת צרתם, להודיין בהן ולהיות משתמש אתן בדרשותיהם — ובכן קמו אז דרשנים לישראל אשר הגם לתפארת עד היום הזה, הר"י (ח) מוסקטו, רש"י בן מאיר קצנלנבוגען, י' ר' יעקב אלבא מפלורנץ, יא' ר' דוד פריבונצאלי, ר"י אריה יב' די מודינא, יג' ר' שמחה לוצאטו, יד' ר' יעקב צהלוף, טו' ר' יהודה בן פריץ, טז' ר' יצחק קאוועלרא. כלם המה משיפים ודרשנים, אשר עשו את הדרשנות למטבע הביבה על העם, אשר הדבור וההטפה עיקר להם, ולא העקמומיות והזרות שבפשיטת הכתובים והמדרשים. אבל המובהק שבהם היה בלי ספק הרב ר' עזריה פינז שאנחנו עסוקים בו כעת. — הדרשנים האלה לא היו בעיקרם רק דרשנים לבד, ולא זאת היתה עיקר אומנתם, כמו שהונהג יז' אז בארצות פולין ואשכנז להעמיד מגידים מובילים למען הקל בזה מעט מעבודות הרב אשר לא יכול להתעסק בזה, כ"א הם היו בעצם וראשונה הרבנים וחכמי הישיבה שבערים. (באשר נראה מרוב התימותיהם). ובכל זאת, את למרות זאת, הקצו חלק גדול בעבודתם הצבורי להדרשנות, בידעם, כי רק ממנה חיים לעדתם תוצאות. בכלל נטו הדרשנים באיטליה אז מדרך דרשני שאר ארצות. לא נדבר פה מארצות פולין ואשכנז, ששם קבלה הדרשנות פנים מקולקלים ביותר, מרבית הדרשנים בארצות ההן מלאו את דרשותיהם בפלפולים נפתלים, אשר נשגבו מבינת אדם, והדורים מחודדים לאין מספר, עפ"י רוב לא חברו דרשותיהם כ"א לעשות שעשועים בלבד, לקשות ולתרוץ, לסתור ולבנות, ולתת בפי הקדמונים, פלפולים וסברות שחדשו האחרונים, בלי שום תועלת מוסרית או השכלית, רק לשם ההדור והפלפול בעצמן. ולזאת, עקמו וקלקלו את הכתובים, והכניסו בהם בעל כרחם דעותיהם ופלפוליהם — כי חכמי פולין יח' ההם אשר בראו את הפלפול-ההלכני, המה יצרו גם את הפלפול הדרושי, אבל בעת אשר על הפלפול ההלכני נמצאו חולקים ומעוררים רבים, מיראתם פן יתעו מני דרך, ויבאו למכשול בה לכה למעשה, לא ערערו מאומה על הדרוש הפלפולי, כי לא מצאו בה שום מכשול למצות המעשיות. הרב

(ח) ראה ספרי, תולדות מוסקטו.

(ט) הוא בן מרר'ס מפאדווא, תולדתו נכתבה ע"י רמ"ש נירונדו בכ"ח ובתוני' בערכו.

(י) דרשותיו נדפסו בוויניציא בשם תולדות יעקב בשנת שמ"ט.

(יא) ממנושוכה. והעיר עליו בעל שלטי הנכורים בהקדמתו שהוא, ראש הדרשנים.

(יב) בעד מדבר יהודה, וזה למעלה פ"ד.

(יג) שם.

(יד) נולד ברומא 1630 וכתב בפיררה 1693. חבר ספר, מתן אמת ליעקב ועוד בכ"י

ברשימת הי"מ. וראה צונץ על הדרשות 447.

(טו) (טז) על שניהם ראה צונץ שם ובכני' ע"ן 418.

(יז) צונץ שם.

(יח) ראה דברי החכם רש"א הורדאקי הגורן נ', 153 ובדברי ההערה 5, על דבר

המעירים,

ר' גרשון יט) אשכנזי — למישל — רב גדול בדורו, שנתחנך ונתגדל בפולין והרבין תורה אח"כ במעלהרען ואשכנז. חבר ספר שלם בדרושים כאלה, המעריבים הלכה מדרש וקבלה ואוגרם יחד בהושי הפלפול והחדוה, הוא מצרף את המאמר כ) "אין שחיטה לעוף מן התורה" עם המאמר א"י היא כעיסה לבבל", ועוד מתהלל ומתפאר בזה, כי שניהם ידובקו כצמיד פתיל תבלת ותכרוך בוין" — לדעתו, בנות צלפחד כא) יודעות היו שפשרה צריך קנין אפילו בפני שלישה, ובני כב) ישמעאל היו סבורים כתובה מדרבנן, וגביהא בן פסיסא "חשיב להם כתובה מדאורייתא" — וגם המהרים שיף אשר כבר זכרנו אותו בפרק הקדום, כי לא ירא לעשות הגהות בספרים והיה מפרש אמתי בדברי התלמוד ומתרחק מן הפלפול העקום, בבז בדרוש היה בן ארצו ולא בוש לאמר בדרושויו, כי כג) נסתפק עשו באמרו כיון, מחמת שני דברים שגרעותא דבגוריה, מחמת דבר שלא בא לעולם ומחמת אונאה, ויעקב למד הפשט כרשי' ולזה אמר השבעה לי כמו"ש בח"מ סימן ר"י ס"ד בהג"ה — וכמעט כל הרבנים שם הלכו בדרך זו לעשות מעשה מוזר, ולחבר את הנפרדים אשר לא ידבקו לעולם. — ורק כעל יוצא מן הכלל נוכל להביט על אלה המועטים המיוחדים שבארצות ההן כמו, ר"א לונשיטין בעל ספר "עוללות אפרים" וכמותו, אשר לא הרחיקו ללכת מהמסדה הראויה; ולא נוכל איפה גם להעריך בדמיון את הדרשנים האלה בפולין להכריחם אשר באיטליה; אלא גם חכמי ספרד המצוינים אשר בכל מעלה יתירה וחשובה, יתר שאת ויתר גובה להם מחכמי איטליה, והמה רק שניים להם במדרגה, גם חכמי ספרד אלה לא הגיעו בדרשות לאותה המדרגה שעמדו עליה או הדרשנים באיטליה, כי אלה האחרונים הגדילו מאד לעשות בפנה זו.

רוח הפילוסופיה הארורה שהיתה שורה על חכמי ספרד יותר מדאי, היא הועילה להיות הדרשנות שם, כי זגחו את הישרה והתאמצו תמיד, לערב ולזרוע כלאים, תורה ואריסטו, יחדיו, ובה השחיתו את טעם הדרשנות. אלה הדרשנים שכבר כועס עליהם דרשן אחד מקרבם והוא ר' יוסף יעבץ הדורש מגולי שפניא וקורא חמס על הפילוסופיא של חכמי יון ולמודי ההכמות החיצוניות, ומעיד גם (בהקדמתו לס' אור החיים) כי היו מהם רבים אשר אך למדו שיש או שבע שנים אצל הרבנים הגדולים, יצאו אחרי כן מיד ללמוד פילוסופיה של אריסטו, ושוכחים למודיהם הראשונים, אלה הדרשנים שמו עיקר תכלית מעינם, רק לשעבד התורה להפילוסופיה כד), להכניס בכתבי הקודש את הבלי אריסטו, ומקסם שוא וכזב אשר בדו הם עצמם מלבן, ולא חששו הרבה ליושר הגיון ולעומק הפישט, ולכן לא השיגו בדרשותיהם אותה המעלה והגובה שהיתה ראויה להם. — אולם חכמי איטליה אם כי לא גרשו גם המה את ההכמה העיונית מלבם והיו נוטים גם להפילוסופיה הינית, אבל לא רצו להיות, גם לא היו, פילוסופים בעצם המובן

יט) שם.

כ) בתפארת הנרשונים פ' נ"ח.

כא) שם פ' מסעי.

כב) שם, וירא.

כג) בחימו על מסכת ב"ק.

כד) שפינוצא, מובא ב"דעת אלקים" ד"ר בערנספלד 544.

מהשם הזה — המה היו רק אנשי מהקר באמונה, אשר הקירותיהם נובעות מן השכל הבריא והפשוט ומושגות לכל איש מבין, ועל דרך החקירה הפשוטה והשכלית התאימו את התורה עם החכמה, ויפרשו את התורה והמצוות, דברי חכמים והדותם, בדרך תבונות, ותהי איפה דרכם ההפוך מדרך הספרדים, תחת אשר אלה האחרונים רצו לשעבד את התורה והחכמה, ובכל מה שמצאו בה לא נתקרה דעתם, עד שבקשו ומצאו לה עזר בהפילוסופיה. המה עשו את החכמות כלי שרת להתורה ועבדוה באמונה, ועל כן דרשותיהם לא נפגמו ולא נסתכנו מאומה מהחכמה. אדרבא, עוד הוסיפה לוית חן עליהם, ותעשן לכליל השלמות וההוד.

הדרשנים באיטליה (כה) היו הראשונים אשר הבינו, כי לא פירוש הפסוק או המדרש שכלבד עיקר הוא בהדרוש, כי אם הנאום בעצמו, סלסול הדבור הנאה ודעת המטרה הרצויה, הם המה העקרם בכל בנין הדרוש, ולזאת רק אצלם נראה בראשונה את סגנון הדרוש הדומה למנאם נאום, משיחה במליצות שלל צבעים שונים, שמתוכן ניכר כי נדברו לפני העם בלשון המובנת לו (כו), ולא נתחברו רק לשם חבור וספר בלבד. הזון, אשר לא נראהו גם בזמננו שבהדרשני אספמאי, כמו הרב ר' יצחק עראמה בעל "עקידת יצחק" (כז) שהעמיד את דרשותיו רק על הדרוש והחקר שבהן. הרב ר"י אריה די מודינא מציג לפנינו ציור נאמן מאופן הדרשה שבימיו: (כח) "כל העם יושב על מקומו בשלום והדרשן מתעטף בטלית, או גם בלתי מעוטף, והוא נשען על העמוד ומתחיל בפסוק מסדר השבוע הנקרא "נושא" הדרוש, ואח"כ מזכיר איזה מדרש המכונה "מאמר" ובהקדם גם מצדו איזה מבוא, ובהציעו לשומעיו איזה ענין המתאים עם תוכן פרשת השבוע, הוא מרבה להביא פסוקים ממקרא וביאורים מחוכמים." הנה כי כן תנאי מוכרה, להקדים איזה מבוא מצדו ולהציע איזה ענין לשומעיו, ונס על החצונית יש לדקדק הרבה ולהקפיד: שיהא כל העם יושב בשלום והדרשן עומד מתעטף או גם בלי מעוטף לפני העם השומע, זה תואר דמות מטיף כפי מובנו של הדרשן הגדול בימיו, "אשר כט) אחי מלך צרפת עם הרבה משריו הגדולים ובמרים רבים באו לשמוע בקולו ותהי לתפארת היהודים", וכפי מובננו אנו גם היום! כן היתה דרך כל הדרשנים בהתקופה ההיא, ובפרט המצוינים שבהם, והם לדעתי אלה השלשה ר"י מוסקאטו, ר"י אריה די מודינא, ור' עזריה פינג, רק זה האחרון עולה על כלם בהרבה מדות ומעלות שנבאר בזה.

כאשר נסתכל היטב בילדי רוחו של אלה הראשונים, או נמצא בהם הרכה מן הסימנים המסוגלים לבעלי הוש המהיר והקל (Genie), בהתנגדות לבעלי הכשרון החזק והעז (Talent) החולך לאט לו, אין אנחנו רואים בהם מאומה מן אותו כושר הראש, אשר רוב גדולי הדורות התמכרו אליו במדה יתירה, לא יראו לערב חול בקודש, ל"בשטף אמרותיהם יורמו על כל גדות הדרוש ככל העולה במצודתם

(כה) ראה גם ספרי, מוסקאטו 29-30.

(כו) צינץ, על הדרשות 448.

(כז) ב"פ בס', דעת אלקים 509.

(כח) ש"ע (רימי) ח"ב פ"א, ל.

כט) מדבר יהודה, קצור ח"י רא"נ לספר, ריאד"מ לובאוויץ 56.

ל) ראה מחברתי על המוסקטו 37.

בה ברגע, כי לא נס ליחס השעשועי (Humor) ובאמצע דרושים כבדים עמוסים במשא דבר ד', סגנונם לעוף על עב קל, ולשוטט בצפורת כרמים בערוגות מטעים שונים מפרה לפרה, משושן לשושן, הוין לענין ובאותו ענין; וכל כך ישמחו במעשיהם וישושו בגונים שלהם, עדי לא יהוש, אם מדי עברם ישובב במישוש דרכם יכו חרם את אחד הפסוקים, הנצב לקראתם בדרך מרוצת הלצותיהם, ובלבד שיטוהו אל מעלת רוחם ושביב דמיונם המבריק לעיניהם כרגע. יראו נוטריקון, ילקטוהו ולא יעזבוהו, גימטריאה, יאחזוהו ולא ירפוהו, ובלבד שיעטרו את מאמריהם בציצים ופרחים — הרב המוסקאטו, שישב במנטובה, בסביבה מרכבת ממפלגות שונות למיניהן, למקצה הקבלה והאמונה היותר קיצונית, עד קצה החקירה השולחת כל רסן מפניה, עליו היה עוד לדעת את רוח העם אשר דרש לפניו, העם הזה שהיה מושפע מהראשים הבולטים שם, החכם האדומי והאחים פריוונצלי מצד זה ור' כין ור' גור אריה מצד השני, הוקרים ומקובלים מוחלטים בלולים עלו שם יחדיו, והיה מכרח איפה לפזו ולכרכר לקול מוסיקה של עצמו הבלולה בגנינות שונות. מחקירה לקבלה, לא) מאריסטו לזה, מאגדה להלכה, ולהיפוך, ועלתה לו תערובות, רמזים וסודות, ר"ת וס"ת, פשטנות ודרשנות, וגם לב) דברן חלומות אסף בילקוטו, ובכל אלה היה אוסר את לב שומעיו ויולכים שבי בחזקת היד למקום אשר רוחו היה ללכת, כי איש איש בהם לפי חכו יטעם ממטעמותיו, המתובלות במינים שונים, מדמעות קודש וחול, החוקר יאזין חקירותיו, המקובל סודותיו, והאוהב יפיו של יפת ילקוט לו מושגי הספרות היוניות, וכל אחד ואחד יחשוב שרק בשבילו טרח בעל הדורש; וגם הרב די מודינא אף כי בו חסרים כבר הכרכורים האלה השונים, הנפגשים במוסקטו, מפני שלא חשש להחניף להקבלה כמהו, ולא הוצרך למלא את דרשותיו בהקדמות זהריות, רמזים וסודות, כי הוא היה במתנגדי הקבלה היותר גדולים כגודע מספרו, "ארי נזהם", אבל רוח האישלקי אשר רותח בו מלהב ארץ הדרום, ודמיונו אשר רכב איש לו, העלוהו למרומי שמי המליצה והשירה עד כי לפעמים יעלה כליל בערפלי ההלציות והאליגוריה, ודרשותיו נוגעות בקצה הדרשות הידועות לב) שבפרובינציא; לא) כן הרב ר' עזריה! שונה היא משניהם בבשרונו האמין וההגיון הבריא, הוא לא יגלה לפנינו כאיש החפץ בכונה לעשות פלאות מפליאות, לבדה ולשומם את לב שומעיו, רק כאיש מתון ורציני (Ernst) מפרש הוא את דבריו ודובר אל העם בלשונו המובנת לו, ובסגנון הפשוט מלמדהו דעת תבונות בפשטי הכתוב והמדרש, ואם כי גם אליו לא חסרו אמצעים עיונים די קשט בהם את מאמרו, ויהי הנקל גם לו לפזר כה וכה זמורת זר מספרות הנכר, כהודאת עצמו בתחלת הקדמתו לספר, "גדולי תרומה", שכיכ התמכר למדעי חגוים עד שכמעט נטיו רגליו, ואם כי גם היה חניכו וחבירו של ר"א די מודינא, באופן שיכול היה ללכת בדרכיו, להגביה עוף בהלצותיו, ולהרקיע שחקים בדמיונותיו, בכ"ז בו לא היה הלך נפשו-הדרומית כל כך מתלקת, והרוח הצפונית — היא

כא) שם, 20 והלאה.

לב) שם 18 והלאה.

לג) רוב ציורי דרושיו בס', "מדבר יהודה" ובהכונה הם על דרך זה. ראה למשל

סוף עירובין, מנחות כ"ט, חולין ס', ועוד ועוד.

אהבתו וכבודו. להכמי פולין אשר כבר לר' דברנו ממנה פעמים רבות — המנשבת
 בה הפשירו*) את רתחיו של בן-ימיני זה וירד מרום שמינו אל ההמון הפשוט, איננו
 מדלג ממפתן אל מפתן, איננו מתבל את מאמריו בבשמי ידיעות שונות ומשונות,
 לשימם כמרקחה. נצוצי ככבים וברקים אין בהיוונותיו. לא יכוף קומת הענין אל
 אגמון או פרה אשר יפגוש בדרך לשעשע בו כמו רגע, ולא ירוע בשבת ברזל
 כתוב הדר עד שיתפקקו כל חליותיו, ובלבד שיהיה מכדה את השומע כהרף עין;
 רק כמי השלוח ההולכים לאט לאט, כן נושפים פניני אמרותיו היקרים ויכנסו
 עמוק עמוק בלב קוראיהם, ויפרש את הכתובים והמאמרים באופן פשוט ונאות
 עדי כי ידמו לנו שנבראו בצביונם זה, וכי לכך נתכוין וחברם יוצרם מתחלה. כי
 מעדניו הם בריאים ושלמים, מלאי כח ועוז ושעם עמד בס ויעמוד לנצח. ולכן
 דרושי הרב ר' עזריה נעשו לדוגמא בכל דור דור ודרושי. הם עשו מסעי נצחון
 חיבה כשיצאו לאור, בכל דפוס אשר יפולין, כראש מעשי אמן בספרות הדרושי.
 בעת אשר דרושי השנים האחרים, אם כי היו עשירים במטבע היוצא במדינה
 ההיא, ושם אמנם מצאו את הערך הראוי להם, אבל מהוין לגבולותיה לא עברו
 לסוחר באותו ערך, וזמנים הלפו עברו עדי נתפשטו גם בארצות פולין ואיטליה.
 הספר „מדבר יהודה“ מריאד"מ נדפס רק פעם אחת בימי המחבר בשנת שס"ב
 בוויניציא ולא נדפס שנית, וספר „נפוצות יהודה“ מר"י מוסקטו, אחרי שהוציאו לאור
 המחבר בעצמו בשנת אשמח"ה (שמי"ט) בוויניציא עברו קרוב לשלוש מאות שנים
 עד שנדפס פעם שנית בלבוב בשנת (תר"ט). — והספר „בינה לעתים“ מר' עזריה
 פיגו, אף כי לא זכה להדפיסו בהיו בעצמו רק נדפס שנה אחרי מותו בשנת לה'
 זא"ת (ת"ח) בוויניציא חזר ונדפס מאו ועד עתה לערך המשים פעמים בכל הדפוסים
 העברים שבכל הארצות, ומצוי הוא כעת כמעט בכל בית יהודי מלומד, ולמחברים
 רבים לו עוד ימתקו להם מים גנובים מנהר זה, לשתות מהם די ספוקם, וגם לשים
 בכליהם, כאשר עשה למשל הרב הנודע המלבי"ם שנתעשר לו כלו ממיטב הלב
 ודמו, וכל נתח טוב ושמך, אשר ראה אצלו, הפשיט ממנו את אדרתו, הלביש אותו
 מחלצותיו קלי הערך, וקנה אותו בשינוי מעשה, מכלי הזכיר גם שמו ברמה, כאשר
 עשה עכ"פ להמליין ר' נפתלי הירץ ווייזל אשר עלה לו בחלונותיו, והוריק את
 חדריו, ויצא ידי חובתו רק בהזכירו לפעמים באותיות קטנות „הגין“.
 בכלל נראה, כי מזלו גרם לו להרב הזה, שאחרים מתקשטים תמיד בנוצותיו
 וכבר התאונן על מזלו זה בהקדמתו לספר החלכיי ואומר: „המבין צפוני סודות
 ית"ש הוא העד, והוא הדיין הנאמן, אם יש דברים אינם כ"כ מעטי המספר יצא

לר' ראה למעלה פרק ו'.

(*) על ההבדל הזה שבין הרע"פ לחבריו הדרשנים העירני ידידי החכם הגדול ר'
 שמואל שיפסער מלבוב.

לה) זה ראיתי להעיר אשר טעות היא בפי המדפיסים האחרונים שהציבו בראש
 הספר כי נדפס בפעם הראשונה בשנת (ת"ג) וכן באוצר החיים מרח"מ ראיתי הטעות
 הזאת — ועינם הטעות מפני כי ראו הוא"ת, ולא הבינו אשר הוא"ת רומזת על חשבון
 האלפים.

לז) ראה אפיקי יהודה בע"נ ס"ב ובבל"ע דרוש ס"א.

לז) השוה לדוגמא פירושו בפסוק ויחר אף, דוד באיש מאד (שמי"א מ"ב) בדרוש
 א, בל"ע, בפסוק ואחז הגדת היום וכו' (שמואל כ"ד) בדרושי ל"ד ע"ב בפסוק והנה נלך
 ומה נביא (שם ט"ז) בדרוש נ"א, ועוד ועוד.

לאור הדמיון, כתבם מחברים בספריהם בשם עצמם ואני אני הוא שכתבתים עליהם, לאשר אז שאלוני, כאשר במחתי בחדר אלקים יחנני להדפיס ספר תשובותי, וכל רואיהם יכירום והנני רואה עניי ויגיע כפי ביד זולתי, ובאשר עמלתי אני, הוא השליט, מבלי אוכל גנון והציל פסוק והמליט.

בגלל כל המעלות האמורים, עשה לו הרב בספר זה שם גדול ועולם ויהי למופת בישראל, והישאלות ההברותיות שבחיי בני קהלתו מצאו להם פתרון בן. ההתרכזות והעבודה בכל פנות ערתי, היה מצמצם בדרושיו רבי הגונים, כל הנקודות העבריות שהיו רשומים במחו והפין להעיר עליהן היה מטעים ומרחיב במיב טעם לפני שומעיו בהמון, והשריש אותן עמוק עמוק בלבם ע"י פתגמים ודרושיו בביאורי המקראות והמדרשות, הוא היה מכון לה) את העתים השונות שלבני ישראל, עתים לשמחה, עתים להספד, ולצרה, לתפוש אותם במועדם, ולמשכם לעבודת השם והמועיל, הוא מתחיל מעת הראשונה לכל איש יהודי בכלל: כלומה מראשית שנתו, ומוליכנו בסדרו, בכל ימי השנה והמועדים, עדי יבא לקץ כל בשר עלי ארץ, ומסיים, בעת לספור, ומנחמהו, בעת שלום, שלום הכללי והפרטי, שלום שיש לו מנוחת עולמים, ובכל העתים והזמנים הללו ישיף בלבו נטפי מור ואהלות עד כי ישב אותו שבי ועברו לעולם. — בדרושיו לא נמצא אותות, "הכמת הקבלה" שתקעה אז יתר באותו זמן באיטליה, הוא לא עשה לה בונים, ולא הקטיר לה קטרת גם לא השתמש בה הרבה כהמוסקאטו, לט) כי המקום אשר ישב בו הוא, לא היה מסוגל כלל להכמה זו, שם השפיע הרבה הרב הראשי ר"י אריה די מדינא שהיה ממגדי הקבלה היותר קיצונים, ובה השריש הרב הזה בעדתו את ההתנגדות להקבלה עד כי גם כמאה שנים אחרי מותו רבני וויניציא היו הראשונים (ס) אשר יצאו בחרם לעמת ר' משה חיים לוצאטו על אשר עסק בקבלה, ועל אשר פגע ברבם זה בספרו שכתב נגד, "הארי נזהם", בכל הספר כלו לא נמצא רמז להקבלה רק פעם אחת, על העמודים שבבה"ק, שמרומים בו לדעתו מא), בשיעוריהם י"ח אמית אל חי העולמים יחידו של עולם, ובסביבם החוט שנים עשר אמה המכוון אל שנים עשר מזלות וקרא להקדמה זו הקדמה מאומתת אבל חוץ מזה, בכל השבעים וששה דרושים המכילים ספר גדול רב הכמות, ידבר בנו במלים פשוטים ובמיטב ההגיון וההבנה. — גם המליצה הנפרזה וחזיונות הדמיון שהצטיין בהן רבו וחברו רי"א די מדינא לא נמצאו בו, אדרבא, גם במקום שבא בין המצרים והוכרה לצאת מן הפשט הפשוט, מפני שלא יסבלו השכל הבריא, גם אז נפל הפחד עליו ועשה את מלאכתו באונס וכפיה בעת נגעו גם רק בקצה המטה של יערת הציור והמליצה, הוא אומר: (מב) אי לאו דמסתפינא אמינא דשמא זה

(לח) כמליצת אחד הדרושנים על סדר זמנו של אדם: מיום לידתו למילה, פה"ב ב"מ, נשואין הספר תה"מ (שמנה לחמו ח"ב). גם הריא ליניאדו בספר מנן אברהם ימליץ ע"ז: מתחיל מבריאת אדם מיום השמיני והלאה, עד סוף דבר הכל נשמע, (חספד).

לט) ראה, "תולדות מוסקאטו" צד 20 והלאה.

מ) ראה דברים ברורים בזה אצל ידידי החכם ר"א כהנא בס' רש"ל 78 והלאה.

מא) בק"ע דרוש נ, ויש להעיר, כי רעיונות כאלו נמצאים גם אצל חכמי החקירה היותר גדולים ונודעים דברי הרמב"ם באגרתו ע"ד המשכן וכליו וכדומה.

מב) שם דרוש כ"א בסיפור.

הוא מה שנרמז. דשחטיה רבה לר"י (מגילה) שנתעצמו הרבה בוכה ורבו הדרושים. עד שבלבלו לר"י ונמצא נבוכ וכו' וד' הטוב יכפר בעדי, אם ח"ו יצאתי מן הראוי בזה וכו'. הרי דגם בדבר המובן מעצמו, ואשר כבר קדמוס בזה חכמים (מג) אחרים שלפניו, לא הרחיב בנפשו עוז להגיד דבריו בפירושו, רק בבקשת כפרה לנפשו — ומטעם זה נבין ג"כ את דעתו בדבר השתיה בפורים שגור לאמר: (מד) "שהיא מצוה פרטית, וכל הנמנע מלקיימה ח"ו להיותו מרוחק משכלו, אין לו חלק בשארית ישראל", מפני כי תכונת הרב הזה ואהבתו להפיט לא הגיחו אותו להתרחק ממנו, גם פסיעה קטנה אחת, ואפילו במקום הנאות והצורך. -- עפ"י רוב מיסד את דבריו על עומק הדקדוק ונתוח המלות למיניהן, כמו שיש פעם אחת מה) הבדל בין המלים הנרדפים, בל"י לבלתי, בל"י יאמר רק על מי שיש לו העדר והחסרון התואר כמו המבלי אין קברים, בני בל"י שם, שיעדר מהם השם והקברים, ולא תאמר מעולם על המתואר, אבל מלת בלתי שייכות אל המתואר בעצמה, כאשר אנו אומרים עליו ית' שהוא בלתי בעל תכלית, ועל האיש חסר השלמות נאמר שהוא בלתי שלם, שהכונה שהוא איננו שלם, ולא יתכן לאמר בל"י ישלם או בל"י בעל תכלית, כי בל"י היא העדר הקנין, כמו אין לו, או אין בו, או אין שם וכיו"ב וכמהם רבים — ובעבור כל אלה המעלות יש לספרו זה ערך קים ומתמיד לדורות, ונתפשט כך בישראל, ומחברו זכה לשם "מלך המגידים". — ויהי כאשר יצא לאור בפעם הראשונה בעיר וויניציא בשנת היובל הזאת תשובה התעסקו שני תלמידי הרב בהדפסתו והגהתו, ולאשר ההוצאה הזו יקרה במציאות ורק אחרי חפוש רב וכתי להשיגה, הנני להעתיק את ההקדמות היקרות של המגיהים האלה, ולהקורא יהי תועלת בשמים, כי תהינה בידו ההקדמות האלה, אשר ראוי הן להקבע להן ברכה בפני עצמן, ורק בפשע המדפיסים האחרונים נחסרו בהדפוסים — וגם נראה מהן את גודל ערך הרב וספריו גם בעיני בן דורו:

הקדמת המגיה.

"עת ללדת", יעלי סלע ולהולל אילות, וחיות קטנות עם גדולות, האלהים עשה את האדם יצר תחת השמש, ובהמה ורמש, חק וזמן נתן להם, לפרות ולרבות במה וכמה, ולהוליד בדומה, ובילדי אחרים יספיקו לקיים כל מין ומין, ימין ושמאל יפרוצו בחומר ובבנים, מינים ממינים שונים, הנה כי כן יבורך גבר בצורתו ושכלו, בהיכלו כלו אומר כבוד כלו, בהקשותו בלדתו הקשים ולמודים, ויהיו לאחדים, אשר לזה בינות אדם כי טובות הנה, לקחו להם נושאים מכל אשר בחרה, לשאת ולתת במושכלות, כמה בהן רמיונות יאמרו וסודות ישמיעו, ויום ליום יביעו, וזה חלק אדם מתהלך בתומו, שיוליד עמו אל בית עולמו, בתמימות ושלמות לזמן הגויעה

ועת למות

"עת לשעת" עין הדעת בלבנות בני האדם יש לאל ידם, אישים קדושים וחכמי חרשים, כמה היו במודדי אור, אדיר ונאור, כי ה' נתן חכמה, וצונו לעסוק לשמו

(מג) פירוש המאירי במקומי.

(מ"ב) כל"ע שם.

(כה) שם דרוש ס"א.

ולשמה, ולשם חדושים דרושים לכל הפציהם. מהם ומהמהם תצא תורה מפוארה, וללמד דעת את העם, להם ינעם, ויערבו וילמדו, על כן בהורים את ד' כבודו, וכו' יראו איש אשר הלמודים הזרים הלא עממוהו, ובו שורש נחיש יוציא פצע וחבורה בלימודיות האלהיות ובמדעיות השכליות, ישרשו אחריו עד עמק עקור, ולו לו יהיה העזר, עזר שם, עזר שם, ובכן בחן, בא יבא ברנה שונא עלומותיו ושגגותיו, והם יכירו וידעו כי כשם שיקבלו שכר על הדרישה בטענות הטובות טובות מאה, כן יקבלו על ההפרשה, בזמן אשר סברתו תשבר קל על המכוע

ועת לעקור נטוע

„עת להרוג“ יצר לב האדם רע, המר אויב ירדוף ישיג, לו שיח ולו שיג בעזות מצח ובכליון רצח, האויב מתו הרבות לנצח, אם הבלה נחבל אותו בזאת התורה, אשר סם נעשית לו להמיתו שם תהא קבורתו, ואם פגע בכך וחלית והיית נגוע ומוכה, הכה לרכה אותו תחת רגליך, והאיש אשר חש בראשו או חש בכל גופו, כה יעלה לו ארוכה מפה ומפה, ובה יגיע זמן בריאותו

ועת לרפא

„עת לפרוץ“ פרוץ על פני פרוץ, המה קוטבי אדיו, והמה הכמים מחוכמים, יחדיו יהיו תמים, הלא הן הרשאים משום עת לעשות לה להפר תורה ולבטל דת או נימוס, על שכל בפתע תרמוס צורך השעה, להוסיף על השמועה להסרה ולגרעה, ודורשי ד' לו יחסרו קל טוב לתורה ולתעודה, להכין אותה ולסעדה, בכל אופן ובכל ענין, סתירת זקנים בנין, וכדין וכשורה, לשמה גדולה עבירה יותר ממצוה גרועה וחסרה, וחסרונם חסרון הלא יוכל למנות, ועת יעוותו, הוא עצם התקון

ועת לבנות

„עת לבנות“ האנשים האלה שלמים, ויהי לתכופות הימים, אשר ממנו נעלמים, ובדמעות שליש איש ואיש, יגש חיש יבבה ישיח ונפל בעצמיו חיל קיים חבל מתמיד, וכאב נצח בעל כל שכיות חמדה, לאובדים ולא לאבידה, אין לך ארץ אשר מכשיריך מישיריך ומרהיביך ממך יצאה, שרים ישרים אשר אם אחד מהם בחיים חיותו, יעתר אלה על כל חלי וכל מכה, ישמע אל ויענהו ופתע יבשה, והן מרפא ולעולם שכלו טוב, בלי קטוב, בגן רטוב, ד' נואה לו מרחוק ושם שם לי חק

ועת לשחוק

„עת לספור“ השיר ספור, נהי והי כמעיל וצניף, תצנוף ותאפוד קהילה שענינה יפות, ומרחוק רואות וצופות, חיל אחזה פלצות וזלעפנות, בצרות תכופות, כצפרים עפות, אשר באו עליהן הישנה הזאת, שארית חמות ורגזות, על מות לבן, קשה לישראל היום הזוא כיום חרבן, הוא יום פטירת מעלת תהלת מרנא ורבנא הרב המחבר, אשר תחתיו קמים ידבר, בחבוריו חיללים יגבר, מעשיו יכברו כבכברה (כל בריה), וימצאום סולת נקיה, ומעשיו ידחקו ויכריחו גם אהבתם, גם שנותם ולמודם תמיד בחבוריו וספריו ונועם אמריו, ובהם נוחם יסודר לעיני כל רואיהם, ויקירום כי הם אמרים ודברים מסולאים, ונאים ללומדיהם הלא נאמר, ואשר על דלתותיהם ישקור, לאל ברוך אשר חלק מחכמתו ליריאי יברך, ויקוד, וזבם ימצא זמן מנוחה,

ועת רקוד

עת להשליך אבנים אין לישראל לערות יסוד סוד האמת ממי שהמירה גדול מקריאת ספר נחמד למורה, וטוב ערב ומועיל אל עין משפט הקורא, כזה אשר שבה לאל עולם בורא, יוצא לאורה ויורה יורה, כי לא נאה ולא יאה, מעלה ותהלה, שבה יקר וגדולה, כי מה טוב דבר, בעתו, על מתכונתו ועל אמתו, ולב אנון אין די באר, כמה יכהן פאר, יברך ישא ויאר, בחכמה מפוארה קבע, עתים לתורה, בס ליהודים היתה אורה, אי בעית אימא בקרא, אי בעית אימא בסברא, ממנו יראה הרואה לקחת מוסר יישר יכשר ולא יחסר כי בא הלום ברוב ענין, ולהורות נתן כלבו לעסוק בבנין, לבנות לו בית נאמן, ויהיה אצלו אמן אומן, ובכן לאבות ובנים מסוד חכמים ונבונים

עת כנוס אבנים

עת לחבק ספר, בינת העתים, וכי שפל שם ורם נחיתים, את אשר כבר עשהו מעלת הרב המחבר וצוק"ל במדה ובמשקל, בעודו בהודו וכבודו במקומו מונה, ובירו אנך, הלא עורר את הנותו וחסידותו לבת לבות בני האדם, לילך בדרך ישר לא יצר צערם, לאהבה את ה' בכל לבבם נפשם ומאודם, כאשר היה דורש טוב לעמו, וה' אלהיו עמו, הפה שאצר אוצרות וסגולות עליות, פה מפיק מרגליות, הלא הפה שהותיר יתר שאת ביקרו והדרו, על כל בני דורו, במדות ומעלות אהו נפש אמל וקמל, ולהיביט טובות היה גומל, מבערים בעם וכסילים, הוא הסיר את החובות והרבה מכשולים, אשר בהם איש לא דבק והיה

עת לרחוק מחבק

עת לבקש היה השנה הזאת, קודם הזאת, כי בו נתבקש בישיבה של מעלה, מקין שנתים ימים אשר הוציא לאור ספר, גדולי תרומה, אשר בו ימין האדון רוממה, הוא עלה אל אלהים מבירא עמיקתא, לאנרא רמא ואוי לנו מיומא הדין, כי אכדנו כלנו אכדנו, ויהי בנסוע הארון, לנו משנה שברוק, וזמן נרעון וחסרון, באבל כבד

ועת לאכד

עת לשמור את דרך עין החיים, דרכיו ראינו בין אוהי הרב העיון מלומדי מלחמת הפלפול בישיבה החשובה בשובה ונחת אשר היו דבריו נשמעים (כי נעים), מאריות גברו שמה נמצאו ושמה ישבו, כי סוד למשפט יחדיו המתקן, ודיני אמת הצדיק, ושם ראינו את הנפלאות ממעשיו, ואת הגדולות שבידיעותיו, אשר לו ידעתי אהנה עליו מהנה תהולות מעלות תושבהותיו, הכונה בשמים עליותיו, ומתוך ויכוחו, את ידיו אמן בכל כחו, להגיד לאדם מה שיהו, בהוציאו האמת כבורר אוכל מתוך הפסולת, מוציא את הקמה וקולט את הפסולת, בזמן שמביא ומוליד,

ועת להשליך

עת לקרוע בדג ומגבו, האיש אשר לא דעת ולא תבונה לו, על כי עד שהמלך במסיבה לא הטה און ולא נתן לבו, ללמוד ולהבין מתורתו, ברה ומאירה בצאת השמש בגבורתו, והוא הרבה והפציר בתהלה להורות ולהראות לדורות, אמרו כי

נעמו והיו למאורות, ודיו אסוף דינא זה הספר הנותן אמרי שפר, אשר נאוו חייליו בתוריהם, ויצו אורו בחרוזים, ולו נתיבה במים עזים, בו בכל עת ובכל פרק לא יחפיה, כי אם משמונים אשר ה' יספור, בזמן אשר הזורם והזורם

ועת לתפור

„עת להשות" בא לו כאשר בא לחסות תחת כנפי שכינת עוזו בגבהי מרומים, וחבלים נפלו לו בנעימים, הם קול בשר וארון, ועוד לאו ידיו, בהגיע תור לסדר „עת לחננה"*) כי בא מועד אשר נקרא למנוחה נכונה בישיבה עדיונה, ומילתא היא סימנא, כי עבר אז דרך מו עברו גדולים, משקים ודולים, מימי הברכה העליונה, ויהי ידיו אמונה, ולא הספיק לגמור את הדבר עד שיצאה נשמתו וידעו ביחוד ששם ארון הארון נגנו, אך עוד לו לאלוה מילין, כי הוא בין מלאכים יפליא, בגמרת ירושלמי ובגמרת בבלי, ועם אראלים וחשמלים חיילים יגבר

ועת לדבר

„עת לאהוב" ביתר שאת את אשר כבר היה אהוב למעלה ונחמד למטה, בחכמה תבונה ודעת, שלשה המה מטיבי סעד, מתלמידיו הנחמדים וקרוביו הנכבדים, אשר לכל אחד מהם בו עוז, ויכין למלאכת הדפוס לספר הנכבד והנחמד הזה אונו הזנו וממונו, ושמו זהב כיסם להוציאו כלי למעשהו, והמה הרוצים, יצאו תכופים זרזים וחריפים, הנה כי כן יבורכו מפי עליון, וינוחמו בנחמת ציון, יבוסם להם ויערב, כי יראו כל מבניה מקרב, למלאת מקום מעלת הרב, ותרב גדולתו, כצאת השמש בגבורתו, ואויביו מזו ושכנניו נטבע ונטל, כי יבוקר חשבונו ודינו, למצוא עונו !

ועת לשנא

„עת מלחמה" כאשר בא על שר השורר במלחמתה של תורה, הרב הנז' הלא שש מחבובה, עד כי קול לו קול אליו, ברמה נשמע הן קול ענות גבורה, הן קול ענות קדושה, ומקולות ימים רבי' ושנים מהמה, בניב, נזהר עשות ספריו, הרבה וככמה מסכתות, עשה שטות, אשר יואל אלוה ויענה בשלום הגבירים האדירים הנז' מלאי עוז ותפארה, ויוציאו לאורה במהרה, וכמו כן רבו כמו רבו, הפסקי' אשר לו בדינים מצודקים בענינים עמוקים, מלאים זיו ונוגה מפיקים, בכסא האמת מחושקים, ובזהב היושר דבקים ואדוקים, אשר גם עליה יעבור כוס, המשובחים והמפוארים הנזכרים, ויראו החוצה, כי יחזיקו במעוזם, בעזר צור שוכן עליה, ותהיה ידם נטויה, כאשר כונת הרב היתה רצויה, ובהם נהגה עד שיביא אלוה ואלהים עליון, יבנה לנו היכל דביר ואפריון, וישיב את שיבת ציון, ותחזינה עינינו כי היינו בחולמים חלום ברוב שלום והשקט

*) בהדפוס הזה נאמר בהדרוש „עת לחננה" נפטר הרב.
(מו) כיונתו, כי הרב נסע לעיר רוינו בדבר המחלוקת שתותה שם בדבר המקוה
אשר הרעשה את כל ארץ איטליא וראה להלן בספר ח'.
(מו) מרמו בה להחתנגדות שהיה להרב בעדתו וכבר דברנו מזה למעלה.

ועת שלום

שיר למעלת חבור מעלת המחבר, עוד זה מדבר!

(ע"מ ב"ת ויתר, ב"ת ויתר, ב"ת ויתר, ב"ת ויתר, וגי'ח).

התפוררה ארץ, ומוט התמוטטה, עת דברת קודש, בקול נשמעו
התפוצצו או ה-ררי עד, רצדו חבור וכרמל ש-חחו נכנעו
אל הדברים פה, בספר נכתבו בן ירגון אישים וכן ירתעו
או יראה ארץ ושקטה וכן, כל יושביה יש-קמו ירגעו
דברי אלהים חי ומלך רם לבד, הם ממקור חכמה הלא נבעו
מפי קדוש עליון ומעשיו כוננו, יאכל פרי דרכם אשר ירעו.
מן השלשה הוא, הכי נכבד והם אותם אשר מאז ברוך הטבעו
"בינת" אנושותו כמלאך היתה, בן עשתנותיו עד וכול נגעו
"עתים" אשר קבע, לתורתו הלא כלם מאורי אור, ושם נקבעו
תשקע מאור שמש, ויחשך צר ואור, לא יחשכו המה, ולא ישקעו
חבור מפואר הוא, דרכיו נעמו, שלום ומישור בו, בעוז נטעו
לא אחריש הודיו, וחין ערכו אשר, זהב ופטרות כוש, לפניו נעו
הן בו פשטים ה-מתוקים מדרש, "דבר בעתו" טוב, ולא נגרעו
ביאור באור ישר, למדרש ול יגל, ידע בכל מדע אשר ידעו
פה בר בלא תבן, ופה פירות פלי שום מין, קליפה תא-כלו תשבעו
סלת נקה לא, פסולת יקצרו הקוצרים בזה, — רעים ידמעו
לא על חדריו יר, — ביון נא מפתחיו לא יגדלו מהם וישתתעו
גוית בעת בנה, לבנים נפלו, חלף ארום ש, — קמים נדעו
אם יהיה ספרו, בתוך כך מאנני, מדרש ובשנית, שאר יוצעו
לא אדעה אם — עליו המה לעיל, או אם לרע הם — ירדו יכרעו
עת יקראו אישים, דרכיו ימצאו, נופש לנפשם רב וישתעשעו
כי ילמדו מהם, ומהם ישמעו, מוסר ויחכמו, ואל יפרעו

בם יעזוב רשע, ואיש און שביל, דרך אשר הלכו, אוילים תעו.
לו אוקרה מקצת, שקחין ורביין, לא אוקלה על כן, דברי לעו.

מצעירי תלמידי מעלת הרב המחבר

יעקב בכמר משה הלוי יוזביל מה זלה"ה.

הקרמת החכם כמה"ר משה בכ"ר מרדכי זכות יצ"ו.

"עת לדרוש" בתומת מדרש ומושב זקנים הוקבעה לדורות מימי קדם חוק ולא יעבור, כי שמה ישבו בשבתות ד' ובמועדיו נועדו חבדו יחדיו, נער וזקן כאיש אחד חברים מקשיבים לקול בעלי אגדה, והיו לאגודה לשמוע בלמודים. על כן לא יוכלו בני ישראל לשנות את הידוע ולפרוש מן הצבור, לפרוץ להם גדר כל דבר שנאשר במנין ורוב בנין הלכות וסודי התורה, רק חוק ואמץ מאד לעשות משמרת למשמרתם, כולה חדא גזירה, ולאחוז בכל עוז במעשי אבותיהם בידיהם כי מנהג ישראל תורה היא, וכל דפרוץ מרובא פריש. ואף כי לדור, אחרון אחרון חביב ונחמד ונעים להעלות תעלה בעידנא וריפוי לצער נזק ובושת שבת ישיבת יושבי הקרנות אשר זרו וסרו מאשורי היושר, ובשרירות יצרם טפשו באומנות הוותם, ולא תפשו באומנות אבותם ויפנו אל און התוהים בדבר משנה וטועים בדיבורם של שבת כדבורם של חול. הנה אלה סכלים שכולי השכל, וערומי ערמה, לא ידעו ולא הכירו יקר הזמן היקר, ועיקר שבנמצאות כי הלואי ואולי תהיה זאת דרכם ומנהגם עמו כמשפטם בקלות כילותם במקנה קנינם לבלי ישעו וישהו שעותיו בשאית שעשועיהם, ולא ירגיעו ברגעיו, ויהותתו על עתותיו בהטותם אחרי הבצע כבני נבל גם בני בלי שם, אשר תקות מחמד תאותם, וחשוקיהם כסף, ותוחלת הונים, וזמן זמנם זמניהם לא דרשו, אבל לפנות ערב שנותיהם, בנשות שמין שמש ימיהם ימה, ישימו תכלתם לתחלתם וקצם לקיצם, חורפם לחורפם, ומזל יורד למזל צומח כחשבם בקרבם כי עולם שכלו ארוך ניתן להם ממרומים לאורך ימים, ועור הזון למועד

ומי יודע אם לעת

"עת ומשפט" ידע לב חכם הרוים, לו טוהר ולו הדר, מעלת מרנא ורבנא הרב המובהק וצו"ל. כי הוא בצדקתו מתחילתו ועד סופו, צפה יהיה לפי פקודיו ולפי מיעוט השנים הדין כך והשעה צריכה ליקח בלקחו הטוב את הנפשות, תשומטנה

(מח) כנראה הוא ר' יעקב בכר משה הלוי שחתום בהפסק בנדון הרצועות שעברו שלא לשמן (ד"ש י"ט) בין חכמי הישיבה שבויניציא ושם בסוף הספר בנדון נתן העזתי חתום ראשון לשבעה רועים שבויניציא וחתום ג"כ שם בשם ד"ר י"ן ראה וצ"כ נפי סימן מ"ד והשם י"ו ב"ל מורגל באיטליה וראה לוחות אבנים ברכינר 83—167 וצד 68—132, ועייין ג"כ עמודי העבודה לגדסהוט ערך ר"א הקליר.

לבקש את דבר ד' אשר משכו למשיחו להורש מצל במשכן צלו צל החכמה, וצל המעלות המעולות על ראש בני ישראל, אשר אורו מראש כשמן ראש החונים בעיר פיסא יע"א שנתיים לפני ימי הכה בשנת כ"ה, מעשיו הנוד לעמם פועלים שלמים חסרי הקצוות, את העסק אשר עסק עמם לשם שמים עשירים שנה ויהי להם לעינים

ועושה צדקה בכל עת :

"עת תשובת השנה" האחרונה הלך מחיל אל חיל בשנת ה"ל בשובו בישובה ותשובה שלימה לרבת בני עמו הארץ הלזו עיר מולדתו כי בו בחר קהל קדש הספרדים יע"א וישמחו לנגיד לאב מגיד נגידים, ולשר שורר ומורה, מורא שמים, ואיזה מקום בינה, והנה גם הוא כאומן נאמן אמן באומן אמוני המוני וכהנה ורועה ברעיון רוח אלקים נחה עליו נחה, בנות פה ועין את צאן מרעיתו כמספר השנים הנזכרים, ונאמרים באמת עד היות לו בחי"ל ולו בכ"ה ארבעים שנה, אשר בכלם הוחר והנהיר, האיר והעיר ממורה שמשו לשמן (בלי שמין פיס"ל) בכהונה הגדולה בשמיעון הצדק ובמשה, צלל רב במים אדירים, והעלה בידו מרגליות היתה בצוארו לזכות את הרבים, ויעש לו שם בפועל ומלה כאחד הגדולים אשר מעולם כי נחמד האיש להשכיל ולהטיב לזולתו, וכל חסיד שותה בצמא את דבריו בן ירוה וכן יפרוץ במעיינות עיניו ובארות ביאוריה, יען וביען תורת אמת היתה בפיה, בו תצמח ותשמה תציון ותשיש כמתעלסת

ומשחקת לפניו בכל עת :

"עת האסף" בעלי אסופות יושבי שבת תחבמוני בשיבה הכללית, כלילת כל הוד ומעלה, כי ד' משה בקרבה רוח אנשים חכמים וידועים, ונאספו שמה כל האדירים דיני דגהר דעה וסבי דצורה עם חבר חברים מחובם גבורי כח במלחמת החוכה כחכה יתירה, את זהב בסופה, שם שם לו חוק חק בתוכות ובסתות חכמה נגמרא ערובה ובמישנה שלימה רב ונקי, היא מותיב הוא מפרק ועוקר הרים והיות אהרדי וטוחנן זה בזה לשום העקוב למישור והרבים לבקעה, אף יסיק שמעתתא אליבא דהלכתא למעשה בפסקיו הישורים ומיוסדים על אדני דיני אמת לאמתם, ומשפט צדק ששמנו תצא הוראה לעולם, כי מי האיש ירא ד' וישפוט שפוט בעין חכמה ועין תבונה ועין עצה יותר ממנה, כאשר תחזה חזות הכל, אם נזכה לראות בנועם ספר תשובותיו ההשובות, אשר בצאתו לאור, יאירו ברוקו תבל ועל פיו יצאו ועל פיו יבואו יושבי על מדין

וישפטו את העם בכל עת :

"עת בית ד'" יעלה מועד ושבת על מגדל הדר, לשמע און ישמעו רוננים ונסדו יחד, ואחריו כל אדם ימשיך כאבן השואבת את הברזל, כי הנה במתק ודשן עדין וזין ערבו אשר נתן לה יחל דברו בהגיד נגידים, ומפתח שפתיו מישרים, ומסרים ישרים, נאמרים בנעימות נאומים נאמנים, ובצחות שיחה מצוחצחת, אונרת טעמים מוטעמים, ופשטים פשוטים, עולה ויורדת מרום צורות החסינות שהן העליונות, עד שפל ועומק המושג למראה עיני האדם, ובשבוע חקירות חכמת מחקר, עיקרי תורתנו יבנה דיק לדיק, ולהדק היסב כל אמרותיה, לדעת פשר דבר בדעת נכונה, דקה מן

הדקה. עד שנעשה פשרו חידודין חידודין, עמוק עמוק מי ימצאנו. לולי אשר הוא בהלצת מליצתו הנמלצת וסדרו הנכון ישימנו לפניהם כשולחן הערוך, מוכן ומוחש עד היותם רואים את הנשמע, והדברים שמחים כנתינתן מסיני. כי כשם שיקבל שכר על הדרישה כך יקבלנו על הפרישה. ויום ליום יביע אומר בנחל נובע מקור חכמה, וכמעין המתגבר מדי שבת בשבתו.

יחילו דרכיו בכל עת

„עת נקמה“ בכל מקום שיש הלול ד' וקנאה מבעי' ליה. ואם היתה לאל ידו לעמוד בפריץ יעיר כעיר וקדיש ועל אוביו יתגבר, יאיין ויעיז באיש מין וסוג לב, ולא ישוב מפני קול פחדים. אשר יראוהו, ולבו כלב הארי אמין יאמין, אמת ואמונה, כי מהה ימחה במומחה ובקי בתקן סופרים, ויכנס בכי טוב בתחלה לתקן את המעות בשמאל דוחה וימין מקרבת. כולי האי ואלי יטה החוטא אזנו וישמע, וישב ורפא לו. אך אם עשה יעשה עצמו כלא שומע תוכחות מוסר, לסור לסורו ולא לצורו, יתהפך לאכזר לו, ותכלית שנאה ישנאהו, במסור דינו ומשפט גמולו ביד הצור תמים, אשר לו

נקם ושלם לעת :

„עת צאת“ על פני הוש מראית העין, ראשית בכורי בהורותיו הנבחרים, הוא ספר „גדולי תרומה“ אורו באור ביאורו עיני המעיינים, ויאותו ללהב לכתו לבות כל יודעי דת ודין, ספר התרומות אשר היה לפניו לפני כל משכיל כטבל טבול של תרומה גדולה, ושערי הנאה לו ננעלו אפילו אכילת ארעי משום דימוע השניאה, שהיתה מקלקלת את השורה, ולסיבת חומר צורת תכלית הפועל כי רבה היא, עד אשר נשאו לבו לטהור להתגבר להרים תרומתו, באומד ובמחשבה, ולהרים (בכמה יגיעות) שיגע בתלמוד גדול ומעשה גדול) מכשול הטעיות רבו כמו רבו למען ירוין הקורא, ויוכל כל איש כהן לאל עליון לאכל בלחמו כדון וכהלכה, כי חזקה על חבר (כזה) שאינו מוצא תחת ידו דבר שאינו מתוקן, אך בזאת יאות אם יואיל להועיל ולדרת לעמקן של דברים, בדעתו דשמעתא דמור בעיא צלותא, ויזהר לטהר עצמו כרגל ורגל, מדי בואו אל גן הנעול הלו

ואל יבא בכל עת :

„עת לעשות“ מעשה רב חבור דרושיו הנחמדים, ראה והתקין שורת דרך ישר ותבונה נכונה לא קדמוהו בה אחרונים, וקדמונים אחזו שער לשער בציורם המצאות חדשות, כי אצור אצר בעשרו אסם גזירות אסם מעלות, ומדי יום ביומו, היה מתהלך באסמיו בסדרי בירורין ונפת השכל אשר לו, בה רקד ובירר בחקו סולת מסולת, שופרי שופרי להכין ולפרוס לרעב לחמה, לחם סדדים ינעם וישעם, אפילו פורתא מסעיד סעיה, ושיבא מיגור גריר לבות בני האדם, כי לחם חוקן ממתקים, וקולו מחמדים, בשפה ברורה ודרך קצרה, ואין ריקות נמצא כמשפט כת להקת מחברי זמננו, יאריכו למעניתם בהזכיר דברי חכמים ללא צורך ולא ענין, ויש אשר יפיצו ענן אור הלצתם, מלאכה שאינה צריכה לגופה, ברוב דברים ולהג הרבה עד אשר תחנק נפש כונתם, במי אמרים ואין מבין ומושיע, לא זה הדרך דרך רבינו המחבר הלזה כי הוא יכלכל דבריו במשפט, ומעט מחזיק את המרובה, וכל מקרא

ומקרא מלא משך חכמה ודעת, ואין מדרש בלא חידוש, והלא זה שם יבחרהו.
בינה לעתים" יען ככלי הישועות יעמוד לנש מתנוסס, לחלק סדר זמנים, היו קודם
מישמישים בערבוביה בספרי המפרשים פזורים הנה והנה, וצריכים היפוש מהיפוש,
ביטבע בדיקות לבא עד תכונתם, והנה עתה יאיר נתיב למצוא בקל"ו בלי יגיעה
דבר בעתו מה טוב ומה נעים, כי על כן יגע ומצא בכל סדר מועד

לכל זמן ועת

"עת הודים" ירידים (המה קרוביו ותלמידיו יצ"ו) נוסדו בסודם יחד באוצר כלום בית
נכתה המה ראו כן תמהו לכל הקנין העומד לכתיבה כהטיבה אחת בעולם, אך
על דעתם כמה נצטער אותו צדיק להוציא לאור גם את חבורו הלה, חישו והישו,
פן יהי הלילה מוקצה מחמת הסרון בים, ופועל בכד ונוסף 'שלא נזכר שם פועלה,
כאשר כבר היטבה והיטבה במחיש השלחה, הדרת יפעת כמה וכמה פנינים יקרים,
של החכמה בשל הכסף, ויאבדו מתוך הקהל, הן לזאת נמנו ונמרו לאזור חיל
בהילם, להוציא יקר הספר מן הכה אל הפועל, וכל איש ואיש פזר נתן וסעד
בחסד בים בלב נדיב ויר רחבה, לגמור המלאכה, למען יוכו ויכלו בשעת שמפזרים,
בנס וקבל יזכר זכות הרבים, ופאר היטבה היתר על היציאה, כי פי הצדיק ינוב
בקבר בהיות אמרות שפתותיו דובבות בחבר עיר וקהל רב לגור בשני עולמים
לעולמים, ושמה ברום חביון יעתר ויתפלל בעדם, ובעד שלומם וטובתם

יקרא אלוה בכל עת :

"עת צרה" ואניה סוערה בצער מתחולל תחולל גשם ורוח, כל יודעיו לפניו ביום
האיום אשר קרבה שנת הישפע ישובע אור ישר על נשמתו לשוב ולעלות באור
חור על הרי מסבנות משכנותיה, אהלים נטה ה' בזהר הרקיע, כי הגיעה פקודת
פקודתו והעדר אדר הדרו לעדרו בראש חדש אדר שנת בת"ה, בה החליף בה
וחליף הלך לו בשנות חיי"ם עד העולם, שכולו טוב ומנוחה בעת אשר ישכרו
אוהבי תורתו, לחסות ולמצוא בצל קורתו קורות רוח, גם לרוות ברינוי אחר ריונו,
למעט צמאונם במטרות עזו וטל אורותיה, אבל אוי נא לנו כי כאשר שמענו כן
ראינו

והנה עת שקר העת :

"עת קין" שנתים ימים לפני הרעיש, כאשר התעו אותי נזרות שמים מארץ מולדתי
אנכי בדרך נהני, הנה ערב שבתו בין השמשות בהרף עין ורגע כמימריה נחשבו
לי באהבתי בנפשי, להתעלם בהלצת שיהתו הצריכה למוד ומשליו משלי ישרה
בחסד עליון אשר זכני להעשות סניף אליו בדרך הדרשה, והוא גם הלא
בחבה יתירה התירנו, לעלות מקבר התהום רובצת תחת למרום שמי הברתה ואהיה
אצלו כח למיד חבה וכמי שהציו עבר והציו בן הוריק, כי מקצה מזה ידעתי
ביני ידעתי, העדר גדרי וחדר גדרו בחכמה ומנין, ומזה רוב ענות צדקו ואהבתו הם,
הרהיבוננו ורבונו בריבוי אחר ריבוי למעט פהדי למוראו ליהנות מונו יטבנהו
טוב ערב הוא לי, ועל כל זה

הננו שוח לי בכל עת.

עת הזמיר וקריאת הלל הגדול הכתוב לכללו בספר הזכרונות, ליראי ה' ולחושבי שמו שלשה חמה מטיב סעד לו לעזר ולו להועיל כי הנה בספר "גדולי תרומתו" פל-פל בחכמה בפלפלא הריפא, ובחבורו הנחמד והנכבד הלז קבע עתים לתורה ובפסקי תשובותיו החשובות נשא ונתן באמונה, ויתר על כן הפרט מפורש דבר המטלטל וגופו מגופי תורה ראשי הדושים, על כמה וכמה סגיות ושטיות פזירים אחר הנה ואחר הנה, כפי אשר היה מחדשם מיום ליום

ומעת אל עת.

"עת לחיות" ודומם בכל הממה דקה, לבלתי החל להגיד קודש הלולי עלילותיו, ותיקון ותיקות תכונת שלש הנהגותיו על פי מדותיו המעולות, כי כל המוסק גורע בתורת שבח השלמים וכל המרפא לספר הרי זה משובח, פן יאמר עליו סיימתינהו לשבחי דמרק, ועתה אתה ברוך ה' קורא ירד ונעים, אשר שמעת קצות דרכיו מפי השמועה, החזק אל תרף בשתי ידיך בשני ספריו לשני לוחות ברית כרותה לענין לעדי מוהשים, ועדי ראייה וראיה ראויה, הבן בחכמה וחכם בבינה לרדת עד תכלית עומק רוס בונתו כי אז תתענג בדשן חבמתי וידידות

דדיה ירווך בכל עת.

"עת לחננה" (*) (לנו לקוננה) כוננה ידהו בהגיע תור הסתר פניו לרום הביון סתר עליון וצל שדי שאמר לעולמו די בסימן ד"י עתות נאותות אשר הציגה ידו זאת היתה לו הוראת שעה אחרונה כי בא מועד צאת ממצרי חיי צרה למרחבי רקיע, קאנחה לחננה מארין ערבות לערין ערבות ומשפך הדשן, אל מקום הדשן, כי אז השלים הוקי באוצר יראת שמים אשר נשא חסד לפניו ביום ההוא.

והתחנן אל ה' בעת.

"עת לספור" הארין יספור תבל בעדק על מות לבן יקיר לי אפרים בכורו ובחירו בחור וטיב משכמו וחלקו חלק אלוה ממעל, אשר היה לו למנה להיות דומה בדומה למולידו, ונצר נתאו יפה פרי טוהר לרשת מסכנות כתר תורת אביו וכתר שמו הטוב ואחריו על כסאו יקום, גם במהללו יתנכר נהר וזוהר שכלו הוך בלי שמרים כי עודנו באבו רך בשנים חלק מחכמתו לרעיו בפירושו אשר התחיל לחבר על ספר "אדם וחווה", ולא הספיק לגמרו כי יחד נגמרו נועמי שושני שגיו, עם ימי אחיו הנחמד אלעזר הצעיר ממנו ביום חרוץ האף הגדול בשנת המגפה, ותחי זאת נהמתנו לו ד' צבאות הותיר לו אלה הישרידים הנאהבים בהייהם ובמותם לא נפרדו

אשר קומטו ולא עת.

"עת שלום" יעשה לו הציר עושה שלום במרומיה לעמוד לגורלו בכס הימין תוכו רצוף אהבה מנועם, צרור החיים היוצא מעדן העליון להתעדן ולבקר בהיכלות נחלת יש עולמות לאורך ימים, שמה בצדקתו יחליף אבר לחסך על עמו הרש באברתו, ועל גדוליו ירקה, בצל כנפי זכותו למחסה ולמסתור עד ישקף וירא אל נהמות

(*) הדרוש "עת לחננה" כנראה לא נגמר כלו מסכת מיתת' חרב כי כן יאמר שם המניה בהבלי'ע דפוס וויניציא: לא אסתעיא מילתא להניע אל קץ עת זה "עת לחננה" ולסיים הדרוש, כי בא מועד אשר נחבקש מעלת המחבר וצוק'ל בשיבה של מעלה וכו'.

ה' להונן ולהסיר שבטו משבטו ולכונן מכון יבתו ולחביא אבי עד ישר שלום.
ימהר יחישו קין המועד

כי בא העת!

קטינא דארעא דלית דבותיה מלרע

משה (ט) בכה"ר מרדכי זכות ולה"ה.

לעשות את המלאכה שלמה אחשוב לתועלת לדבר גם מעט מאת החכמים
שבזמננו אשר הספיד אותם הרב בספרו זה, ואלה הם: "הרב נ" איש אלקים
קדוש כמוה"ר אהרן בן חיים", הוא הרב ר' אהרן בן אברהם בן-חיים (שם אביו
אברהם ושם משפחתו בן-חיים כאשר גם נכדו נקרא בשם בן חיים) מן המערב
במדינת פאס, מבית דינו של הרב ווידאל הצרפתי, חבר ספר "קרנן אהרן" פי' על
תנ"כ, וחקרים לו הקדמה גדולה בשם "מדות אהרן" לבאר את הי"ג מדות שהתורה
נדרשת בהן, הבור נפלא מאד. ספרו זה השלים בוויניציא במקום שהלך שם
להדפיס ספריו נא) בשנת ש"ע"א, ומקודם לזה הדפיס שם ספרו "לב אהרן" ושם
נאמר כי חבר גם פי' על הספר והמכילתא ועוד נב). מוויניציא הלך לעיר
ליבאנטע (Lepanto) ושם הרבין תורה כמה שנים, ונפטר בירושלים (לפי דברי
בעל קירא הדורות), ובהגיע הישמועה מהסתלקותו התחמם עליו הרב בהספדו בדברים
חמים וגשונים. ואני מתפלא על בעל "שם הגדולים" כאשר יתמה על הרב כי
מהספדו מוכח שמת בוויניציא, ולדברי קוה"ד מת בירושלים? — ואנחנו הלא
רואים בפירוש בדברי הרב כי כל עיקר הספדו סובב הולך אל הקוטב בדבר מקום
ההספד איה מקומו? אם במקום מיתתו או במקום למודו ויאמר בפירושו: "הגיעני
משמועת הסתלקות הרב המופלג מו"ה "אהרן בן חיים" ונפלנו בספק עצמי לידע
איזהו מקום נבדו בהספדו, האם בקהלנו הקדוש אשר בו החל להפיץ מעיינותיו
התוצה בראשית באו הנה או וכו'" והדברים ברורים מיטם כי לא מת בוויניציא ועם

ט) הוא משה הנודע בשם "הרמ"ז" בהמ"ח "קול הרמ"ז ואגרות רמ"ז, ועוד ספרים
רבים ויקרים, נדפסים וכתבי יד נמצאים בהביבלישקאות הגדולות. נולד באמשטרדם
והיה מחבריו של הפילוסוף המובהק שפינוזא, בישיבת "עץ החיים" שנתסרה שם מק'
הספרדים, והמה היו שם מהתלמידים זראשונים. אח"כ היה לרב ולמנה בוויניציא,
כי עבר שם דרך העיר ההיא לנסוע לאה"ק ונתקבל שם לרב. אחרי היה לרב במנטובה
ושם עלה אל האלקים בשנת תנ"ה וקראו עליו את המקרא: "ותנח התבה בחדש השביעי
בשבעה עשר יום לחדש". אמרו עליו על הרב הזה, שבילדותו למד קשון לאשיון
ובשהנדיל ועמד על דעתו התענה מ"ס תעניות כדי שתשכח ממנו, לפי שהיה אומר שהיה
לשון הקליפה, ולא תוכל לשבת ידיו את רוי סודות התורה שהיה מתאווה עליהן —
הדברים האלה יזכרנו בדברי "הייני" הלשון היינית היא, שפת השטן" הקצרות נוגעות זו בזו!
תולדתו ראה שה"נ בערכו, וצ"ל ניפ" 223 עמודי העבודה, ראה גם א. כהנא רמח"ל 45.
ואקוה גם אנכי אי"ה לדבר עוד בו.

נ) בל"ע דרוש ע"ב.

נא) ראה כסטר כנה"ג פין.

נב) הרב "פינו" מביא ממנו גם פי' על ספר יהושע, (בל"ע ע"ג).

בעל קוה"ד הצדק, וראה גם אוה"ס לבן יעקב ערך. ציין הוהב' שהעיר שם על דברי הש"י וסדר הדורות, ונכדו של הרב הזה ר' אהרן בן חיים, השני" היה ג"כ רב גדול ומוזכרים תשובותיו בספר דרכי נועם, והרב היד"א ראה הרבה מתשובותיו בכ"י. "הרב ר' יעקב לבית הלוי" (ג) הוא הרב ר' יעקב ב"ר ישראל הלוי מגליל המזרחית, היה תורני גדול וחכם כולל בסוף המאה הרביעית, מתלמידי הר"א הסק אשר למד לפניו בשאלוניקי, ואח"כ בא לוויניציא ונתישב שם, הוא חבר "שות" ר"י לבית הלוי", כולל שלשים תשובות עם שלשים סימנים להבנת קצת לשונות הראשונים, נדפס בוויניציא שצ"ה, ואח"כ פעם שנית בהוספות ותיקונים בשנת שצ"ב — שצ"ה, ולפי"ד ה"ר חיים מיכל, באוצרות חיים" חבר גם ספר דרישות ולא נדפס. — גם העתיק את ספר האלקוראן (דתי המחמדים) ללשון עברי (ונמצא בכ"י אוצרות הג"ל ובהערת שטיינשניידער שם 335), גדול מעלות הרב הזה נכיר משהיו הרבים שמונה עליו הרב פיגו ובה יאמר: "כל אלה חברו ונמצאו בהרב הזה להגדיל כח שלמותו, וכו' מצד היותו תמיד יוצא ובא בהצרות מלכים וישרים ויועצי ארץ, ומשאנו ומתנו במלאכת הסחורות אשר היה מתעסק בהן בהפלגה, ואעפ"כ הוא השלים הקן, והיה זריז וגשבר מאד לעשות כל המוטל עליו, אם כי היה ישן, ובעל בשר וכו' וכבר הוא ידוע ומפורסם היותו ישר וגדול ביישראל ושמעו הולך בכל המדינות מאשר נמצאו בו תרה וגדולה ויצא טבעו בעולם מעוצם הכמתו בהבורו הנדפס וכו'". הרב הזה בא גם בהסכמה ביהר את הרב רי"א די מודינא, על ספר האלים מאת יש"ה, ועלה למרום ביום ב' ניסן שצ"ו והרב הספידו ביום השבת (?) פרשת בהר סיני, ועל אבן מצבתו נחרתו המורים האלה:

נשבר, נד) גאון יעקב, לבית הלוי
ויהי לכל הדור, כאב שברו
אלוף ורב חכם, כמו נביא
כולל, בכל מדע ואת שברו
נדיב, ושר גדול, וכן הביא
אשריו אלי האל, זכות שברו

"הרב הדיין המצוין כמוהר"י מטראני" (נה) הוא הרב ר' יוסף ב"ר משה מטראני, מגדולי הרבנים החריפים והמופלאים בעומק העיון והפלפול, נולד בצפת בשנת ה'שכ"ה, ובמות עליו אביו הרב מהר"ם מטראני בשנת ה'ש"מ היה בן י"ב שנים, ולמד לפני הרב מהר"ש סאנים, ובעודו בבחרותו יצא לו שם גדול בתורה, ובבקיאות גדולה בכל התלמוד, בלכתו לישליחות מצוה לקושטא, נתקבל שם לרב, ויישב על כסאו ימים רבים ותקן שם כמה תקנות טובות, ובכללן שכלל שנה יבחרו מאת

(ג) בל"ע דרוש ע"ג.

נד) לוחות אבנים ברלינר 36, וברעת קדושים ווינר נרשם הסימן בטעות, ראה אודות הרב הזה בס' כנ"י פין וכמזכרת חכמי איטליה 33, הנוסח על מצבתו נכתב ע"מ ב"ת, יתד וב"ת יתד וב"ת, שברו הראשון, שבר כמשמעו, שברו השני פירושו "פירוש", ושברו השלישי הוא בשין שמאלית מלשון תחלת.

(נה) בל"ע דרוש, ע"ד.

הקהל שלשה ממונים על איסור והיתר. הוא הרחיב גבולו בתלמידים גדולי ישראל מפורסמים, ביניהם האחים בני בנבנשתי ה"ר חיים בעל כנה"ג וה"ר יהושע בעל שדה יהושע ועוד, והרב בעל "ענף עין אבות" מביא כי הגבירים בני יעוש החזיקוהו ונתנו לו חלק בנכסיהם כשיתוף, וזו "שעמדה לו ללמוד תורה מתוך הרוחה, ותורתו הצליחה בידו, והבר ספרים רבים ולא נדפסו מהם ב"א מקצת והם שו"ת מוהרי"ט ב' חלקים דרשות ושיטות, ובכ"י נשארו קובץ תשובות ושיטות, והבורים על הרי"ף, הרמב"ם והרא"ם והשנות על ספר הערוך, ונפטר בקיטטא בשנת (נ) ש"ט, והרב הספידו ביום ש"ק ויאמר: "אל תעצבו, ואל תשיחו לב לחשוב, אולי היה כאן שום זלזול חלילה בכבוד השבת כי אין הדבר כן, עין לא היה צער, אדרבא הוא עצם השמחה והתענוג, כי לא היה התכלית אלא מה שיועילונו בדרושים להתעורר אל בקשת התקן וכו'".

הגביר המאושר החסיד העניו מוה"ר ר' אברהם (נ) אבוב"ה הוא ר' אברהם אבוב"ה נצר נכבד ממשפחה היקרה הנודעת בשם "אבוב"ה" שנתייסבה בהמבורג אחרי שנתגרשה מספרד, ושם בנה ר' אברהם בהכנס הנקרא בשם כתר תורה (בערך ש"ף) ובסוף ימיו בא ליורגא לראות בכבוד בנו הרב הגדול החסיד ר"ש אבוב"ה שהרכיין שם תורה ברבים, ובא (*) בחלוקה מכתבים את הרב ר"ע פיגו — ולמען דעת את ערך הרב ר' אברהם אעתיק את כל דברי המספיד עליו וז"ל: "מעלה אין לנו עסק בנסתרות בדרושנו זה, על מעלת החסיד המאושר נ"ע אשר אנו באים לגמול חסד וכו', ועתה ישראל מה אני דורש ברבים לפני הקהל הקדוש הזה על מלאך אלקים הדר הוא לכל חסידיו, מעלת הישיש המאושר הזה, כי אם להזכיר לפניכם את הידוע והמפורסם, לא בלבד בארצנו, כי אם במעט בכל הקרובים והרחוקים עד קצוי ארץ בכל הגוים ובכל הלשונות, אשר בכל מקום מקטר מוגש שמו לתהלה ולתפארת וכו', ואיך היה מתנהג בחייו באופן סגופ ומיעוט צאתו החוצה, ורוב השכמתו לב"ה ושקידתו למורה ומעוט אבוד זמנו, ואהבתו העזה לתורה ולעוסקים בה, וכמה היה מכבדם ומהנה אותם, והפלגת נדבות לבו לפזר ממונו בלי שיעור לצדקות וכו', ואם להנהיג הבית, עדיו בהתומיו, זכין לו היקרים והמעולים, עשרת תפארת רבים יוצאי ירכו ועל צבא מטה עוז מקל תפארה, הנור והעדות מאת הנצר הגדול משרשי יפרה כמורה שמואל, ד' יאריך ימיו בקרב ישראל, אמן וכו', ואמנם העיקר השרשי הוא הנהגתו לבני דורה לבני ישראל עם קרובה ליראת ד' ולאהבתו, כל מעיינו תמיד לא היה ב"א להביט וכו', ומפני כך התאזר בהעמדת ישיבות בכ"מ שידו מגעת אפילו בארץ הצבי, וכאן כמה יגיעות יגע לחבר את האהל בישיבה המהוללה הכללית לכל הקהלות אשר לא נמצא בה חסרון רק הכנסה אני בעיני, ומיעוט ערכי בתוך זיו זהר מעלת הגאונים האדירים וע"ה, ומה עשה תמיד למצות פדיון שבוים, ובמאורעי מנוכרה, וכאן בצוער מעלת מנהיגי המדינה ובמאורעי הישיבה וכו', ועלה הרב הזה למרום בוויניציא בשנת הת"ב וההספד נעשה בפרשת צו שנה הנ"ל, ועוד יתר תראה עליו בתו"ז גירונדי ערך "שמואל אבוב"ה" ובהקדמת הספר, דבר שמואל מנכדו ר"י אבוב"ה.

(נ) ואה שח"ג כנס"י ס"ן.

(ז) בל"ע דרוש ע"ה.

(*) גם הרב ר"א אבוב"ה בעצמו נז"ג עם הרב בהלכה כאשר יראה הקורא בסוף הספר.

גם על זאת ראיתי לעורר את לב הקורא, כי בהדפסת הספר "בינה לעתים" נעשו שינויים רבים פעמים רבות. בראשונה נדפס בוויניציא וזיה מכיל בקרבו ע"ו דרשות, והראשונות שבהן היו אלה של התקבלותו לרב בוויניציא ושל השלמתו את ספרו "גדולי תרומה", אשר שניהן נקובות בשם "עת לדרוש". אחרי כן כאשר בא המגיד מו"ה משה במו"ה אברהם מק' פלאנטיש והדפיסו שנית בברלין בשנת תקנ"א חילק את הספר לשנים וערבב את סדר הדרושים, כי הציג את שתי הדרשות הראשונות בראש החלק השני, ועוד יתרה עשה, כי דלג על שני מספרים למען השביח את מקומו — כי סיים את החלק הראשון בדרוש ל"א והתחיל את החלק השני בדרוש ל"ה, ורצה בזה לעורר את עיני הקונים לתת להם שתי דרשות יותר, ותחת שבעים ושיש נולדו להם שבעים ושמנה דרשות, אולם בכל אלה הדפוסות האלה שתי הן הן עוד מן הנבחרות, כי יד הצנוורה לא נגעה בהן עוד לרעה, אבל אחרי כל הדפוסות נלקו בחסרות והשמטות, כי גרעו והשחיתו המדפיסים או הצינזורים את כל דבר שיתנגד לאמונת הנוצרים, ותיכף בשנת תקנ"ט בברין השמיט המדפיס שם מאמר שלם ונכבד בדרוש כ"ו ליום א' של פסח מפני יראת הצנוורה, וכדפוס וויניציא ישובתי להשיגו אחרי חפוש גדול, שם נמצא המאמר בשלמותו בדרוש כ"ה וזה תכנו: "כי לא יתנו השב וזהנו ואדרבא ישתדלו להעבירנו ולהכשילנו לעורר מדנים ושנאה בינינו לבין אלהינו חלילה, כאשר רמזו ע"ו חז"ל בסוף פ' וישלח במה שאמרו: התבן והקש והמוין מדיינים זה עם זה, זה אומר בשבילי נזרעה הישרה, וזה בשבילי נזרעה הישרה, אמרו החטים המתינו עד שתבאו הגרן ואנו יודעין בשביל מי נזרעה הישרה באו לגורן ויצו בעה"ב לזרותה, הלך לו המין לרוח, נשל את התבן והשליכו לארץ ונטל את הקש ושרפו ונטל את החטין ועשה אותו כרי, כך אזה"ע ע"א אומרים, אנו עיקר ובשבילנו נברא העולם וכו' ואחשוב בכוונתם ח"ל כי המה ראו בחכמתם בגלות האחרון העצום והנורא יוכללו כל האומות המושלים בעולם הרודים בעם בני ישראל תחת שלשה סוגים אשר דתיהם שונות, הא' כל האמות בכלל העובדים לשמש ולירח, או שאר העבודות הנכריות, למתכות ולצמחים, או יסודות ובע"ה וכיוצא, בסכליות אלו שלא הגיעו להביר מציאות סבה ראשונה — והב' והג' הם שתי המלכיות הידועות ארם נח) וישמעאל המשתנים באמונתם, כי הישמעאלים מניחי אמתות סבה ראשונה בתכלית היהוד והרחקות ההנשמיות עם פנות ויסודות אחרים עקריים, אך בשגעון ינהגו באמונת נביאם הכוזב בדברי הוללות וסכלות, ואלו יתייחסו אל התבן וארם נוגעים בעצם האלהות וכו' להם נמשלו לקש אמנם כל יתר האומות המתהוללים באלילים הבל המה מעשה תעתועים ולא יתחשבו ב"א כמוין אשר תדפנו רוח, וכל אחד מהם יחשוב כי בא עד קצה האמונה האמתית ושהוא העם הנבחר, לא עם בני ישראל בשמירתם התורה הקדושה וזה באמת מה שיכאיב מאד לבני אמונתנו בגלותם כי יגרום מעוט היכולת ועקוב ומניעה גדולה לשמור ולעשות וכו'". וכל המאמר החשוב הזה חסר בכל הדפוסים כי

נח) המהבר קרא לעמי הנוצרים בשם "ארם" שונה מרעת כל המחברים הקדמונים שקראום כשם "אדום" ראה דה"י יעבץ, ואכן ספיר ה"ב, ל.

המדפיסים נט) השמיטו אותו רק שלבו את המלה "רוחנו" עם המלה "לשמור" ולעשות, ויצא המאמר כלול בלי שום הרגשת הסרון מצד הקורא — ואם כי בדפוסים האחרונים וזה של ברין בתוכם, כבר תקנו עכ"פ את סדר המספרים והשיבו את המספר הראשון ע"ו למקומו ולא דלגו עוד על יטני המספרים, אבל מחלת הצנזורה הלה על כלן באישר כבר גם רמזתי במקום אחר בספרי זה.

נט) יש להעיר כי בהמפתחות של כל הדפוסות נזכר המדרש אשר עליו נוסד המאמר הזה ובמח שכתו המדפיסים לחסר גם אותו מהמפתחות.

אחרית ימי הרב :

השנים האחרונות להמאה הרביעית והראשונות להמשישית היו קשות ורעות
מאד ליושבי איטליה בכלל וליהודיה בפרט. (א) בשנת שצ"א התחיל הדבר להתפשט
באיטליה, והיוקר היה הולך ורב וידל ישראל מאד כי נאסר להם לקנות בנדים
וכלי בית, וגם המלכות לקחה מהם יותר מק"ך דוקאטו, בהרופיבליקא הוויניציא.
ובעיר וויניציא בעצמה, סבלו היהודים הרבה מאד מהמגיפה הנוראה הזאת אשר
נמשכה שנים רבות. בעלי ב' ההון שביניהם הושיטו ברצונם הטוב סכומים גדולים
להממשלה להצילה ממבוכתה, אשר עוד מעט נפרעו הסדרים בקרבה. והעניים
שבקרבה נאנחו תחת כובד המסים והארנוניות, שהוטלו עליהם מפאת הממשלות.
הד קול הדלדול הזה ואנחת הקהלה הוויניציאנית מחמת מצוקיה וצרותיה הרבות
נשמע מדרשות הרב שנדרשו בזמן ההוא. הוא מתאונן: (ג) תחלואי בני עמנו אשר
הלה ד' בס ובעונותנו יצאו מהם וכו' היא היה בעוכרינו לסבב כל הלאים
ומיתות אנשים רשומים, והתמעטות הממון ע"י גזירות המסים וכו' ואחרי
(ד) אשר יד ד' היתה בנו בבנינו ובנותינו ויצאו משם מה שיצאו, ועתה כי
באו עלינו הוצאות על הוצאות כמה מיני מסים שלא כסדרן, והכסף אול מכיסנו,

(ב) ראה דברי הרב ר' שמחה לוצאטו בס' דיסקורסא המובאים בנרץ-שפר ח"ח עד 177.

(ד) שם זרוע י"ב.

(*) ובשורת, זרע אנ

(* ובשורות זרע אנשים סי' כ"ג יאמר הרב ריאד"מ: רבתה מכה ביהודים מהרבה והמשחית אשר כלל ג' מאות נפשות מקהלתנו ועדיין לא הטהרנו ממנה והעיר נבוכה אם לא יבואנו חסדי ד' כי לא תמנו ורוב רחמיו עי"ש.

ובמעט כלתה פרוטה (ה). ועם שרבו בשנה הזאת ההוצאות בנכסים וכו' ההתאוננות הזו באה מקירות לבו, כי גם בו בעצמו נגעה מדת הדין הקשה כי מתו עליו בזה הדבר בימי עלומיהם (ו) שני בנים אהובים ויקרים, שם האחד הנכבד אפרים בשם אביו ושם השני אליעזר, והבנים האלה היו כבר גדולים בתורה ובחכמה, האחד מהם היר אפרים התחיל כבר לחבר בימי נעוריו פירוש על הספר, אדם וחוה" מרבנו ירוחם ועליהם יקונן וירמו הרב באמרו: יד ד' היתה בנו בבנינו ובנותינו. המאורעות והרפתקאות האלה דכאו את חיי הרב בימי זקנתו, ועוד טרם מלאו לו שנות אנוש — שבעים שנה — אחרי אשר הניח אחריו מבליעדי ספריו הנדפסים — עוד ספר אחד בכ"י על שיטות (ז) הש"ס, וספר אחד בשו"ת להלכה (ח) אשר יתפאר בו בכ"מ מספריו, ואחרי אשר העמיד תלמידים גדולים כמו הרמ"ז, ר' יעקב יוזבל והר"ש אבוהב הנזכרים וגם נכד יקר הנודע ומפורסם בקהל החכמים או לחכם וסופר שמו ר' יהודה פיגו (ט) הגלוהי דבר נש היו מתבעין ביה והולוכו אותו לעיר רויגו (Rovigo) ושם תקפתהו המות, וימת בן ששים ושמונה שנה בשנת (י) בת"ה (ת"ז) ביום ד' ר"ה אדר ונקבר ביום ו' שלאחריו — הסבה שהולכתהו לעיר רויגו אין אנו יודעים, ואולי נכונה השערת חכם אחר, כי נסע שמה בדבר המקות שם, שהעלתה או אבק רב יא) בין הרבנים בזמן ההוא, ורבו האוסרין והמתירין, וגם הרב יב) בא בתוכם, המחלוקת הזאת נמשכה הרבה דורות, ורשומיה נמצאים עוד בימים האחרונים בספרי הפוסקים, ויוכל איפה להיות, כי הרב רצה לעשות איזה פשרה ולהשיב השלום בעדה זו ובתוך עבודתו הצבורית מצא שם את קבורתו.

ואלה הפורים אשר נחרתו על מצבתו (ג) (ע"מ יתר וד"ה בדלת וכן בסוגר):

(ה) שם ס"ט ע.

(ו) הרמ"ז בהקדמתו לבל"ע ד"ה, עת לספור.

(ז) הקדמת תלמידו יוזבל בד"ה, עת מלחמה ורמ"ז שט ד"ה, עת הזמיר.

(ח) הקדמתו לנ"ת ופנים שער מ"ו ח"א בסוף ועוד והרב יחזק' במכתבו אל הח' אונגר מבחיט ואומר: כי הרב לא חיבר ספר שו"ת (אור"ג ח"ג 146) ולא ראה את דברי הרב הנ"ל.

(ט) שו"ת דב"ש ט"ה י"ט, ומתואר הסופר שיתארהו שם גם מהענינים הנדונים שם נראה כי זוהי אומנתו, סת"ס ויוכל להיות כי רק כתי"י ראה בעל שה"ג שמביא: (ערך עזריה) ואני ראיתי ס"ת מכ"י הקדושה כתיבה מהודרת עיי"ש. (*)

(י) רמ"ז שם בה"ק.

יא) ידידי החכם ר"מ אליעזר הרמשטיין מאותלי מחבר, תולדות הרמב"ן במכתבו אלי, הוא בעל ההשערה הזו, ואנכי מצאתי סמוכין אליו בדברי תלמידו יוזבל בהקדמתו כי יאמר שם: סימנא מילתא כי עבר או דרך עברו גדולים, משקים ודולים מימי הכרכה העליונה ולא הספיק לומר את הרב עד שיצאה נשמתו עיי"ש.

יב) ראה, העורכים ובני יונה כרמולי, ושעה שם בהעתיקו בין המתירין את שם עזריה כ"ר אברהם פיגו כי שמו אפרים לא אברהם ושעה כמלת מהר"א — ועיין בלוחות אבנים מה שמביא בשם ספר מקיה ישראל, צד 67. וראה גם ש"ל הח' בלוי (ח"א 132).

יג) ראה לוחות אבנים הי"ש שם.

(*) בספר, שער יהושע' ס"י י' נמצא כתב א' משנת השצ"ו להחכם השלם כמו"ה יהודה פיגו ז"ל, וזה אינו נכדו של הרב, כי נכדו הנ"ל חי עוד בשנת ת"ג כדמוכה בהפסק בד"ש הנ"ל. ועל התואר, נכד' ראה ספרו של הח' הנ"ל (ח"ע 2).

מצבת קבורת החכם השלם כמוה"ר עוריה פיגו זצ"ל.

לקהל ועדה	תהי זאת לעדה
אבלות כבדה:	לעורר באידה
ורב מהללים	לשר התעודה
בסדר עבודה:	ורב מעללים
נתיבים סלולים	יאשר בחמדה
יתכן במדה:	ומים צלולים
בקרב חיילים	בעוז גם שקיה
בדברי אגדה:	וגבר חיילים
ייסר חללים	בנפש חסידה
ממותי מרידה:	יחולל חללים
לנועם חבלים	הוא עף ועדה יי
למר הפרידה:	ולנו חבלים
ישרת כאילים	ואל אל בקדה
שערים בתודה:	ויבא כאילים
וקנים עוילים	לזאת בחרדה
ולא לאבדה:	בכו לאבלים

נפטר יום ד' ר"ח אדר ראשון הת"ז. ונקבר ביום ו' שלאחריו בעיר רויגן
ת נ צ ב " ה.

וזאת הקינה אשר יקונן עליו הרב ר' משה זכות בדרך שיחה בינו לבין
עדתו ונרפסת בספר "קול עוגב" מאת ר' אברהם ברוך פאפירנו (ליורנו תר"ו)
והספר הזה השגתי בעמל רב והנני מעתיקה בזה:

אוי! כי שנות הודי אשר נודעו
קנו לדגליהם ובן גסעו
איך טוב וחסד ורדפוני כל ימי
חיי וגילי בטלו הפרעו
לבי למו אב בחלילים יתמה
ובועות אכל מעיפי ועו
קול תאניה ותאניה סערה
עיני מקום דמעה בדם ידמעו

(יד) לשון הסרה מן: ולא ערה עליו שחל (איוב כ"ח ח').

אוי! על שנת בַּת־הַ בָּראש הַדִּיש אָדר
עֲדָר שָׁמוֹ, כִּי בּוֹ שִׁשּׁוֹנִי נָעוּ
יָרְחוֹ בְּאַדְרָתוֹ יַעֲדָר אֶת הַדָּר
שִׁמְשִׁי וַיּוֹנִי וְהָרִיו נִשְׁקָעוּ
בּוֹ גַּעֲדָר אֲדָרִי וְחִילִי נִחְלַשׁ
אֲדָנִי יִסּוּדִי בּוֹ בְּבוֹץ הַמָּבָעוּ
בּוֹ הִגְלָתָה גּוֹלָת כְּלִילָת כָּל אָבִי
בּוֹ קָפְאוּ מִי הַתְּהוֹם נָכָעוּ
בּוֹ נִכְסְפָה גַם כְּלָתָה נִפְשִׁי מָאֵד
כִּי בּוֹ גַּמּוּלוֹת מַעְלִי נִפְרָעוּ.
הַתְּעוֹדָרוֹ כְּנִי, הָאֵם תִּרְדָּמוּ
עוֹרֵנוּ לַעֲת רָעָה וְהַתְּרוּעָעוּ
אֵיךְ לְבַבְכֶּם נִדְּהָם וְטָחוּ מִרְאֹת
עֵינֵי תְּבוֹנַתְכֶּם, וְאֵיךְ הוֹשָׁעוּ.
הֵן עֲנֵנִי כְּבוֹד אֲשֶׁר בָּם נִחְסָה
אוי! כִּי (כִּיּוֹם מֵת אֶהְרֹן) הִפְרָעוּ
נִדְּעוּ בְּצַל מִי נִהְיָה מִסְתוֹפִים
כִּי צִלְלָנוּ סָר וּמָה תִּשְׁתָּעוּ
הוּי! אָב וְאֶדּוֹן אֵיךְ בְּהִשְׁקָט תַּעֲמוֹד
שָׁם בֵּין חֲסִידִים שׁוֹקֵטִים יִרְנָעוּ
עַל מִי יִדִּיר תִּמּוּשׁ מַעַט הַצֶּאֱן אֲשֶׁר
עִם מַעֲדָנִי מִרְעֵד יִשְׁבָּעוּ
אֵיךְ יִרְבְּצוּ עֲתָה וְאָנָּה יִבְרָחוּ
יוֹם בָּם וְאֲבִי מַעֲלָם יִפְגָּעוּ
אֵיכָה וְאֵיפֹה יִחַסוּ, אִם מַעֲצִי
גַּם סַעֲיִפִּי אֶרְוֶה גּוֹדָעוּ
שׁוֹר, כִּי בְּנִי דָהָד בְּמֵר מִתְּמַרְמְרִים
יַעַן כְּפִתְאוֹם נִפְלוּ נִכְנָעוּ.
כִּי הָאִסִּיףָּה חֵישׁ (וְהֵם הִכְרָעוּ)
הַמַּעֲתִיק הָרִים וְלֹא יִדְעוּ.

והוא גם הוא, כי נכמרו רחמיו, ולא יכול להתאפק לקול עדתו צנועה כי
תבהל, משמי קדשו יזריח, יריע אף יצריח:

לָמָּה עֲדִיתִי תַרְגֻּמֵי תְהוֹמֵי
לָמָּה מְנוּחַת מַחְנֵי תְהוֹמֵי
מָה תִּהְיֶה בְּתִי וּמָה תִּשְׁתַּחֲוֶי
אִם אַתָּה בִּידֶךָ אֶעֱרֹךְ תַּגְרוּמֵי ?
הֵן מִמְּרִיבֶיךָ מִהֲרָסֵי בּוֹחֶךָ
הֵם יָצְאוּ מִמֶּךָ וּמָה תִּשׁוּמֵי !
צַר לִי יַעֲלֶה עַל עֲלִילוֹת מַעֲלֶךָ
פֶּן חֵם וְשָׁלוֹם בְּעֵדֶם תִּשׁוּמֵי
מָה אֶעֱשֶׂה לָּךְ אַחֲרֵי הָאֶסְפִי
גַּם כִּי לִנְגְדִי תִצָּעֲקִי תְהוֹמֵי
אֲבֹן קָחִי עֲצָה וּמִצְוֹתֵי עֲשִׂי
כִּי אֲנִי תְבוֹאֶךָ טוֹב וְלֹא תְרוּמֵי
שׁוּבִי בְּעֵנֹת לֵב לֵאב הֶרְחַמִּים
לִבֶּךָ לִפְנֵי תִקְרָעֵי תַפְרוּמֵי
כֶּךָ נִשְׁאַרְוּ שָׂרִים פְּגִיחֵם הִדְרִי
אֶף מוֹל מְאוֹר אוֹר לְהִכֶּם תְּחוּמֵי
וּבָעֵת אֲשֶׁר כֶּךָ אַתָּה עוֹנֶךָ יַעֲנֵי
לֹא תִשָּׁנְאִי אוֹתָם וְאֵל תוֹעוּמֵי
אֶךְ אִישׁ אֲשֶׁר יַעֲזֹז לִנְגֹּדֶם, מִהֲרִי
מִהֲרִי לְהוֹבִיחוּ וּפִי תַחֲסוּמֵי
הַתְּלַבְּשִׁי קִנְיָה מַעִיל אֶדְקַעֲמִי
וְזֶדֶן בְּנֵי עוֹלָה בְּעוֹז תַּחֲלוּמֵי
חֻקִּי וּבִגְתִּיבוֹת צְנִיעוֹת אֶעֱדִי
וּבְכָל יְכוּלְתֶּךָ מִזְנוֹת הִרְוִמִי
אֶף מִלְשׁוֹן תִּרְמִית מְאֹד הַתִּרְחֲקִי
וּשְׁתִּי שְׁפִתֶיךָ בְּרִיב תִּבְלוּמֵי
רָעִי קַחֲלֶיךָ כְּמוֹתֶךָ אֶחָבִי
לֹא תִנְטְרִי אֵיבָה וְלֹא תִקוּמֵי

כל דל וכל עני בהונך ההני
 ולהחיותו מעשר תתרומי
 התפללי אל אל ולו התחנני
 וכמי דמעות לבבך תתרומי
 האספי בתי (ואו תתומי)
 אל פהר"ך הרגעי ודומי.

ברשימת „אוצר כלי חמדה" (הוסאטין תרס"ו) סימן 176, נרשם כת"י אחד אשר בו נמצאים פסקים וש"ת מרבנים שונים, ובתוכם גם מר' עזריה פיגו. הכת"י הזה הוא בעת בהביבליוטיקא של בית מדרש הרבנים בבודאפעסט, ולאשר אדיר כל הפצי הוא לשכלל את מלאכתי זאת, פניתי בדבר זה אל הרב הגדול החכם היקר מר יהודה בלוי המכונה: Professor Dr. Blau, אחד מהמורים בבית המדרש ישם, והוא כגודל חסדו נענה לי, וצוה להעתיק בשבילי את שתי התשובות הנמצאות שם בכ"י ובחתימת הרב פיגו ז"ל. — ואני הנני מוציאן פה לאור בלי שום שינוי, רק העירותי על המקומות אשר עליהם בנה את דבריו, ואחרי אשר הוישב אנכי, כי כל דורש קדמוניותנו ישמה עליהן ויודה כמוני היום להרב הנ"ל, על טרחתו שטרח בשבילי, להעשיר את הספרה בדברי האדם הגדול הזה, אשר יש להם מבלעדי ערכם בפסק, גם ערך גדול בחקירת היסטוריותנו. הנני מעיר עוד, כי בתשובה השניה ע"ד הנשך, יקיים בה הרב את החלטתו (בל"ע ד"י) „שהחליט שם „לבער אחרי המלעשה הרע הזה", וכי הסכמת הרב ר"א ממודינא הנדפסת בהקובץ „זרע אנשים" סכ"ג שייכת לבאן, ובטעות הציגוה המול"ים שם וסמכוה לענין אחר, — כי פה מקומה.

שאלה.

אישה אחת מהאנוסים שבספרד היה לה קרוז זהב והשאילה אותה לאשה אחרת אנוסה כמותה, והאשה הזאת השנית נשתמשה בקרוז זה כמנהג כל משמשי ע"ה. לאחר זמן חזרה ונתנה הקרוז לאשה הראשונה שהשאילה לה, והאשה הזאת הראשונה שברה הקרוז ועשתה ממקצתה נזמים, שאל השואל אם מותר להשתמש ומן הנותר מהקרוז — (על שאלה זו נמצאת תשובה מרב והסכמה מרב אחר ואחרי" באה הסכמה זו מהרב פיגו).

תורת אמת היתה בפי מע' החכם השלם הפוסק נרו' לאסור איסור הנאת הצלם הזה, ולא מהני פה שום ביטול דכע"ז של ישראל השבין ליה ואין ספק שכוונתו הרצויה לא היתה לסבת האשה המשאלת, דחיישינן, שמא עברה ברצון, כי מי לא ידע דכיון דאיתה קמן והיא ישראלית נשאלה את פיה והיא נאמנת על זה כאשר למדנו הראש' ז"ל בכלל. יע"ש אפי' בדאיכא מכחיש, אלא ודאי נתכוון מע' חכמתו על מה שבא בשאלה, שהאשה השנית נשתמשה כמנהג כל משמשי ע"ז וכו' דבהא איכא למיחש ולמתליי שעברה ברצון כי מי הכריחה לעשות מנהג משמשי ע"ז בצלם זה בפרטות, ואפי' היו אנוסים אותה על כך כבר אסרתו

במה שעבדתו הואיל ולא מסרה עצמה למיתה על כן, ולא שיך באן אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, בשאין לו שותפות בו, דכיון דהויא כישראל מומר ב) חשבינן לה כגוי ופשיטה דלאו לצעורה לחברתה מיכונה וכיון דהשאלתו לה מסתמא אדעתא שתעשה בו כל מה שתמצא חשאלתה, ולא גרע מישראל ג) שוקף לבנה ובא גוי והשתחוה לה דאסרה משעם דניחה ליה, וכאילו בשליחותיה עבד וא"כ אפי' לא עשתה שום מעשה בגוף הצלם אלא השתחויה בעלמא וכיוצא נאסר בהנאה כאשר צדק משפטו מע' ה"ה נרו' גאוס הצעיר

עזריה במהו"ר אפרים פיגו ולה"ה.

היתה עלינו יד הגביר ומעולה מחשובי יראי ד' ואוהבי שמו כהה"ר אברהם ד) אבוב נרו' ואת זו דרש מעמנו למצא דברי הפין סמך והיתר לאשר נהנו אחינו אנשי בריטנו היושבים במדינות פלאנדריש ואמברג לעשות קאמבייוש מעיר לעיר אחרת מבלי היות שם לפרעון שום זמן כללי וקבוע מהמון הסוחרים נהנו בשאר ארצות, רק מתפשרים בקצב ערך הקאמבייו כפי הזמן ששואלים, לפרוע באופן שמתרבה הרווח כפי רבוי הזמן ומתמעט במעוטו, והגביר הנז' בטוב טעמו טען טענות להראות פנים על מה אדני מנהגם הטבעי והציע לפנינו כי מין זה מהקאמבייוש כבר מצאוהו נהוג שם בין היהודים אשר היו לפניהם, דרים באותם הארצות, וגם הראשונים הנהיגוהו מאשר נראו יהודים אחרים במקומות זולתם שהיו עושים קאמבייוש כפי מנהג שם, והותר להם להיות הפרעון לזמן קבוע ונהוג בלי שום מערעור, וא"כ קביעות הודש א' או ב' הנהוג בשאר המקומות יהיה ממש כזמן השבועות האמור באלו הקאמבייוש אשר באמסטרדם ואמבורג, מלבד כי באמת המטבע שזה יותר באמסטרדם מבאמבורג, והרוצה להוליך או לשלוח מטבע ממקום למקום יש לו אחריות והוצאה, והוסיף כי זה הקאמבייוש מועיל מאד לכל היהודים יושבי הארצות ההם, כי רבים המה ואם ימנעוהו אולי ימשך מזה בלבול ונזק גדול, ורבים מהיהודים ההם יחסרו ספק פרנסת בני ביתם ועוד הרבה צבאי טענותיו להעמיד זה הקאמבייו על מכוננו כי הפין צדקו על הדין ועל האמת :

ובאשר דבר מלכנו בראשנו וקבע עלינו חובה להרים מכשול מדרך העם ההולכים בתורת ה' ודעת דרכיו יחפצון, בעבור ישמרנו חקיו ביושר ובאמונה, מבלי פנות ימין ושמאל מקו משה האמת, על כן קדמנו כל א' וא' ממנו להעמיק העיון כמשא זה בביתו לעצמו וגם אחרי כן נתווכחנו יחד בישיבתנו בכנופיה וחזרנו על כל הצדדין וצדי צדדין לחתור מקום היתר בקאמבייו זה המתרבה שגרו בהתרבות הזמן ולא יכלנו אדרבא עלתה הסכמת כלנו פה א' כאשר חזרנו מן השמים מבלי שום חולק, כי זה הוא עצם הנשך הנאסר בתורה ולהיותו דבר פשוט לכל וברור כשמש, לא נזקקנו להביא על זה ראיות, והיינו ממש מאי דכיל לן רב נחמן בס' הרבית כלל דרביהא ה) כל אגר נטר ליה אסור ואין לך אגר נטר

(א) חולין מ"א ע"א.

(ב) ראת שו"ת דבר שמואל מ"ה.

(ג) ע"ז מ"ז ע"א ונ"ב ע"ב.

(ד) הוא אביו של הנאון ר"ש אבוב בעל המחבר שו"ת דבר שמואל וכבר דברנו ממנו בספרנו זה בכמה מקומות.

(ה) ב"מ ס"ג ע"ב.

גדול מזה, שבכל שבוע ושבוע שממתין לו על הפרעון מרבה בשכרו. ואם אמרו
 ז"ל (ז) דהמפורש אם מעבשו בעשרה ואם לאחר זמן כ"ב אינו אלא אבק רבית,
 היינו דוקא במקדש וממנה, ולא שייך ביה רבית דאורייתא. אבל במעות דמן הסתם
 תורת הלואה בהם, הדברים פשוטים דרבית קצוצה הויא. ולא מיבעיא לדעת רש"י
 והראב"ד והרמב"ן והרשב"א וסיעתם ז"ל, דסברי בהדיא דהלוגי ודור בחצרי דכי
 הויא רבית קצוצה ל"ש בין קצין בשעת מתן מעות להרויח לו זמן אחר הלואה,
 דכשעת מתן מעות דמי ואסור מדאורייתא, אלא אפי' לסברת הרמב"ם ורבותיו ז"ל
 בפ"ו ו' דמלוה שכתב המלוה את חברו ולאחר זמן תבעו חברו וא"ל הלוי דור
 בחצרי עד שאחזיר לך חובך, ה"ז אבק רבית לפי שלא קצין בשעת הלואה וכו'.
 הוא מבואר דכי קצין בן בתחלה בשעת מתן מעות "שאמר בפ"י כשלא אפרע לך
 בזמן המוגבל לפרעון אוסיף לך כך וכך לכל שבוע הויא קצוצה האסורה מדאורייתא
 לכ"ע — *) ואפי' נרצה לתת לקאמביוש תורת מקדש וממכר לקנות או למכור
 מטבע מקום א' במטבע מקום אחר (מה שלא נחליש כעת המאמר בזה) מ"מ לא
 ימלטו מאיסור, כל שמתנים מעיקרא להעלות בשכר מזמן לזמן, דע"כ לא אמרינן
 גבי מקדש וממכר דיותר להרבות בשכר לאורך הזמן כל שאינו מפורש אם מעבשו
 וכו'. אלא כשהוקבע הזמן בתחלת המקדש לפעם א' בלבד, דכיון דליכא אלא פרעון
 א' של מקדש לית ביה איסורא, אבל כשקבע הפרעון לזמן מוגבל ומתנה שמשם
 והלאה יפרע עוד כך וכך לשבוע, נראה מבואר דמפרש בהדיא הוא דמה לי
 כשמחלק בין מעבשו לאחר זמן ומה לי כשמחלק בין אחר זמן פלוני לזמן אחר
 יותר רחוק, לכל האופנים מפרש שנוי הישכר "שבין זמן זה לזולתו, והיינו ממש
 אגר נטר, ונוסף עוד דבכה"ג יראה דאפי' נאמר שאין תחלת עסק זה הלואה,
 אלא מקדש, כ"ז הוי קצוצה, וסמך לזה דאמתני' דאין ו' מקבלין צאן ברזל מישראל,
 כתבו התוס' בשם ר"ת ז"ל דאייורי ברבית דאורייתא דפסק דמים על הצאן, וגם
 פסק דמי השבת, וקבל עליו לתת בכל שנה דבר קצוב בין יהיה שם ריוח בין לא
 יהיה. והיינו רבית קצוצה ע"כ, וכתב ע"ז הרב ז"ל בב"ר ריש סימן קע"ו, כלומר
 וקמ"ל דהשביעין להו כאלו יצאו מרשות בעלים לגמרי כשאר מלוה, והוכיח דאע"ג
 דאיפלוגי בפ"י המיטנה, הדין עצמו של ר"ת ז"ל הוא מוסכם, הרי דאע"ג דתחלת
 הענין לא הויא הלואה ממש, מ"מ מה שפוסק דמי השבת, וקוצב כך וכך לשנה,
 מקרי קצוצה בכל הלואה דעלמא, אף אנו נאמר, דנהי דקביעות הזמן הראשון
 נקראה פרעון חוב של מקדש, מ"מ מה שמפרש עוד להעלות כך וכך בכל שבוע,
 הויא משם ואילך כוקיפת מלוה ויהיבנון ליה דין קצוצה — ואין מקום להתנצל
 ולומר שלא יתנו באופן שבהכרח יעברו כל הזמנים לפרוע כל מה שיעלה יותר
 ריוח השבועות, אלא ישאר ברשות הלוי לפרוע כשירצה, ואפילו בזמן הראשון,
 ולא יתחייב להוסיף עוד בדמייו ובזה יהיה מותר, מידי דהוי אמאי דמיתי' הרב
 בעל התרומות ז"ל בשער מ"ז ס"ד בשם מהר"י הלוי ז"ל דכיון דאי פרע בזמניה
 פטור במה שנשאר מחובו לגבות, הלכך כשלא פרע לו ומחוייב בהאי טופיינא,

(ז) שם הלכה ג' ועיין בהרב המניד שם.

(*) עיין בשו"ת בית אפרים חיו"ד סי' מ"א ושו"ת שמש צדקה חיו"ד סימן כ"א

וסימן ד'.

(י) ב"מ דף ע' ע"א.

לאו אגר נטר לי הוא, ולא רבית הוא וכו' וא"כ היינו נ"ד, שמתנין אם יתאחר מלפרוע במועד הראשון יוסיף כך וכך לכל שבוע, דכשיפרע במועדו לא יתן לו שום תוספות. ואפילו להרשב"א ז"ל בתשובותיו סי' תרנ"א שאסר זה מטעם הערמת רבית. והסכימו עמו הרבה מן האחרונים ז"ל, אולי לא החמיר אלא כשהיה תהלת החוב הלואה ממש, אבל אם עיקר החוב הוא של מקה, יסכים להקל לגמרי, והיה באלה הקאמביוש, אם תורת מקה וממכר להם כדאמרן; דהא ודאי ליתא כי מלבד חלוקי הנושאים, אשר לא נעלה זכרונם לבלתי נאריך עוד, האיסור מבואר ופשוט אפילו לדעת המקילים, גם אם נודה, יהיה הגדון עצמו של קנס, דכי כתב הר"י ן' מגאיש ז"ל ודעמיה להתיר, היינו דוקא בשלא פי' אלא פעם א' בלבד בקביעת הזמן, שאמר אם לא אפרעך לזמן פלוני אתהיב מעכשיו בכך דיגרינן וכו' דהשתא בזמן הפרעון כשעובר ואינו נותן, נתחייב לו תיכף ומיד באותו סך של קנס ואינו מתרבה באריכות הזמן, אלא ברגע א' מתחייב בכל בקרן ותוספות, אבל כשמוסיף עוד לפרש שיתן לו כך וכך לכל שבוע בעוד שמעכב ממנו בידו, היינו ממש ענין השטר שמצא בהגהות מרדכי בשם הר"י דאורליינס ז"ל שכתב עליו הרב ז"ל בב"י סימן קע"ז דנ"ל דלכ"ע אסור, והביא בשם הרשב"א ז"ל על תנאי כיוצא בזה הרי זו רבית גמורה ולא תהא כזאת בישראל, ואע"ג דהרב ז"ל נקט לישנא דאין לך הערמת רבית גדולה מזו, דמשמע דליכא איסור גמור נראה דלא כתב כן אלא לדעת המתירים באידיך גונא, ומ"מ הרב המובהק מוהרל"ן חביב ז"ל בס' ק"ג הרבה להשיב על השטר הזה של מוהרי דאורליינס ז"ל, והפליג באיסורו, וגור שהוא רבית דאורייתא, מעתה לא נשאר שום פתח, ואפילו נקב כחודה של מחט להכנס בו להתיר אופן זה מהקאמביוש להעלות השכר כפי אורך זמן הפרעון, ולהמעיטו כפי קצורו, דודאי לכ"ע אסור גמור הוא.

והמנהג אשר נסמכו עליו לומר שכן מצאו לאשר קדמום, הוא משענת קנה רצוין, פתע ישבר ואין מרפא, כי כל המנהגים אשר ראוי להחשיבם, הם המנהגים אשר נתיסדו עפ"י ותיקין שאינם הורסין העמודים הקבועים ביסודות המצות, אבל מנהג כזה להתיר בשאט בנפש, מה שהוסכם איסורו מבלי חולק, מנהג של טעות הוא, וראוי לעקרו מן העולם, ושקר נחלו האומרים, מנהג מבטל הלכה, ושוענין כן בשלום בכל המנהגות, כי כבר האיר עינינו בזה מוהרי"ק ז"ל בשורש א' דההיא דאמרו בירושלמי מנהג מבטל הלכה, כתב בא"ז כגון שהוא מנהג קבוע עפ"י חכמי המקום כדאמרינן במסכת סופרים, שאין ההלכה נקבעת אלא עד שיהא המנהג וזה הוא שאמרו מנהג מבטל הלכה פי' מנהג ותיקין, אבל מנהג שאין לו ראיה מן התורה, אינו אלא כטועה בשקול הדעת, וכמה מנהגים, גרועים דלא אולין בתרייה וכו' עיי"ש, וזה כתב אפילו בענין ממון הקל גרידא, כ"ש באיסור המור כזה של רבית, דודאי אין כח במנהג לעקרו, ופוקי חזו מה שכתב הרב המובהק מגדולי אחרוננו מהרשד"ם זל"ה בי"ד סי' ע' על ששאלוהו בענין הקאמביוש שהיו נוהגים לעשות מאנקונה לראגונה שהיה שמעון טוען, כי הוא מנהג בין הסוחרים, והשיב ז"ל לכאורה היה נראה כי ראוי לבקש ולחפש ולחזור על כל הצדדין וצדי צדדין למצוא היתר לדבר זה, אחר שאין העולם נוהגין מזה כו' עד אמנם בנ"ד יראה לענ"ד כי בלי ספק הוא מנהג הדיוט וגרוע, ואין לשום אליו לב אחר שאנו רואין דכל אפין שוין, שדבר זה איסור גמור, ואפילו המקל אינו אומר אלא שאין לו דין רבית קצוצה שיוצאה בדינין, אמנם אבק רבית גמור, קרוב לשל

תורה הוא זכו, וכל זה הוא בעין הנהגה על פנינו, אשר בדבריו זיל בכלה מענה המנהג, ועם כל האמור נפלה מאליה ג"כ טענת היות המטבע שוה יותר באמצעות מבאמבורג, וכן מהוצאות וסכנות הדרך, כי יש לכל זה מקום בפשר ערך המטבעות עצמם. בפרעון הראשון ההכרחי, שיעריכום כפי הלוק, שוויים במקום זולת מקום, וכפי מעוט ורבו הסכנה וההוצאה, אבל מה טעם בזה להרבות ולהמעיט הישכר כפי רבו או מעוט הזמן הרי לא יפול שום שנוי בהוצאה ובסכנה, ובערך עצם המטבע מהיות זמן הפרעון רב או מעט, אין זה כי אם ידים מוכחות דעידנא אנתון זבנין, והן קצבות שהזמן גרמא בעלייתן או ירדתן ולא שום סבה אחרת עצמית.

ואל תשיתו לב על המהיה ועל הכלכלה הבאה למתפרנסים באמצעות הקאמבייוש לעבור בעבור זה על מהות המכונה איסור הנשך ועל הקלקלה בענין המרבית, וכל שאר הלאוין הנתלין בזה, כי לא הותרה שום עברה קלה והמורה בשביל בקשת ספוק המזונות על האופן הזה, דאפילו בנכסי יתומים, אם יתעסקו ברבית שלא הותר אצלם, נאמר עליהם ה', יתמי דאכלו דלאו דידהו לזלו בתר שבקיהו, ואם אמרו בשם התוס' דע"ז ט' דהותר לעובדיה ע"ה ללות ברבית מן יהודים בעבור פקוח נפש, נראה פשוט דללות הוקא קאמרו ולא להלוות, דכיון דגבי לזה לא סגי בלא"ה, דלא אשכח בלא רבית הוא מוכרח בכך שלא ברצונו והותר אצלו לעבור בשביל פקוח נפש, דכי היכא דבכל העברות יעבור ואל יהרג וזולת הידועות, ה"ג לאו דלא תשיך ודלפני עור הותרו לו, כי אנוס הוא, דאם לא יעבור איכא סכנת נפשות, אבל המלוה ודאי עובר בכל הלאוין, דמי הכריחו לעבור במוזיד בכל איסורי הרבית, דאי לפקה על הנפש הא איפשר לו לפקה בלי שום איסור, דמצי להלוות בלי רבית, וכיון דמדעתיה מלוה ברבית בלי שום אונס לא יצילחו מן העונש טעם, פקוח נפש, ובלי ספק יהודים עברין גמור היה בזה במאי דעובדיה ע"ה מצוה רבה קאעביר, וא"כ לא יפסדו עצמם הנותנים מעותיהם בקאמבייוש על הדרך האסור בטעם תת מחיה ודרך הרוחת פרנסה לאחיהם בני ישראל, כי אם דעתם לקיים וחי אחיך עמך וכוונתם רצויה לכך, יהיו גם מעשיהם רצויים ויקיימו המצוה בתקנה בהלואות הן והסך, ולא תהא מצוה הבאה בעברה ועצומה, כ"ש דהדבר פשוט מביעותא בכותהא דההוא דעובדיה אינה ענין כלל לכאן, דפקוח נפש לחוד והרוחת מזונות לחוד, דפקוח נפש היינו דאיכא סכנת מיתה והיו אונס מפורסם, אבל בקשת הפרנסה שתהא יותר מרוחת או מצומצמת הלילה לזרע ישראל לעבור בשביל זה על שום איסור, ויתפרנסו בדוחק ובצער ובצמצום גדול, לא יעברו תורה, יהלפו הק אפילו באצבע קטנה — והנבהל לחשוב מרבית גוי שאסרוהו י' חכמים והתירו כדי חיינו ופירשו התוס' ומה שנהגו עכשו להלוות לגוי, אור"ת דבשל סופרים הלך אחרי המקל וק"ל וכו' עד ואפילו ללישנא קמא יש להתיר לפי שיש עלינו מס מלך ושרים והכל הם כדי חיינו וכו', ישמעו אנו מה שהוא מוציא בפיו, דכל עצמם דתוס' לא באו אלא לומר דחכמים

(ח) ב"מ ד"ע ע"א וערכין כ"ב ע"א.

(ט) דף כ"ו ע"ב ד"ה אני שונה והוא ממדר' שמות פליא ותנחומא משפטים.

(י) ב"מ ע"א, ש"ע י"ד סימן קנ"ט ועיין גם או"ח הלכות שבת רמ"ב, ומנ"א שם.

סק"כ ובהנהגות נתיב חיים.

עצמם התירו במה שאסרו והשתדלו לייסד המנהג על עצם החרם לומר יש הכל נכנס בכדי היינו ולעולם יש לתלות הקולא בשל גוי משום דאיסורו אינו אלא חומרא בעלמא שהחמירו הכמים לא משום עצמות הרבית גופיה. אלא מהישישת דילמא אתי למסרך והם פתחו (בהתירה) בכדי היינו אבל דניתי אנן לזלול בעצמנו בנזק איסור הרבית החמור מפני ריוח המזונות והפרנסה, זו אינה תורה והם כי לא להזכיר — ואותה שאמרו בשם ר"ת ז"ל והביאה המרדכי שכתב ז"ל (יא) : בעיני היתר גמור ומצוה מן המובהק לתת מחיה לבני ברית שמותר ללוח ולמלוח שיתן הלוח המיטכנות ביד הגוי ואפילו לעבדו ולשפחתו, ויאמר לו לוח מיישראל על מיטכנות ברבית וכו' עד והרחקה טובה היא זו משכר אמירה, כי אין זה הערמה אלא דין גמור ע"כ, דעת שפתי ברור מלל, דלאו משום דמצוה לתת מחיה לבני ברית התיר מה שיש בו שמין איסור ה"ה, אלא אדרבה מפני שהדבר עצמו מותר משורת הדין הגמור כמדמסיק בסוף דבריו. מ"ה קאמר דמצוה לתת מחיה לבני ברית מאחר שהוא מותר להלוטין, אבל אם היה שום רמז סרך איסור אפילו כחוט השערה, בלי ספק היה סוגר הדלת להלוטין ולא היה מקל כדי לתת מחיה, בהא סלקינן ונחתנינן דאותם הקאמבייש שמתרבה שחרם לפי רוב זמן הפרעון הוא איסור גמור לב"ע, ולא ימצא שום פתח להתירו. — אחרי הודיע אלקים אותנו כל זאת והראנו דברי הסכמתנו למעלת הגביר המעולה כה"ר אברהם יצ"ו הגו' בהמצאו עמנו בעת וכוהנו על זה, הוסיף עוד שנית ידו לשאול היוכלו היהודים להגביל ביניהם זמן קבוע להתנהג בו תמיד בפרעון, באופן שלא יצטרכו להתפשר על הזמן כשירצו לעשות שום ביניהם הקאמבייש, רק יאותו ביניהם על קצבת ערך המטבעות בלבד, ואם זה הוא מותר, איזה זמן יתכן להגביל שיהיה ראוי והגון? — והיתה תשובתנו בזה כי לקבוע שום זמן לפרעון איש יפול תחת האפשרות לצייר שבעבורו ירצה בעל המעות להשתכר באיזה דבר אפילו כל שהוא, יותר משאלו היה הפרעון בזמן קצר ממנו, לא יתכן זה כלל, אך לקבוע זמן כללי ותמדי בלתי משתנה לכל פרעונות הקאמבייש שיהיה קצר כ"כ עד שיובן ויודע ממנו בבאור שלא הוקבע או להקל הזמנת הפרעון, ושאין מקום בעבור זה, שנותן המעות יעלה שזה פרוטה על ערך הקאמבייש בעבור זה הזמן, שאפילו היה הפרעון תיכף ומיד לא היה פוחת כלום מאותו הערך של הקאמבייש, אשר לא עושה ודאי רק בהשקפת שווי המטבעות וההוצאה והאחריות וכיוצא, ולא בהביט אל שום זמן, בזה יראה שאין צד נדנוד איסור, ונמשילוחו (ב) להגוני עד שיבא בני או עד שאמצא מפתח באופן שיוכלו לקבוע זמן הפרעון לעשרה ימים או ט"ו אחרי הראות הליטרה (lettera) לאשר יפרענה, או יחשבו ימי המהלך בפי הדרכים התמידים, ממקום הכתיבה למקום הנתינה, ויוסיפו עליהם ה"ה או ט"ו ימים שאחר הגעת הליטרה ויקבעו הזמן מיום הכתיבה (אשר מן הסתם הוא יום נסיעת הריץ) עד כ"ב ימים שיקבצו יחדיו ימי הדרך והימים הנוספים כאמר — הן כל אלה פעלנו ועשינו אחרי החקירה הראויה לדרישת הגבר הוקם על כל ברכה ותהלה הגו', ולבקשת האמת במה שהוא אמת, ונתגלגל זכות ע"י זכאי כי בהיותו בא ללמד זכות על הקהלות הקדושות אשר בפלאנדרוש ואמבורנו באילו הקאמבייש, ולבקש מלפנינו על

(יא) עיין יו"ד סימן קס"ח קס"ט סעיף ט' בהנה"ת.

(יב) ב"מ ע"ה ע"א.

התרה, נמצא נושא ברכה מאת ד' על החיפוף, כי יאמר עליו: רבים השיב מעון.
 ביון שבסבתו יתבאר איסורם להם, ויחזירו עטרת ההנהגה ליושנה.
 הנה כי בן אליכם אישים קדושים, הקהלות המהוללות הנ"ל, נסב פני
 הבורנו באהבה וחבה עם כל הכבוד הראוי לנשיאי עדה שבמותכם, כי נפלאה היא
 בעינינו, איך יצאה כזאת מתחת ידכם קודש בכל השנים שעברו בהעלמת עין על
 כמה המרות הנתלין באיסור זה העצום, אשר יתפשו במזמזם רשתו מלוח ולוח
 ועדים וערב, וסרסורא דעבירה והסופה, וסוף דבר, כל המתעסקים בעסק בייש דין
 עובדים, והלאוין אשר בזה רבו עד שהמלוח עובר (ג) בשישה משמותם והלוח
 בשלושה, וכן לכל הנשפלים בזה יש מיני לאוין חשייבין להם, ואיך לא תסמר
 ישערת בשר העולה על רוחו להתעסק בעברה זו, ויוספים אנחנו להפלא, איך מעולם
 לא גליתם און תופשי התורה מע' החכמים השלמים אשר בקרב מחנה קדושתכם
 לשאול את פיהם על הדבר כי היו מורים הדין בפשיטות, להיותו ברור וידוע אפי'
 לדרדקי דבי רב דקים לן בלי שום ספק דלא סימנו קמיהו אותו המישא ומתן
 ולא היתה להם שום הקדמת ידיעת אופן זה הקאמביוש שאלו ידעו מזה שמין
 דבר, הו' צוהו כי מורביא בשוקים ומרחובות לבטל המנהג הרע ההוא והיו משרשים
 אחריו לעקרו ממקומכם לגמרי במישפט לאוהבי שם ד' ומצדיקי הרבים.
 והנה אמת נכון כי אתם גם אתם כהני ד' עם הקדש, זכים אתם בלי פישע
 בהיותכם עד עתה שוננים, ולא במרד ולא במעל היה מה שהתנהגתם באותם
 הקאמביוש, מבלי ידעתם איסורם, כי השבתם להתר גמור, ואלקי עולם ה' אשר
 לו הרהמים והסליחות יראה טוב לבבכם ונקיון רעיוניכם, ולא יחשוב עליכם עון
 אשר הטא מאשר עבר, כי חפץ הסדר הוא, האמנם מכאן ואילך אחר היותכם
 יודעים נאמנה חומר האיסור כי עון פלילי הוא מבלי שום פתח קולא, אנו בטוחים
 על הרומויות מדות מעלתכם ועל יראת ד' שהורה העולה על רוחכם תמיד, וסובבת
 הולכת על פניכם, לבלתי תהטאו, כי תתנו לד' אלקיכם כבוד, ואת שמו הגדול
 הקדישו ותעריצו בפרסום גדול, ולא תוסיפו לתאבה עוד, ולא לכסוף לעשות שום
 קאמביוש שיהיה בו סרך איסור, ושיתו לבכם לב טהור, דלאו מילתא זוטרתא היא
 חמרת עברה זו של הנשך כי מנפש ועד בשר יבלה, ואם בראשית מלאכת
 הנשך אוכל יטעם לה כי ירבה כבוד הוננו יום יום בריוה
 והצלחה, הלא מרה תהי' באהרונה כי נכסיו מתמושטין, וברית כרותה למלוח
 ברבית, כי סוף ההפסד לבוא, וישאר בעירום ובהוסר כל
 ולא יראה סימן ברכה ואפילו ממון עצמו אשר לו מקדם
 קדמתה ממקום אחר, הולך לטמיון, ועד נאמן רב חמא ע"ה, אשר
 חשב לעשות בהיתר נמור דהוא מוגיר וזוי בפשוטי לוימא, וקאמר תלמודא דכלו
 וזוי דרב חמא יד, וק"ו ליודע האיסור, ואלו לא היה בזה אלא נזק אבדת ממון,
 לא דבר עצמי הוא להתאונן עליו, אך אוי לה לאותה בלימה העולה היא למעלה
 מכל הצרות, ואין ערוך אליה בכל רעות שבעולם, היא אמרם (ט) בא וראה סמיות

(ג) ב"מ ע"ו, והרמב"ם ס"ד ה' מלוח ולוח ה"א כתב דהמלוח עובר בששה לאוין
 והלוח עובר בשתים ועיין בהרב המגיד שם.
 (ד) ב"מ ב"ט ע"ב.
 (ט) כ"מ ע"א, ע"א.

עיניהם של מלוי ברבית. אדם קורא להברו רשע יורד עמו לחייו. והם מביאים לבלר וקולמס ודיו וכותבים וחותמין. פלוני זה כפר באלקי ישראל - : והמנא ליצלן ולישובן. היש מר ממות גדול מזה? — חשבנו למשפט. צדק אנו מדברים על און שומעת תיכחת מגולה מאהבה נאמנה תקעה בלבני. עם ישרת לבב מעלתכם החפצים בכוונה רצויה להבדל בהפרישה גמורה מחקות העמים. ובענין זה כפרט מהקאמבייוש האסורים הרחק תרחיקו ללכת מנגד מעשיהם לבלתי הדמות להם כלל כי על כן באתם בצל קורת תורתנו שת"ת, וקבלתם עול מלכות שמים מאהבה והיה צדק אזור מתניכם ואמונת עתכם כסף ישועות.

הצעיר עזריה בכמורה"ר אפרים פיגו זלה"ה.

הוספה א'.

ע"ד היחס שבין רע"פ להרב ר"א ממודינא (צד 33).

בראש ספר "מדבר יהודה", דרשות להרב ר"א אריה די מודינא (שס"ב), נדפס
י"ך סוגיטה מאת ר"ע פיגו להמחבר ועליו כתובת מלמעלה בזה"ל :

הנה ישמוע משכח טוב מעלת המחבר, בהיותו נאה דורש ומלין לצד עילאה מדבר
שמעה און הבור, רק אין בו חכמה ומדע, אהוב, בתלמיד אל מחבר הדרשות ויבא
אל קרבנה ולו נודע, בצעירים שמו עזריה בן הישיט ומאד נעלה כה"ר אפרים
פיגו גר"ל, ועתה למראה עיניו יביט אותם בספר, והנוגה כי יהי בו כאורה, שיהיו
ומעדות, ממלא ממויו מים חיים, למארי היטיא נעשה שיתוף מעשה ידיו האלקיים
לא עצר כה המתעורר להללה וידו הדת, משכיל שיר ידירות בהיותו

במדבר יהודה !

(ע"מ בית ויתר, בית ויתר, וג'ת.)

דורש לעמו טוב	וישר ואלף
על מה אדון תהנה	בשוד ושקר ?
אם קר באמתחתך	וכה יש שקר
מזון דבר תורה	ובינת אלף ?
כל קו לך נגלה	בתיו עד אלף
למה תהי זושב	באזכר שקר ?
אנה דבי עילאי	וגומר סקר
יוליד אנוש מאה	ואת האלף.
אל נא תהי קם את	גדולי שער ?
תקום, וכן ורבה	ופרוץ פרץ
לבה, אשר רחב	באולם שער :
השרי, וחי ביתך	במו בית פרץ.
אם אל מכהקך בך	בחוט השער
וגדור אשר פרץ	ידוד פרץ.

על השיר הנחמד הזה הגיעני מכתב מידידי הרב הגדול החכם המובהק מר שמואל שיפער מלבוב ואעתיקו פה, כי יש בו דברים מחוכמים על אדות היהם שבין רע"פ לר"מ, הראוים להשמע בקהל הקוראים מצד התמונה שמציב לעינינו בדמות הרב ריאד"מ ותכונתו, וכה דבריו:

„כנראה, רע"פ כתב את הרשום עליו „אהוב כתלמיד אל מחבר הדרשות, והוא נראה לנו בזה כאוחז באדרת אליהו למען יקרא שמו עליו, אך לא מלא לבו להתכנות בשם „תלמיד רי"מ" כמו ירא לגשת כ"ב קרוב אליה, והוא כנוגע ואינו נוגע בכבודו. סוף סוף, גם באופן זה יש לנו ציור משיפיק מיהם החברות שבין רע"פ ורי"מ בפרט, ואחד מצדדי אפיו של רי"מ בכלל. מזהו הגדול היה בית האוצר למחשבות גדולות ושונות המוכשרות לבנות עולמים ולהתריבן, למושגים עמוקים ודעות קוסמולוגיות והשקפות אין סופיות, עד שהכרוכים אחריו „כמו תלמידים" לא הכילו השפעותיו, והיתה מדתם כמו „משפך" מכניסים בזה ומוציאים בזה כדברי המשנה, אעפ"י שבודאי ראה רי"מ עולמו בחייו, שרבים ממלקטים תחת שלחנו ומלחכי פנכיותיו, היו לגדולים בכל הארץ, ולדוגמא רע"פ עצמו אחרי זמן קצר: אנשים כרי"מ אשר אמת אמת תפשיה להנך גבריה כנהוג, הם ואמתם מושלכים ארצה, לטובת (ו) קיום העולם, כמו בתחלת בריאתו „אמת אמר אל יברא", אבל רוח הוא באנוש כרי"מ השם את דרכיו בהפשיותו, הוא היה כידוע, עם רוב תלמודיותו ותכונותיו הרבניות, עם התעדנו כתולעת בין כותלי בהמ"ד על הידיעות היהודיות בתורה בכתב ובע"פ, בן העה"ה, שגם מן העולם לא הניח את ידו, ועל כל משא נפשות בני אדם ומאוייהם, נשא גם את נפשו ויהי הנקל לו לעמוד מחיק מסבה, של משחקי בקלפי הקרטיק, ולטבול במימי דעת אחרת, לשבת בחזקה של תורה בן קלפי קונטרסיה — וביהוד עת הצלחת השחק פנתה עליו עורף, חלישות דעתו הרדיפתו מנוחה אל הדר הוראתו ואז „קרטיק ביה רבי לא השיב" כלל, ואין נגרע מעבודתו בקדש דבר; „חסורי מהסרי (אמר אברבנאל) וחי קתני" ולעולם לא יהיה באמת להיות דבר מפליא, איך עלתה בידו להתאים מנהגי חיי הכפולים חצים לד' וחצים לעזאזל-הצחק הלך, שאכל מיטב כחותיו, שיהיו כל כך מסכימים ומשלמים אחדות אישיותו מבלי לגרום הפסד למשוא פניו בקהל, ובלי הדבק רבב על לבושי שרר שלו, בתור סמל הצניעות, עד שהתמיד כל חייו משך זמן רב, להיות מחשוכי בני גילו ברבנות בדור ההוא; ואף שקשה לנו לצייר „דיכי תמצא" כזה, גם לפי רוח זמננו, המשובב בבחינת היציאה מן השיטה של יהדות הקודמת, ומכ"ש במצב הדת וצמצום גבוליה לפני שלש מאות שנה, בתוך ד"א של הלכה נושנה וקדומה, איך תסבול עדה חשובה כוויניציא (אשר אין לחשבה ב"כ משוללת מכל השפעה של חו"ל אישכנו ופולין בו) ובפרט לרגל מציאות בתי הדפוס שבתוכה, שנהרו אליהם הרבה ממחברי ספרים מכל תפוצות ישראל, מלבד יסוד המעלה דרך ישם לא"י, והתקשרות דומות לאלה; מראה זרות כזה אשר מנהיגם הרוחני, שמהראוי להיותו מופת במנהגים של כובר ראש, לפנות עורף לתענוגי חול, יושב בראש מסבי בית יצחק, וכאחד מצפרי הדרור, משוטט באויר מעופש; הגע עצמך, אם אדוק בש"ע אתה, אצבעות הללו שלפני רגעי, ראיתם משמשות בתשוקה נמרצה בקלפי הקרטיק בחברת אנשים של שחין פחו והוללות, משמשות עתה מלוכלכות בדם ובני מעיים של אוותיק, שאירע בהן ספק מריפה, היישר בעיניך? אכן אחרי כל אלה, מעשה רב! ועובדא הכי הוה, שבימים ההם

(עוד יותר מהיום) כ"ע הודו על מדינתא שהוא רב גדול ומצויק, באחד הגאונים החשובים שבגולה. כמדומני שא"א להציג לעמתי ר"מ, תמונה של רב, יותר מקבילה ונגדית אליו מן צורת הרב למופת בעל השל"ה, אביהן של היראים והחרדים שכל הגולה (שאנו הג"מ ר"ה לנדא ז"ל אמר, [באיזה מספריו לא אוכזר כעת] בנוגע לאיוו מהומותיו, "אחב מצות לא ישבע מצות" כמתלהלה...) שהכל קוראים אחריו בהיו מקודש מקודש, והיה כ"כ מפורסם עד שגם מדי עברו אל הארץ הקדושה דרך וויניציא, מהברים מדפיסים ספרים שם, אחריו מהרו ויחלטו ממנו הסכמה על עבודתם, אבל גם הלילה, הולין הוא להם, להדול מהשיג גם הסכמת האר"ה, וזה, שבהכורת רבני הדור, וככה, אחד אחיו לדוגמא, נמצא את השל"ה הקדוש אשר אנב אורחיה לארץ הקדושה, ויפגע במקום עיר הנהרים, חתם על פסקי א' מרבני הארץ ר"י ה"לפרין בשו"ת "גחלה עקב" (וויניציא שפ"ב) והסכים על הדפסם, כאלו היה מרא דאתרא, והנה בהודמנות זו נדברו שני הרבנים מהר"ש הורו"ן ור"י מדינו יחדיו, וזה האחרון מזכיר בא' מספריו התראות פנים הלזו, בלי שום הרגשה, והשתנות נמוסיו כלפי מין רב אשר סביביו נשערה מאד בכל עולם היהדות, וכמדבר מא' בני גילה יאמר: "והנה הרב מ' ישיע"י מפראגא שראינו פניו מדי עברו לא"י" ומביא ראיה שגם לדעתו העסק והלמוד בקבלה ברוב התפישות המה רבי הנזק, כי הנוצרים מביאים מהם רמזים וראיות לפנות דתם וכו', והנה בזה נודמנו שניהם לפונדק דעה אחת, המחזיק בקבלה ומעריצה בכל עוז, והמבחישה עד הרמה, מסכימים לעצור בעד פרסומה, "הקצות נוגעות זב"ז" יאמר הלועז, אבל ס"ס לנו יוצא הכלל מזה, שאין גדולים אמתיים נכונים א' מחופתו של חברו, אם גם יהיו שטותם קיצוניות בתכלית, לתת פשר לסבלנות זו הרבה דברים בגוקולמס ואעפ"י שמפרנסים לצאת, אניחם למ"א למען שוב לענין, סוב ודמה לך מעתה, תכונתו של ר"מ, ותמצאחו מוכן משישת ימ"ב להיות אכסניא לפסימיומוס ויאויש המביא ליד יעמוס, ע"י השקפותיו העמוקות, והטביעה התמידית בים ספקות לאין סוף: טפוס של אדם בעל מזג שחוריי טהוליי, במלא ספקותיו ייצר לו כל חללו של עולם, והרבה כמה, משבאו לידי ברור ויוכחו בהחלט להביר אידיאפשוותם להגיע להוף השקמת נפשם, קצו בחייהם, ושלטו בעצמם להוציא עצמיותם מן הספק הרע להם ממות, אבל היהדות התלמודית של ר"מ הורתהו עין החיים אם גם יח"י פרו מר ממות, יחזיק בו עכ"פ, אכן מצב כזה מקלקל כל השורה של סדרי המדות, ע"כ אף הוא מסבות מתהפך בתבולות גאונות הצטיין בכל מקום שבא, ובבקשו מפלט לו מעצבותותיו הפילוסופיות והביתיות, נזקק בבת ראש לאחוריה, להשתמש בכל עניניו בבדיחות וקלות ראש, ובכל מעשיו, אם בעולמות ודבריו חול, ואם בעבודת הקודש, בהכל כאשר לכל, ערב תבלין של בדיחות, וככה נראה גם ביצירות ספרותו, וגם אמנם סוף דבר, מעולם לא נותר למעינינו עמוקים מכל יגיעותם זולת הצחק האלהי, שבו כביכול נסתכל הבורא ונברא העולם, אעפ"י שכלפי דידן היא שחוק מר ושהצגה כלומר: גאלגנן הומאר, והחוקר כאשר ישיב על עקבו מבחינותיו והכרותיו ימצא שבעקבם כרוכה מפלצת נוראה, בהוראת חז"ל: לצון מופלא, וע"כ בעיניו כל עניני העולם כמו שהתפתחו והשתרבו לפנינו צחוק והוללות תפלה, אין שוה לפילוסוף לקבוע בהם יתדות אישיותו.

אין להתפלא א"כ, אם איש כזה אף אם הזמן העמידו במקום מיועז, ונעשתה תורתו אומנות, לא יכלכל משפטי וחקותיו בצמצום, ההוא יוכל להאסר

אל ספסלי ביהמ"ד, או להרבות גבולו בתלמידים, שלא יוכל להגיד להם כל לבו באשר קצר מוחם מהשתרע? ומה גם כי באלה לא יושע, יהודה, ע"כ הלך והתגרה בשחוק הקרשים; מאן מלכי, רבנן? גם בהם מלכים ימלוכו, אמנם חבל, גם זה נהפך לו לרועין, כי אבד בענין רע זה, סכומים גדולים ועצומים, וע"כ היו כל ימיו מכאובים וכעש, עם כל עליצותו קלות ראשו והתולות, אדם של צורה כזו המצטירת לנו בכל האמור עד הנה, ע"פ הנמצא בספריו ודברי ימי חייו, מובן מאליו, שרק מועטים היו האנשים האדוקים בו, כי נוכל לשער, לא רבים יחבמו להכירו על בריו, דיוקנו מיוחדת במינה כמוה, אשר סדרי חייה יגונים מכל סביבותיה, כי באמת אם היחס החברתי שבעולם שאינו אלא השפעת היחידים וע"ה, ואיכות עמידת כאורא כלפי הכלל, לא היה בכחו לפעול עליו באותו אופן עצמו שחל על שאר אישיו, לולא נשא סבל קהליו בתכונת רב היה בודאי בודד במועדיו לגמרי, בשכבר פרש תלמוד הזהר והסתרים כנפיו על פני אישיות, עד שגם תופשי התורה אף שלא באו בסודה, העריצו אמנם את מוראתו, וכל אלה אין ספק שלא בקשו קרבתו של מפורסים עכ"פ למעלים עין ממנה; אולם צעירי ימים ויחידים סגולה, המרגישים תמיד ראשונה הרוח החדשה המנשבת בעולם, המצוינים בהרגשים בריאים, וגושים לאהבת הטעם, החריף והעוקץ את חכם, שכבר בלע יותר מכדי שביעה ממתקי הנושנות, במנהגים ומדות, וגם באמונות ודעות, כמאמר רמב"ם, העינים הם לפנים ולא לאחור, ובין פרחי כהונת המדעים היה ר' עזריה שלפנינו הזה, המעיד על עצמו בראש ספרו, גדולי תרומה שררה הזמן שלט עליו באופן נמרץ, אולי אף להגל השפעת ר"מ עליו, להתמכר לגמרי לדרישת הידיעות החיצוניות, ושכמעט נטיו רגליו להשפיק בילדי נכרים, בעת אשר רוח קדים עז החל כבר לעבור בעולם המדע, הגע והגוד אלוני השלוסטיקה ודמדומי המה כבר שלחו קרניהם בדרכי החקירה של דעסקארטס, הבנויה על יסודות יותר ודאיים וברורים, וזה ר' עזריה אשר אחרי שובו לחדר הוראתו, ולא זכר עוד מודינא ולא דבר בשמה, כותב את דרושיו ההגדיות, ופולפוליו בהלכה בשקידה יתירה ולוקח תורה מפי עטו של ר' יששכר בער בעל מחבר, באר שבע"ה שהי' לא לבד תלמודי מעבר לעבר, אבל גם תלמידו של מוהרי" סרוק בקבלתו של ר"י לוריא, היה אז עדיין במעמד נעוריו בימים שדמי הבחרות תוססים, ומוכשר לקבל כל חוקיו החיים החיצונים, בודאי הרהיבתהו אז צורתו של מודינא, והיה כרוך אחריו באותו יחס עצמו שראינו בין ר"מ ור"י חמיץ שלמענו כתב, ארי נוחם" שלו, ושם נראהו במנהגו עם כמו תלמידו מבלי שום התרברבות של רב ומורה עם תלמיד, וסלסול של כובד ראש ומורא רב כמורא שמים כנהוג, אך נהג עם חברי ביתו הצעירים ההם כמו עם חברי שעשועיו, בשיה ושיג של בחורים כמוהם, מדי עסקם בעניני הלמודים, הם מרעישים מתרגזים ומקניטים ול"ה, באופן שזה ר"ע היודעו ומכירו בכל דרכי חייו ושיהו ושיגו בכל עניניו, ובלולים יעלו במוחה בהיותו רב ומורה, מחבר דרשן ומשחק בקרטיץ-מובהק בעולם אחד, ממה שמצבו בקהל ועדה דורש ממנו, ותמיד כפי הנראה ביתו ריקן, דבר עמו ע"פ דרך שיחה בחרוזים מתובלים בקצת בדיחות כמדבר אל ידען מגובב ופוליהיסטור: הלא לך נגלו כל רזי עולם, בתיו (ת' מתיו) מפני המשקל וכו' למה דרכי חייך שוממין? כצחקן הלז שאבד שברו, ואתה ארי שבחבורה בגמרא וסברא הוה בעל מלאכה אחת, מחבר בשפע נמרץ, שבעת איש ולתך יוליד מאה, אתה יכול להוליד אלף, ואני משער בנפשו של מודינא, מן

הסתם צחק בקרבו בראותו ילדיו יעריצו שמו, בראותו חרוזי, פרחי לבנון* מכמו-
ת למידו ועשה מהם חרויטטיאה נאותה: „כן דברת! לי נגלו רזי קלפים ביד
שבגנדי בכל פרטיהם, „ארבעת מלכיהם ונ"ב מחנים" (כן הוא באחד משיריו על
הצחוק, בארבענט) מראש עד סוף, אל תשתומם באפס תקוה, יישר כחך אריה!
הנה להלו שירייה ממך מאה (דוקטט) ואתה סופך יורש אלף* כאשר באמת סיפר
בעצמו בן בס' ימי חייו ואעירך, כי זה הפירוש היה מתוך לחבו של רי"מ מאשר
ימתק לך פירושי הנ"ל אבל זאת לך לדעת, כי אין לקרוא זאת האלף מלח"ב,
יהי פירושו בלומר: „שכמותך יכול להבר מאה וגם אלף, כי לא יתכן שיבנה
ר"ע לרי"מ „אנוש" ובפרט שקריאת התיו לאיטלייני ברפה ודגוש במעט שוה
כידוע, וכו'". זאת תמצית דברי החכם שיפער הנ"ל וגם אני רמזתי כבר בפרק ה'
מתיחס הטוב שבין הרע"פ להרי"מ, למרות דעותיהם השונות, ועתה הגיע לידי ספר
„זרע אנשים" הוצאת החבורה „דובבי שפתי ישנים בהושאטיין" ויש מובאה בפרק
ב"ג „הסכמה" מהרי"א על פסק אחד מהרע"פ אשר משם כולטת האהבה „שהיתה
שולטת בינותם והמחלשת מעט את דברי הה' שיפער* באמרו: כי הרי"מ החזיק
עצמו לגבוה ממנו עד שלא ירצה להחשיבו לתלמיד רק „ובמו תלמיד", וזה דברי
הרי"א שם: „על דברך אין להוסיף חזק ואמין, כי שמה שמחתני חבמתך ובינתך,
ראיתי כי גדלת והוספת בלימודים, ועלין לבי בד', כי תמיד אהבת עולם אהבתך,
וכן יהיה כל הימים, לא אאריך עוד כי הזמן יקר אצלי י"ד מלפניך להחזיקני
באב ואזהב נאמן, כי ככה זכרון מעב'ת חקוק על לבי תמיד באהבה לך הוא
האלקים יצליח דרכך, יעלה גם עלה על גפי מרומי טובה וברכה חיים ושלום,
וויניציא כ"ד ואדר השצ"א באב את בן ירצה מעב'ת נצח

נעצב וצעיר יהודא אריה ממודינא.

הוספה ב'.

ע"ד המצב המקולקל ורוחות חדשות שהיו מנשכות בוויניציא (צד 30 והלאה)

אעתיק בזה תשובה אחת מובאה בספר „זרע אנשים" הנ"ל סימן כ"ט והיא
הרם על אנשים שבזו ת"ח ודברו על תורה שבע"פ וז"ל:
אחרי שהאריכה שם בדבר הדין של הדובר על ת"ח ועל תושבע"פ ועתה
קול ענות האנשים האלה בנפשותם המלעיבים במלאכי אלקים המה החכמים דורשי
רשימות עפ"י הדברים זו תורה שבע"פ נשמע בארצנו וגם הוצה לה שיש
קצת אנשים רעים וחטאים לך המכתשים דברי חכמים וחידותם, וישימו לאל
מלתם, ולולי לא פשתה המשפחה רק במגורם בקרבם כי נגע אל לבם, היינו
כמהרישים ואומרים תפה רוחם ונשמתם, ודי להם עונשם וכו', אמנם קול ענות
גבורה אנו שומעים * מפיהם, קולם כנחש ילך בראו משחית לחבל, ובהכל נביאים
בכנור ונבל יסוכבו עיר, וירדפו אחרי ההבל, דבריהם ופהותם הישבו כי נשאו
הם בישראל ובראש כל הוצות, ללא אלקי אמת ואמרו אלה אלהיך ישראל!

(*) ראה כתבי הרב רי"א ממודינא שהנ"ל החכם בלוי סימן קפ"ב שם מתיחס את
עצמו הרב מודינא בפירוש כי הרע"פ הוא תלמידו.

כי הם עושים התורה פלסתר, והכס יהושב בעיניהם, מי שדרז"ל סותר, ולמרות עיני ישראל פורצים לעיני הכל גדרי התורה, כי יחשבו כל דרז"ל לתהו ובהו, ולמאמין בהם יקראו, פתי יאמין לכל דבר, והם לבדם בעלי החכמה, ואנחנו בעיניהם נחשבנו כבהמה, וכל המחזיק בדבריהם, בסוס כפרד אין הבין, ע"ז ידו כל הדווים, כי נטה קו תהו על כל הקוים, ולכן אנחנו הבאים על המקום כשמעינו קול תרועת מלחמתם נגד ד' ונגד תורתו, וראינו איש נשקה, יראנו פן תצא איש ומצאה קוצים, איש נפשו ריקה, הוא לא ידע ולקה, וה"ו תעשה הארץ בוקה ומכולקה, בי הדור מתקלקל, וכל העם שומעים להקל ולצאת י"ה ראוי וכו' ולכן אתם אילי הצדק שרי התורה החכמים השלמים וכן רבים די בכל אתר ואתר יהי עם כל ישראל חברים, אם טוב הדבר בעיניכם, ולא טוב הדבר אשר האנשים האלה עושים מעבירים עם ד', לכן גם אתם לרבות שלוחכם, תחזקו בידנו, ונשיתה איש בלחמם מרורות פתנים בקרבם, קול ד' בכה, ובחרם שהחרים הרשב"א וסיעתו ל"ב חכמים מחוכמים המסכימים עמו, אשר העלו בחרמו להחרים ולגדות האנשים הבלתי מאמינים בדרז"ל וז"ל וכו' ואנחנו הבאים מכחם, מחדשים אותם, ובכלל הגזירה כל איש אשר ישמע מפי איוה איש דבר נגד רז"ל, והי' מחויב בכה הגזירה הנזכרת לאומרו לפרנסי ולרבני העיר אשר הוא חונה בתוכה, והיה זה שלום על ישראל ועל רבנן וכו' ואל אלקים נשים דברותינו, ישמיע במחנה ישראל קול מבשר בשורתא טבא ליהודאי, כי שבו מדרך הרעה עד ד' אלקינו, וישוב ירחמנו, ויבנה בית מקדשנו אמן, גאון צעירי הצאן החותמים פה וויניציא.

יום ג' כ"ג מנחם השע"ה בסדר: את הברכה אשר תשמעון את מצות ד' אלקיכם

מי היו המהרימים? אין אנו יודעים, כי חסרים התימות ידיהם תחת החכם, אבל הקורא מבין השיטין יראה ויוכה את העוזבה שהיתה אז בוויניציא, והרוח ששרר אז גם בין החכמים והמלומדים, ללעוג על תורת חז"ל ועל דרשותיהם וראה בספרו של הה' בלוי כתבי ריא"מ בחלק העברי סי' קנ"ו ובחז"א צד 88.

מלואים ותקונים.

במשך זמן ההדפסה כבדני הרב החכם היקר פרופיסור בלוי, בספרו החשוב "כתבי ריא"מ בשני חלקים עברי ואשכנזי" ומצאתי בו דברים מועילים מאד למלאכתי זה גם העירני במכתביו הפרטיים על איזה ענינים. והנני לתקן ולמלא על פיהם את החסרון

צד 1 שורה 14 צ"ל התבססה, שורה 3 מלמטה צ"ל חלק, צד 3 שורה 10 צ"ל תמיד, שורה 8 מלמטה צ"ל נכרת ומבצבצת בל"ג, שורה 3 מלמטה צ"ל : Renaissance צד 5 שורה 2 מלמטה צ"ל אש

צד 6 שורה 18 על השיבות העיר וויניציא ורביה בעת ההיא ראה ספרו של החכם הנ"ל (ה"א במבוא צד 3)

צד 8 שורה 15 צ"ל : Diskorso שם בהערה צ"ל לכל, שם בהערה צ"ל ויליניק, צד 9 מצבת הר"א פיגו הוא לדעת החכם הנ"ל מעשה ידי הר"א, שם בהערה שורה צ"ל משער אריה

צד 10 שורה 5 לפי הוכחת הח' הנ"ל בספרו (ה"א צד 100) לא נסע הר"ש וואהל לפולין ללמוד שם, רק להתעסק בעניני מלוה ולוה, שם שורה 3 מלמטה צ"ל מנשה בן ישראל

צד 11 שורה 10, יש להעיר כי התערב גם בעניני המקוה ברויגו, אם כי לא כהן עוד אז בשם "רב" ומוכא שמו בין המתירין בס' משניות מלחמות (שס"ו) (ראה ס' של הח' הנ"ל 132)

צד 15 שורה 3, כפי הוכחת הח' הנ"ל (ה"א צד 79) לא יצא הפסק מצד הרבנים כי אם מהפרנסים בלבד, שם שורה 4, שגונים המה מאד דברי הרב ריא"מ נגד מתנגד אחד שקרא עליו : חכמתו רבה לצד הו"ק מלבנתוב, מי יתן והיה בן, אלא צד לי כי הדברים בהפוך היו, כי בצד הו"ק הפסדתי לחמשים, ובמכתב חכמתי אני אז יותר כי הרוחתי למאות, וידוע להוי לך אדוני ! במכתבי וחבורי הדפסתי ת"ל, ולכל הדוברים עלי עתק בגאווה ובוז, אם כי נסכלתי ואשגה הרבה, כל יגיע לא ימצאו לי עון אשר הטא, ברוך אלהי ישראל מיום היותי על האדמה, כי אם זה אשר חזרתי על כל הנמצא, ולא מצאתי בשם"ה לאוין לאו, דלא תצחק" אבל מצאתי לאוין אחרים (ס' הנ"ל ח"ע 143) שם שורה 8 צ"ל בעדם, צד 16 שורה 2, צ"ל הועילו, שורה 8 צ"ל ובקושי

צד 22 שורה 3 ראה ספרו של הח' ברלינר, היהודים ברומי" (ה"ב 26 הערה 4) על מוצא השם Ghetto, כי הוא מהמקום Geto שבו נתייחדה בראשונה השכונה המיוחדת להיהודים בוויניציא ומאז נשאל השם הזה גם בכל המקומות צד 29 שורה 16 בדבר נטית יהודי וויניציא אל התיאטור ראה ספרו של בלוי הנ"ל (ה"א 153) מאמר נכבד מאד ובחלק העברי (ס' קט"ו) מכתב מן בן הריא"מ לדודו, ע"ש

- צד 30 שורה 11, מבני קהלת אמשטרדם יצאה אז מגלת סתרים נגד רבני וויניציא וחציה כוננו ביתר לעמת הרבנים החפשים מדינו ולוצאטו (הנ"ל ח"ע 155)
- צד 31, 11, אחרי אשר ראיתי דברי החכם הנ"ל (ח"א 85-95) אשר הוכיח במופתים חותכים להצדיק את הריא"מ ולהסיר ממנו לזות שפתים, הנני מכרה להמתיק מעט את הדינין בדבר דעותיו על התושבע"פ, אבל בכל זאת לא סרה עוד השערתו כי כבר היה מוחזק בעיני בני דורו להפשי בדעות שם שורה 12 בענין שהר"ש אכזהב יאמר, חוששני כי יד הגביר התנו בדבר זה ראה דברי הח' הנ"ל (ח"א 186 וח"ע 183) ותראה איך הפרנסים והגבירים משלו אז בכל, ולא השניחו על הרבנים גם בדברי או"ה ואלה האחרונים היו מכרחים לשום יד אחת נגד הפרנסים, המכתב הזה שם הוא יקר מאד מפאת תכנו וסגנונו
- צד 32 שורה 8, ראה את דברי הח' הנ"ל (ח"א 122) ולפיהן יש לתקן פה שנת לדתו של הר"ש לוצאטו על שנת שמ"ג ודלא (כהערה ב"ב)
- צד 39 שורה 8 הח' הנ"ל (ח"א 161) רוצה להוכיח ממכתב הריא"מ להרע"פ, כי היה ת"י זה האחרון, ספרי התלמוד במסתרים, דבר שמוטל בספק מכל מה שנאמר פה
- צד 52 שורה 9, צ"ל מורפורנג, 8 53, צ"ל פרובנצאל, 16 57, ראה ספרו של הח' הנ"ל (ח"ע סי' ק"ב) 57, 5 מלמטה צ"ל וויזל
- צד 64 הערה מ"ה העירני הח' הנ"ל בזה"ל : גם לי נראה שהוא הוא, ונמצא גם בפסקי רקאנטי האחרונים סי' כ"ד, הח' מורטארא החליף את ר' יעקב הנ"ל עם בעל שו"ת, יעקב לבית הלוי שנפטר שצ"ו (מוזכרת ח"א 33 בלשון איטלקי)
- צד 71 שורה 8, צ"ל שצ"ט
- צד 87 שורה 2 מלמטה אל, שם שורה א' ידוע.

RABBI AZARIA PICCIO (PICCHIO)

COLLEGIALRABBINER UND PREDIGER IN VENEDIG

(1579—1647)

VERFASSENDES DES BERÜHMTEH HOMILETISCHEN WERKES „BINE
LEJTIM“ U. DES HALACHA-BUCHES „GEDULEI TERUMAH“.

BIOGRAPHISCHE UND LITERARHISTORISCHE SKIZZE

VON

ABE APFELBAUM, RZESZÓW.

INHALTSANGABE :

- I. Lebensbeschreibung
- II. Sein Verhältniss zu den zeitgenössischen Rabbinen.
- III. Übersicht über seine veröffentlichten Werke.
- IV. 2 halachische Responsen aus einem ungedruckten Manuscripte mit Quellennachweisen u. Anmerkungen versehen.

ספרים וכתבים
הרב אריה פיציו

VERLAG DES VERFASSERS.

DROMOBYCZ

BUCHDRUCKEREI A. H. ŽUPNIK, K. U. K. HOFLIEFERANT

1907.